

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog

Kruizinga, S.F.

Publication date
2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kruizinga, S. F. (2011). *Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 9: General Disagreement

9.1 – Noodbrood en eenheidsworst

*Uit naam van Oranje, doe open de poort
Wat is het in Neerland toch fijn,
We eten ons dik en geen klacht wordt gehoord
Je wordt hier zo vet als een zwijn¹*

Bovenstaand versje vat kernachtig samen hoeveel profijt Nederland en (het merendeel van) de Nederlanders, mede dankzij de NOT, hadden getrokken van de eerste drie oorlogsjaren. Het netto nationaal inkomen in marktprijzen steeg in die jaren met bijna 50 procent, van 2.475 miljoen gulden in 1913 tot maar liefst 3.692 miljoen in 1916.² De landbouw had vooral gedurende 1915 gouden tijden doorgemaakt, die in 1916 weliswaar ietwat waren getemperd door grotere gedwongen verkoop aan Groot-Brittannië en (in veel mindere mate) aan de regering, maar nog altijd voor een forse groei ten opzichte van het laatste vredesjaar 1913 zorgden.³ Ook de industrie voer over het algemeen wel bij de neutraliteit. Net als in de landbouw kwamen over het algemeen de benodigde grondstoffen in voldoende hoeveelheden aan - tenzij NOT en/of Britse regering wegens (vermoedens van) fraude de aanvoer kraan dichtdraaiden. Uiteraard had de Nederlandse industrie last van de steeds rigoureuzer wordende scheiding tussen bedrijven die met NOT-grondstoffen produceerden - en dus niet naar de Centralen mochten verkopen - en zij die gebruik maakten van uit of via Duitsland en Oostenrijk ingevoerde grondstoffen. Sommige bedrijfstakken - zoals de cacao-industrie - raakten daardoor een flink deel van hun afzetmarkt kwijt. Maar over het algemeen werd dit goedge maakt door het feit dat veel industrieën uit de oorlogvoerende landen Nederland links moesten laten liggen: hun producten waren in het thuisland te hard nodig. In sommige gevallen leverde dit problemen op en moest er, zoals bleek uit hoofdstuk 5, onderhandeld worden om schaarse goederen uit te ruilen. Dat lukte niet altijd: zo kwamen bijvoorbeeld de papier- en de diamantenindustrie in grote problemen. Maar het bood de Nederlandse industrie ook kansen om in het gat te springen dat buitenlandse concurrenten open lieten. Zo groeiden onder andere de mijnbouw, de staalindustrie, de scheepsbouw en de chemie als kool. Het resultaat is zelfs, en met recht, een 'industriële hoogconjunctuur' genoemd.⁴

Ook de dienstensector floreerde. Deze was, zoals al bleek uit hoofdstuk 1, voor een belangrijk deel afhankelijk van binnenlandse economische ontwikkelingen; zolang de welvaart én de bevolkingsgroei bleef stijgen profiteerden deze sectoren mee, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de gunstige ontwikkeling van de bouwindustrie. Daarnaast had ook de dienstensector voor een belangrijk deel profijt van de oorlog.⁵ De transportsector, en dan

---

¹ Geciteerd in Kammerlar e.a. (red.), *Monster van de Oorlog*, 260.

² Van der Bie en Smits, *Tweehonderd jaar statistiek*, 81, aldaar tabel 9.

³ Knibbe, *Agriculture in the Netherlands*, 176

⁴ De Jong, 'Nederlandse industrie', 211-212; Zaalberg, 'Manufacturing Industry', 9-11. Cf. KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 290. Citaat uit Klemann, 'Ontwikkeling door isolement', 279.

⁵ Van der Bie, 'Doorlopende groote roes', 23-24.

vooral de rederijen, boekten forse winsten (zie het vorige hoofdstuk) en ook de banken profiteerden. Nu het prolongatiesysteem was weggevallen klopten industrieën die wilde uitbreiden bij hén aan om geld te lenen. En dat geld was, dankzij de winsten die in veel sectoren werden geboekt en de gunstige handelsbalans, in de jaren 1914-1916 ruim beschikbaar. Ook het buitenland klopte, zoals we gezien hebben, steeds vaker in Nederland aan, zeker toen voor de Centralen de Amerikaanse geldmarkt - naast die van Londen - onbereikbaar werd.⁶ De Amsterdamsche Bank kon bijvoorbeeld haar kapitaal uitbreiden van 15 miljoen gulden in 1914 tot 44,5 miljoen in 1919; tegelijkertijd stegen de 'vreemde middelen' (het door de bank uitgeleende geld) van 57,8 tot maar liefst 332,7 miljoen gulden.⁷ De regering ging zelfs een oorlogswinstbelasting heffen om al te exorbitante winsten af te romen en zo een deel van de hoge mobilisatiekosten te kunnen betalen.⁸

Ook in Nederlands-Indië ging het de zakenwereld de eerste twee-en-een-half jaar oorlog voor de wind. De NOT-concessies voor koffie, tabak en kina gaven die plantages een stevige steun in de rug, zodat de productie flink kon worden uitgebreid. Ook producten als rubber, kapok en huiden vonden gretig aftrek, zowel in Nederland zelf als in toenemende mate ook in Entente-landen en in de VS.⁹

Tabel 9.1: Aantal binnengekomen zeeschepen in Nederland

	“Rotterdam”	Amsterdam	Heel Nederland	Netto tonnage heel Nederland
1913	11,285	2.597	16.996	18,197,783
1914	8.011	2.403	12.454	13,540,051
1915	3.883	1.820	6.851	6,621,478
1916	3.284	1.622	5.114	4,681,117
1917	1.452	699	2.184	1,858,951
1918	1.181	378	1.779	1,663,093

Bron: Samengesteld uit De Vries, 'Nederland 1914-1918', bijlage III; De Monchy, 'Commerce and Navigation', 143; Moore, *Economic Aspects*, 73. De cijfers voor “Rotterdam” beslaan alle schepen die de Nieuwe Waterweg zijn opgestoomd, waarvan enkele niet in Rotterdam, maar bijvoorbeeld in Dordrecht of Hoek van Holland zijn aangelegd. Ter illustratie van de achteruitgang mag dienen dat het aantal schepen dat in 1916 Rotterdam binnenvoer ongeveer op het niveau van 1870 lag. Zie Van de Laar, 'Rotterdam', 82.

Maar vanaf 1916 begonnen de eerste donkere wolken zich af te tekenen tegen de tot dan toe bijna onbewolkte economische hemel. Het gebrek aan scheepsruimte – geïllustreerd in tabel 9.1 – begon de Nederlandse economie ernstig parten te spelen, en had grote gevolgen voor de prijzen van ingevoerde goederen. De meeste industrieën en landbouwbedrijven hadden hier niet zo heel veel last van, omdat de kosten voor een belangrijk deel konden

⁶ KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 347-348.

⁷ Brouwer, *Amsterdamsche Bank*, 148, 150-151.

⁸ Wet op de Oorlogswinstbelasting, 22 juni 1916, *Staatsblad* no. 288.

⁹ Veuger, *Nederlands-Indische scheepvaartverbindingen*, 39; Van Dijk, *Netherlands Indies*, 430.

worden doorberekend aan de klant. De prijzen stegen zodoende sterker dan de lonen, waardoor de koopkracht sterk afnam. De prijzen voor landbouwproducten stegen bovendien nog harder dan met het oog op de gestegen grondstofprijzen nodig was; boeren leverden immers liever aan Duitsland dan aan het binnenland. In sommige gevallen daalden de beschikbare hoeveelheden zo snel dat de regering over moest gaan tot distributie, om te voorkomen dat bijvoorbeeld het leger of doktoren zonder kwamen te zitten of zich blauw moesten betalen. Vanaf januari 1916 besloot de regering bijvoorbeeld om alle beschikbare petroleum en benzine te vorderen en onder gemeenten te distribueren.¹⁰

De door duikbootoorlog en Entente-tegemaatregelen veroorzaakte scheepvaartstremming zorgde voor een definitieve ommekeer in de economische situatie.¹¹ Schaarste en stijgende prijzen dwongen de regering om steeds meer goederen te gaan distribueren, gebruik makend van de grotere vrijheid die de Distributiewet 1916 haar daartoe bood.¹² Zo kreeg vanaf 5 februari 1917 elke inwoner van Nederland een 'broodbon' waarmee ze een beperkte hoeveelheid (aanvankelijk 400 gram per persoon per week) bruinbrood onder de kostprijs konden kopen.¹³ Maar een gebrek aan graan (in 1917 was de import ten opzichte van 1913 met tweederde gedaald, en het jaar daarop zou er zelfs bijna geen graan Nederland binnenkomen) zorgde er voor dat er, ter vervanging, steeds meer aardappelmeel in het brood werd verwerkt, met het onsmakelijke 'noodbrood' als resultaat.¹⁴ Omdat nieuwe aanvoer van levensmiddelen maar op zich liet wachten, werd de regering bovendien gedwongen om de op de bon beschikbare hoeveelheid met de regelmaat van de klok te verminderen. De regeringsdistributie verliep overigens bepaald niet pijnloos. Zo werden bijvoorbeeld, mede als gevolg van de door de natte en lange winter grotendeels mislukte oogst, ook aardappels door de regering gedistribueerd. Maar de boeren en de Aardappelvereniging werkten totaal niet mee en verzonnen allerlei manieren om de regeringsedicten te ontduiken om maar zo veel mogelijk goederen aan Duitsland – dat, ondanks alle centraliseringsmaatregelen, nog altijd meer wilde betalen dan het Nederlandse prijspeil – uit te kunnen voeren. Zelfs als de Bijstandsc commissie er in slaagde om aardappelen op te kopen of te vorderen, zorgde de kwaliteit voor ontevredenheid. Omdat de oogst zo tegenviel, was bijvoorbeeld besloten de beste aardappelen (en dus ook de langst houdbare) tot het laatst te bewaren. De consequentie hiervan was wel dat de aardappelen die op de bon leverbaar waren vaak melig en in sommige gevallen zelfs rot waren.¹⁵ Alle regeringsmaatregelen ten spijt – per september 1918 waren niet minder dan 55 verschillende producten alleen nog maar 'op de bon' of, voor de welgestelden, op de zwarte markt verkrijgbaar¹⁶ – stegen de kosten van het levensonderhoud steeds sneller. Zo verdubbelde de prijs van aardappelen tussen 1 januari 1916 en 31 december 1917, evenals

---

¹⁰ KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 8, 24.

¹¹ Klein, 'Krasse tijden', 1812; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 94.

¹² Peereboom Voller, *Distributiewetgeving*, 33-35.

¹³ Van Aalst en De Paepe, 'Hilversum in de Eerste Wereldoorlog', 406-408; Van Meurs, 'Levensmiddelenpolitiek', 235; *Nota Rijksbureau distributie graan en meel*, 28-49.

¹⁴ Knibbe, *Agriculture in the Netherlands*, 176; Treub, *Oorlogstijd*, 100; Abbenhuis, *Art of staying neutral*, 188.

¹⁵ Moeyes, *Buiten schot*, 269-299.

¹⁶ Van der Bie, *Doorlopende groote roes*, 122.

andere gebruiksgoederen als vlees, textiel, wol, en steenkool.¹⁷ Verschillende overheidsinstanties en bedrijven, waaronder ook de NOT, gingen daarom over tot het uitbetalen van 'duurtetoelagen' om hun personeelsleden enigszins te compenseren voor hun verloren koopkracht.¹⁸

Hoe meer mensen kwijt waren voor hun eerste levensbehoeften, des te minder konden zij uitgeven aan allerlei diensten. Ook de industrie had het zwaar, uiteraard vooral die bedrijven die afhankelijk waren van grondstoffen die na februari 1917 niet of nauwelijks meer te krijgen waren. Het onvermijdelijke gevolg was stijgende prijzen en een dalende werkgelegenheid.¹⁹ Tabel 9.2 illustreert één en ander aan de hand van het best beschikbare cijfermateriaal.

Tabel 9.2: Ontwikkeling van productie en werkloosheid per sector en BBP van Nederland, 1914-1920

	Landbouw			Industrie			Diensten			BBP			Werkloosheid
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
1913	-1,9	100	100	3,2	100	100	8,2	100	100	5,0	100	100	1,0
1914	12,2	112	99	-5,3	95	97	-2,4	98	99	-1,5	99	98	5,4
1915	-3,2	109	100	-0,3	94	100	-2,5	95	99	-4,5	94	99	6,2
1916	1,4	110	100	-6,3	88	107	2,4	97	103	-1,3	93	104	5,0
1917	7,0	118	98	-20,6	70	107	-8,7	89	108	-9,1	84	105	4,6
1918	-14,8	100	98	-16,4	59	107	2,6	91	111	-4,0	81	106	5,2
1919	-11,4	89	96	31,4	77	107	11,8	102	114	9,1	88	107	5,8
1920	19,4	106	95	19,0	92	115	10,4	113	116	13,4	100	111	4,4

Bron: Klemann, 'Ontwikkeling door isolement', 278; Van der Bie, 'Doorlopende groote roes', 19, 86; Knibbe, *Agriculture in the Netherlands*, 292; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 94. De cijfers 1-4 op de tweede regel staan voor:

1. Groei in procenten ten opzichte van het vorige jaar.
2. Indexcijfer van de toegevoegde waarde, 1913 = 100.
3. Indexcijfer van de werkgelegenheid, 1913 = 100.

¹⁷ KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 26; KvK Amsterdam, *Verslag 1918*, 89. Cf. Klein, 'Krasse tijden', 1814.

¹⁸ Van IJsselmuiden, *Binnenlandse Zaken*, 161. In 1916 hadden NOT-medewerkers al een duurtetoelag gekregen van 5%. Deze werd in maart 1917 retroactief per 1 januari 1917 verhoogd tot 20%. Eind december 1917 werd deze nog eens verhoogd tot 30%. Op 25 oktober 1918 werd tenslotte besloten om de laagste salarisschalen een hele maand extra salaris te geven om de duurte het hoofd te kunnen bieden. De duurtetoelagen zorgden er overigens voor dat de uitgaven van de Trustmaatschappij fors stegen, hetgeen de financiële problemen van de NOT verder vergrootte. NA 2.06.79/1252: UC 2 maart 1917, 214-215; NA 2.06.79/1262: UC 28 december 1917, 213; NA 2.06.79/1267: UC 30 augustus 1918, 158.

¹⁹ Van der Bie, 'Doorlopende groote roes', 107; Sluyterman, *Kerende kansen*, 101-102; De Jong, 'Nederlandse industrie', 212; Klemann, 'Ontwikkeling door isolement', 277. Cf. KvK Amsterdam, *Verslag 1917*, 94-95, 325.

4. Werkloosheid in percentage van de totale beroepsbevolking.²⁰

Ook de landbouwsector had flinke last van de scheepvaartstremming, want zonder voldoende invoer van veevoer en kunstmest was het onmogelijk om de agrarische productie op peil te houden. In de eerste helft van 1917 bleef de schade nog redelijk beperkt; de (bescheiden) voorraden werden aangesproken en bepaalde soorten van overzee ingevoerde veevoer konden worden vervangen door in Nederland geproduceerde hooi en suikerbieten.²¹ Maar daarna begon het gebrek aan landbouwhulpstoffen de sector, en daarmee de hele bevolking, ernstig parten te spelen.²² De prijs van vlees steeg bijvoorbeeld, doordat veevoer duurder werd en de veestapel door gedwongen slachting verminderde, zo sterk, dat minister Posthuma in maart 1918 een regerings-vleesdistributie instelde.²³ Als bijproduct daarvan introduceerde hij de 'eenheidsworst', een goedkoop vleesproduct gemaakt van een mengsel van restvlees aangevuld een flinke dot specerijen om er nog wat van te maken.²⁴ Om het tekort aan geïmporteerde voedingsmiddelen enigszins goed te maken, begon de regering boeren te dwingen om basisgewassen in plaats van vooral voor de export bedoelde luxeproducten te produceren.²⁵ Deze maatregelen culmineerden in de zogenaamde "Scheurwet"²⁶, die boeren moest dwingen om grasland (waarop vee graasde dat voor een belangrijk deel toch niet meer gevoed kon worden) om te zetten in bouwland waarop gewassen gezaaid konden worden. Opnieuw werkten de boeren flink tegen, waardoor het merendeel van de regeringsmaatregelen in de landbouw maar matig succes hadden en de problemen met de voedselvoorziening alleen maar verergerden.²⁷

Ook uit Indië kwamen na februari 1917 nauwelijks goederen meer binnen. Producten als rijst, koffie, suiker en thee met bestemming Nederland konden simpelweg niet meer ingescheept worden en lagen dus maar in voorraadschuren op Java en Sumatra te wachten, hetgeen grote verliezen opleverde voor zowel handelaren en importeurs (die vooraf hadden moeten betalen voor hun producten²⁸) als de plantagehouders (die een belangrijke afzetmarkt verloren zagen gaan en de immense opslagkosten moesten betalen). Zo lag in september 1917 nog ongeveer 620.000 pakken koffie van de oogst-1916 in de opslag, evenals bijna de hele oogst-1917. Ook het feit dat Groot-Brittannië haar aankopen van Java-suiker stopzette ten faveure van Cuba (dat dichterbij lag en dus scheepsruimte bespaarde)

---

²⁰ Overigens zijn deze cijfers niet helemaal betrouwbaar: zo is het groeipercentage van de industrie gedurende 1915 en (vooral) 1916 waarschijnlijk veel te laag, en die voor landbouw in 1917-1918 waarschijnlijk veel te hoog. Het macrobeeld, vooral de omslag rond 1916/1917, houdt echter stand. Op deze cijfers zal ik in de conclusie van dit boek kort terugkomen.

²¹ Dit rijmt niet met de cijfers over de landbouwproductie in tabel 9.2., maar die zijn, zoals in de vorige voetnoot al aangegeven, waarschijnlijk veel te hoog ingeschat.

²² Broekema, 'Landbouw', 303; Knibbe, *Agriculture in the Netherlands*, 176-177.

²³ Posthuma, 'Food Supply', 210-213; Broekema, 'Landbouw', 311-312;

²⁴ Moeyes, *Buiten schot*, 294; Van Meurs, 'Levensmiddelen-politiek', 239.

²⁵ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 288; Van Zanden, *Economic history of the Netherlands*, 94; Broekema, 'Landbouw', 302-303, 316.

²⁶ 'Wet behoudende regeling inzake de omzetting in bouwland en de bebouwing van graslanden, enz.', 27 juli 1918, Staatsblad 503. Cf. Klein, 'Krasse tijden', 1817

²⁷ Bordewijk, 'War Finances', 123-124, Moeyes, *Buiten schot*;

²⁸ KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 27.

zorgde voor grote voorraadvorming.²⁹ Voor veel andere Indische producten konden echter bestemmingen buiten Europa worden gevonden, vooral in Japan en in de VS.³⁰

Resultaat van dit alles was dat Nederland langzamerhand tot stilstand kwam. Dat was soms zelfs letterlijk het geval, omdat door gebrek aan steenkool (waar we in de volgende paragraaf verder op zullen ingaan) de stoomtreinen steeds langzamer gingen rijden om zo brandstof uit te sparen.³¹ Steeds meer Nederlanders werden afhankelijk van de regeringsdistributie, en de grondstoffenschaarste was zo groot dat Hotel Krasnapolsky in Amsterdam besloot een 'vetvanger' in zijn riool te installeren om het van de vuile vaat gespoelde vet op te vangen en te verkopen voor de fabricage van zeep en wagensmeer.³² Veel stadsbewoners, die niet rijk genoeg waren om hun steeds magerder dieet van noodbrood en eenheidsworst aan te vullen op de zwarte markt, legden groentetuintjes aan en gingen in de stadsparken op zoek naar eetbare vruchten en noten. Boeren experimenteerden met 'zeemest', gemaakt van een combinatie van mosselen en zeewier; op de geur na was dit overigens maar een zeer slap aftreksel van het origineel.³³ Er werd zelfs weer turf gestoken om zo de gebrekkige steenkoolvoorraden aan te vullen, en de allerarmsten namen hun toevlucht tot het stoken van in zout water gedrenkte stukken papier.³⁴ Met enig gevoel van overdrijving dichtte dezelfde anonieme poëet die aan het begin van deze paragraaf is aangehaald dan ook:

*In naam van Oranje wij hebben geen vet
Geen boter geen vleesch haast geen brood
Je staat nuchter op, je gaat nuchter naar bed
Op sterven na zijn wij haast dood*³⁵

Ook voor de NOT waren de gevolgen van het stilvallen van de overzeese handel duidelijk voelbaar: zij luidden namelijk, in de woorden van Op ten Noort, 'sombere finantiele tijden' in.³⁶ Minder import betekende namelijk ook minder inkomsten, niet alleen omdat er minder boeten konden worden geïncasseerd maar ook omdat de baten uit administratieheffingen minder werden.³⁷ Om te proberen de sterk gedaalde inkomsten te compenseren, werd besloten tot een inkrimping van het personeel; veel NOT-controleurs hadden door de sterke import-terugval toch niets meer te doen.³⁸ Had de NOT eind 1916 nog ongeveer 1000

---

²⁹ Veuger, *Nederlands-Indische scheepvaartverbindingen*, 40; Van Dijk, *Netherlands Indies*, 429-430.

³⁰ Carpentier Alting en De Cock Buning, 'The effect of the War upon the Colonies', 134.

³¹ De Valk en Van Faassen (red.), *Dagboek De Beaufort II*, 25 september 1917, 946. Cf. Ritter, *De donkere poort II*, 144.

³² Klein, 'Krasse tijden', 1812.

³³ Broekema, 'Landbouw', 316-317; Van der Flier, 'War finances', 108; Ritter, *De donkere poort II*, 151.

³⁴ Abbenhuis, *Art of staying neutral*, 191-192; Klein, 'Krasse tijden', 1815; Wentholt, *Den Haag '14-'18*, Dagboekfragment Miep de Zaaier, 28 februari 1917, 18.

³⁵ Geciteerd in Kammerlar e.a. (red.), *Monster van de Oorlog*, 260.

³⁶ NA 2.06.079/1257: UC 13 juli 1917, 123. Voor soortgelijke opmerkingen over de moeizame financiële omstandigheden waarin de NOT verkeerde, zie NA 2.06.079/1257: UC 6 juli 1917, 73; UC 13 juli 1917, 128; NA 2.06.079/1265: UC 30 april 1918, 97.

³⁷ NA 2.06.079/1252: UC 2 maart 1917, 196.

³⁸ NA 2.06.079/1257: Gecombineerde RvB en jaarlijkse vergadering van aandeelhouders, 17 juli 1917, 152; NA 2.06.079/1264: UC 9 april 1918, 272-273.

personeelsleden, verdeeld over 15 verschillende afdelingen en een aantal Commissies van Advies, op 31 december 1917 was dat aantal teruggebracht tot 832 en nóg een jaar later tot ongeveer 700.³⁹ Bovendien kocht zij een deel van de gehuurde kantooruimte en werd, heel modern, geprobeerd zo energie-zuinig mogelijk te werken om zo de bedrijfskosten omlaag te brengen.⁴⁰ Tenslotte werd geprobeerd om meer inkomsten te genereren; zo werden per 1 augustus 1917 alle NOT-tarieven verhoogd, en gaf de UC de NHM opdracht om een deel van het geld dat de Trustmaatschappij nog in kas had (in totaal ruim meer dan een miljoen gulden) te beleggen in schatkistpromessen.⁴¹

De als gevolg van de scheepvaartstremming sinds 1917 sterk verslechterde economische situatie, die hierboven in enkele korte trekken is geschetst, plaatste de verschillende Crisisinstellingen, waaronder de NOT, en de verschillende betrokken regeringsdepartementen voor een enorme uitdaging. Het was belangrijker dan ooit dat gezamenlijk een koers werd uitgestippeld om de allesomvattende crisis, die de beleidsterreinen van alle betrokken instellingen en ministeries raakte, op te lossen. De NOT probeerde hierin het voortouw te nemen in de hoop (weer) de leiding te kunnen nemen, maar haar pogingen strandden en werkten zelfs averechts, zoals ik in dit hoofdstuk zal laten zien. De al te eigengereide instelling van de UC in het algemeen (en van Aalst in het bijzonder) riep steeds meer weer- en tegenstand op, zowel binnen de regering, de zakenwereld als in het parlement. Er gingen steeds meer stemmen op om de NOT aan banden te leggen of, zelfs, om haar op te heffen. De anti-Trustmaatschappij-beweging kreeg bovendien steun uit het simpele feit dat de scheepvaartstremming en het Amerikaanse embargo het vrijwel onmogelijk maakten om die overzeese goederen aan te voeren die Nederland zo hard nodig had, waardoor het land in toenemende mate afhankelijk werd van die handelspartner die nog wel bereid én bereikbaar was: Duitsland – en in veel mindere mate haar Centrale partners.⁴² De Duitse regering zou onder andere gebruik maken van die positie door de Trustmaatschappij fel aan te vallen en te eisen dat zij zichzelf zou opheffen. Dit hoofdstuk gaat over het gevecht van de NOT tegen haar binnen- en buitenlandse vijanden in de laatste fase van de (economische) oorlog, een gevecht dat niet verloren, maar ook niet gewonnen werd.

9.2 – De “Centrale”

---

³⁹ Cijfers ontleend aan KvK Amsterdam, *Verslag 1916*, 52; KvK Amsterdam, *Verslag 1917*, 34; KvK Amsterdam, *Verslag 1918*, 39. De cijfers die de KvK noemt zijn overigens iets anders dan de cijfers van de NOT zelf. De UC rapporteerde in juli 1918 dat het hoogste aantal mensen dat zij in dienst had gehad 932 was, maar daarbij waren waarschijnlijk een aantal tijdelijke krachten niet meegeteld. NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 128.

⁴⁰ NA 2.06.079/1263: UC 15 januari 1918, 32; UC 2 februari 1917, 238; UC 22 februari 1918, 288; NA 2.06.079/1264: UC 5 maart 1918, 38; 30 april 1918.

⁴¹ NA 2.06.079/1257: UC 17 juli 1917, 136; Gecombineerde RvB en jaarlijkse vergadering van aandeelhouders, 17 juli 1917, 154; Brochure ‘Tarieven ingaande 1 Augustus 1917’, n.d., bijgevoegd bij UC 27 juli 1917; NA 2.06.079/1260 UC 26 oktober 1917, 196; NA 2.06.079/1261: UC 13 november 1917, 102; UC 20 november 1917, 153; NA 2.06.079/1263: UC 29 januari 1918, 152; NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 98.

⁴² Abbenhuis, *Art of staying neutral*, 130, Broekema, ‘Landbouw’, 288-289; Sanders, *British Strategic Planning*, 139-140; Smidt, *De regulering*, 50; Frey, ‘Deutsch-niederländische Wirtschaftsbeziehungen’, 106-107.

Dat Duitsland dankzij de Scheepvaartstremming veel meer politieke en economische druk kon uitoefenen op Nederland, bleek al toen in februari 1917 de aanvoer van Britse steenkolen vrijwel geheel stilviel, waardoor er meteen flinke tekorten ontstonden.⁴³ De Duitse autoriteiten waren hiervan op de hoogte, en hadden dan ook toegezegd een flinke portie extra steenkolen te leveren: bovenop de in het Provisorium afgesproken 200.000 ton per maand zou 150.000 ton extra worden uitgevoerd. Hopelijk, zo redeneerden de Duitsers, was daarmee eventueel Nederlands misnoegen over de duikbootoorlog voldoende afgekocht.⁴⁴ Voor deze steenkolen, die er voor zorgden dat voorlopig de ergste nood geledigd kon worden, eiste Duitsland aanvankelijk geen economische compensaties. Maar in mei 1917, er kennelijk van overtuigd dat Nederland toch wel neutraal zou blijven, kondigde de Duitse regering doodleuk aan dat de kolenleveranties voor juni en juli van dat jaar zouden worden teruggebracht tot het oude niveau van 200.000 ton per maand tenzij Nederland een forse hoeveelheid vroege aardappelen zou leveren.⁴⁵ Deze aardappelen konden in Nederland niet gemist worden, niet alleen omdat een groot deel van de bevolking sterk afhankelijk was van dit volksvoedsel nummer één, maar ook omdat in het *Agricultural Agreement* bepaald was dat bij aardappelexport naar Duitsland er ook leveranties aan Groot-Brittannië plaats moeten vinden. Maar gesteld voor de keuze tussen kolen en aardappelen koos Posthuma voor het eerste. Het daardoor ontstane gebrek aan aardappelen weet Posthuma, vreemd genoeg, niet aan de Duitse regering maar aan het *Agricultural Agreement* (en dus aan de Britse regering). Het treurig resultaat was een nieuw diplomatiek incident tussen de minister en de Britse regering en een grote volksofstand in de Amsterdamse Jordaan.⁴⁶

Ook op het institutionele vlak had de Duitse regering maatregelen getroffen om meer invloed uit te kunnen oefenen op Nederland. Per 16 januari 1917 was een algemeen importverbod afgekondigd en alle handel met het buitenland afhankelijk gemaakt van toestemming van de Reichskommissar für Ein- und Ausfuhrbewilligung. Deze weigerde verzoeken tot import van goederen die volgens de Rijksregering geen nuttige bijdrage leverden aan de Duitse oorlogseconomie, verplichtte importeurs aan de ZEG – en dus in Nederland aan de ALGIMEX – te leveren en verbond de export van alle goederen aan bepaalde voorwaarden, meestal tegenleveranties van andere goederen. Ook de doorvoer van goederen werd verboden, zodat ook de handel met onder andere Oostenrijk-Hongarije en Zwitserland afhankelijk werd van Duitse toestemming. De Duitse handel sprak daarmee, fraude en smokkel daargelaten, met één stem.⁴⁷ Nederland deed dat, ondanks de oprichting van eerst het LEB en vervolgens de Commissie van Bijstand, niet: de Vereenigingen en hun Rijkscommissies van Toezicht hadden een grote mate van zelfstandigheid kunnen behouden.

---

⁴³ Zie Van Kamp, *Kolenvoorziening*, 21-31; Smit, *Nederland III*, 10; Moore, *Economic Aspects*, 12-13; Ritter, *De donkere poort II*, 250.

⁴⁴ Zie hoofdstuk 8, paragraaf 2.

⁴⁵ Smidt, *De regulering*, 44.

⁴⁶ Krijger, 'Aardappeloproer'. Cf. Koch, 'Nederland en de Eerste Wereldoorlog', 106; Moeyes, *Buiten schot*, 299-300; Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 43-44.

⁴⁷ NA 2.06.079/1549: Memorandum: 'Invoerverbod in Duitschland', n.d.; NA 2.06.079/1548: 'Verordnung der Ministerien der Finanzen, des Handels und des Ackerbaus vom 12. März 1917 betreffend die Regelung der Einfuhr'; idem: 'Kundmachung des Finanzministers in Einvernehmen mit den beteiligten Ministern vom 26 Mai 1917'; idem: Commissie voor het Handelsverkeer met het Buitenland aan Landbouw-Exportbureau, 13 april 1917. Cf. Frey, 'Deutsche Finanzinteressen', 346; Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 294; Moeyes, *Buiten schot*, 280.

Deze laatsten hadden bovendien vaak een groot (persoonlijk) belang bij export en waren dus niet vaak geneigd de Centralen nee te verkopen. Tot overmaat van ramp slaagde ZEG en Algimex er bovendien steeds vaker in om, als een Vereeniging toch besloot niet tot uitvoer over te kunnen gaan, die bewuste Vereeniging tegen een ander uit te spelen: wilde de Peulvruchtenvereeniging geen tuinbonen uitvoeren, dan was de Vereeniging Groenten-Centrale wellicht wel bereid om in plaats daarvan meer blikgroenten naar Duitsland uit te voeren.⁴⁸

De UC was zeer bevreesd voor de steeds grotere druk die Duitsland op Nederland kon uitoefenen. Zij was vooral bang dat de Centralen gebruik zouden maken van hun nieuw verkregen absoluut monopolie op bijvoorbeeld de levering van ijzer, staal en steenkool om Nederland permanent economisch van haar afhankelijk te maken, door concessies te eisen voor de periode ná de oorlog. Gezien de verwachte economische strijd die na de wapenstilstand zou losbarsten, zou dat mogelijk tot gevolg hebben dat Nederland permanent van overzeese aanvoer zou worden afgesneden.⁴⁹ Posthuma leek zich, daar waren de UC-leden het unaniem over eens, niet bewust van dit gevaar: zijn exportbeleid scheen er op gericht de Entente zo veel mogelijk te schofferen en het de Duitsers zo makkelijk mogelijk te maken.⁵⁰ Maar zolang Posthuma in de Ministerraad alle ruimte kreeg om zijn, in de ogen van de UC uitermate kortzichtige, boerenbeleid te voeren, leek de situatie hopeloos. Maar gelukkig voor Van Aalst c.s. kregen zij steun uit onverwachte hoek.

Want begin 1917 besloot minister van Financiën Van Gijn plotseling op te stappen, omdat hij weigerde de verantwoording te dragen voor de door oorlogsuitgaven sterk gegroeide overheidsbegroting.⁵¹ Zijn plaats werd ingenomen door de man die hij een jaar eerder had opgevolgd: Treub. Tijdens zijn gedwongen *sabbatical* had deze orde op zaken gesteld in zijn privéleven en was daardoor weer ministeriabel geworden. Sterker nog: zijn reputatie als doortastend en energiek bestuurder maakte hem voor de minister-president de ideale kandidaat om het, mede door Posthuma's export- en distributiebeleid en het plotselinge vertrek van Van Gijn, flink beschadigde imago van het kabinet weer wat op te vijzelen.⁵² Dat Treub gewild was, bleek ook uit het feit dat hij aan zijn heroptreden de nodige eisen mocht stellen. De belangrijkste daarvan was de toezegging van al zijn ministeriële collega's, inclusief Posthuma, dat de export- en distributiebeleid hervormd zou worden. Treub had daarvoor (uiteraard) een suggestie, ontwikkeld in samenspraak met Van Aalst: 'het oprichten van eene Algemeene Centrale voor Inkoop en een Centrale voor Verkoop, waardoor de verdeeldheid en daardoor verzwakking van de productie- en consumptie factoren in ons land zouden kunnen worden voorkomen'. Deze aan elkaar gekoppelde

---

⁴⁸ Van Dorp, 'Handel en Nijverheid', 226; Van der Mandere, *Export-Centrale*, 15-16; Ritter, *De donkere poort II*, 268-269.

⁴⁹ Dagboek Van Aalst, 6 maart 1917, 394; 9 maart 1917, 400; 27 maart 1917, 419; 2 april 1917, 423; 29 mei 1917, 460; 22 juni 1917, 473. Ook binnen de Britse Legatie in Den Haag was men bevreesd voor de druk die Berlijn op de Nederlandse regering zou kunnen zetten: BNA FO 382/2045, 40024: telegram Townley aan Balfour, 3 maart 1918 no. 921; BNA FO 371/2973, 157523: Townley aan Balfour, 8 augustus 1917 no. 183.

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld NA 2.06.79/1252: UC 27 februari 1917, 183; NA 2.06.79/1253: UC 16 maart 1917, 66-67.

⁵¹ NA 2.21.210/82: 'Pro Memorie' van Van Gijn, 1 november 1916, vertrouwelijk; NA 2.02.05.02/137, no. 11: notulen Ministerraad 16 februari 1917. Cf. Colenbrander, *Studiën en Aanteekeningen*, 240; De Vries, 'De Generale Thesaurie', 338-339.

⁵² Zie bijvoorbeeld Colenbrander, *Studiën en Aanteekeningen*, 233 en Ritter, *De donkere poort II*, 187.

centrales zouden moeten resulteren in de vestiging van één centraal instituut dat absolute controle zou moeten uitoefenen over de Nederlandse handel. Uitvoer van Nederlandse producten zou alleen toegestaan worden als er voldoende zou zijn voor de binnenlandse consumptie, en zou bovendien verbonden worden aan de voorwaarde dat er nuttige import tegenover zou staan. Eventueel zou het zelfs hele oogsten of bepaalde onmisbaar geachte importen tegen wettelijk vastgestelde maximumprijzen kunnen opkopen ter distributie. Winsten die dit instituut zou maken zouden ten bate komen aan de regering, die daarmee de hoge kosten van mobilisatie, distributie en vluchtelingenopvang deels zouden kunnen opvangen. Officieel zou het instituut natuurlijk volstrekt neutraal opereren, maar het was toch vooral de bedoeling om 'Duitsche [...] economische dwangmiddelen' effectiever te kunnen bestrijden.⁵³ Loudon en, verrassend genoeg, ook Posthuma gingen met zijn plannen akkoord, en ook Treubs suggestie dat het nieuwe instituut een NV zou moeten zijn, net als de NOT opgericht en bestuurd door mensen uit de praktijk, viel in goede aarde.⁵⁴ Koud een maand na Treubs heroptreden op 22 februari stuurde het ministerstrio daarom een brief naar de belangrijkste Crisisinstellingen met het verzoek een vertegenwoordiger te sturen naar een verkennende vergadering, die op 2 april op het ministerie van LNH zou worden gehouden. Van Aalst juichte dit initiatief van harte toe, maar vond 'een groot zeggingschap van de N.O.T. in de nieuwe maatschappij gewenscht, zonder dat de N.O.T. echter daarin op den voorgrond treedt en zulks ten einde te verhoeden, dat Duitschland [...] tegen de nieuwe zaak zoude zijn'.⁵⁵

Naast de drie ministers en Van Aalst meldden zich op die bewuste maandag ook Broekema en Linthorst Homan (LEB), Delprat (Nijverheidscommissie), vertegenwoordigers van verscheidene landbouworganisaties en industriële belangenorganisaties⁵⁶, en Kröller, Schim van der Loeff en Reitsma. Het feit dat de voltallige Commissie van Bijstand aanwezig was deed bij Van Aalst al een klein alarmbelletje rinkelen. Het geklingel van het genoemde belletje groeide echter uit tot een loeiende sirene toen Posthuma, die de vergadering opende en de heren de opdracht gaf hun gedachten te laten gaan over de op te richten NV, de leiding in handen gaf van Schim van der Loeff. Van Aalsts angsten werden bewaarheid toen uit het verdere verloop van de bijeenkomst bleek, dat er de vrijdag vóór de vergadering al in bescheiden kring een vergadering over de centralisatie had plaatsgevonden waarin zijn belangrijkste vijanden zich verzameld hadden; de Commissie van Bijstand en DNB-president Vissering (met in zijn kielzog het nieuwe DNB-directielid Joost van Vollenhoven).⁵⁷ Dit

---

⁵³ Dagboek Van Aalst, 20 februari 1917, 382-383. Zie ook Van Loenhout, 'De NUM in nood', 19-20 en Treub, *Oorlogstijd*, 332, waarin hij pleit voor meer eenheid in het Nederlandse exportbeleid. Volgens Smidt, 'Export van landbouwartikelen', 123 was Treub alleen geïnteresseerd in de financiële aspecten van exportcentralisatie, maar uit de hoofdtekst blijkt dat het hem juist te doen was om een hervorming en centralisatie van alle aspecten van de Nederlandse uitvoer.

⁵⁴ Dagboek Van Aalst, 20 maart 1917, 410

⁵⁵ NA 2.06.79/1253: UC 30 maart 1917, 193-198, citaat op 197. Cf. Van der Mandere, *Export-Centrale*, 16-18; Smidt, 'Export van landbouwartikelen', 122-123.

⁵⁶ Te weten H.C. Dresselhuys en C. van Lennep (Nederlandsche Tuinbouwraad), K.J.A.G. Baron Collot d'Escury (Algemeene Nederlandsche Zuivelbond), J. Luden (Vereeniging voor den Geldhandel), Vissering (DNB), J.C.L. Vlaanderen (president van de Maatschappij van Nijverheid), S.P. van Eeghen (Amsterdamsche Kamer van Koophandel en Fabrieken) en E.P. de Monchy Rzn., zijn Rotterdamse tegenhanger.

⁵⁷ Ook het LEB had een afvaardiging naar deze vergadering gestuurd.

gezelschap had besloten dat een te grote invloed van de NOT in het algemeen en Van Aalst in het bijzonder in de op te richten NV geen van hun belangen ten goede zou komen, en dat het daarom van groot belang was de touwtjes stevig in eigen handen te houden. Dus toen er op 2 april gestemd moest worden over wie er in de 'kleine commissie', die de structuur van de nieuwe NV zou bepalen en haar statuten opstellen, zou zetelen, was het al een uitgemaakte zaak dat deze uit de samenzweerders bestond, aangevuld met – als kus des doods – Van Aalst. Toen Vissering met nauwelijks verholen blijdschap bovendien Schim van der Loeff tot voorzitter van de kleine commissie bombardeerde, en deze laatste aankondigde dat in het pand van de Commissie van Bijstand, bijgestaan door de secretaris van de Commissie van Bijstand, zou worden vergaderd, kreeg Van Aalst pas definitief door hoezeer hij door Posthuma, Kröller en Vissering in het ootje genomen was.⁵⁸ Aanvankelijk hoopte Van Aalst nog dat het allemaal wel mee zou vallen: de plannen van de kleine commissie zouden immers door de volledige vergadering – waarin hij op meer sympathie kon rekenen – goedgekeurd worden.⁵⁹ Posthuma had daar echter ook rekening mee gehouden: zonder te overleggen met zijn collega-ministers ('[e]en bewijs opnieuw van de groote samenwerking der Ministers', schamperde Van Aalst) was hij namelijk in de door de 'kleine commissie' opgestelde concept-statuten gaan strepen, knippen en plakken met als doel zichzelf en de Commissie van Bijstand meer verantwoordelijkheden te geven en de invloed van de bredere vergadering te minimaliseren.⁶⁰

Maar juist Posthuma's poging om de zaak definitief in zijn voordeel te beslissen, gaf Van Aalst de gelegenheid om terug te slaan. Op 12 april 1917 – de dag waarop de algemene vergadering zou beslissen over de concept-notulen – werden in de ochtendeditie van het *Algemeen Handelsblad* Posthuma's wijzigingen gepubliceerd, vergezeld met gepeperd commentaar uit 'wel ingelichte' bron.⁶¹ Van Aalst hoopte door het inschakelen van de pers de leden van de voorbereidende vergadering die niet in het Posthuma/Kröller-complot zaten tot verzet te bewegen. Dat lukte heel aardig: de vergadering van die avond werd afgezegd in afwachting van een onderzoek naar Posthuma's wijzigingen. Een onverwacht neveneffect van Van Aalsts actie was echter dat zowel Posthuma als Treub de volgende dag naar de Eerste Kamer werd geroepen om tekst en uitleg te geven over de plannen voor de

---

⁵⁸ NA 2.21.261/44: 'Verslag van de vergadering tusschen de Ministers van Landbouw, Nijverheid en Handel, van Financiën en van Buitenlandsche Zaken, de Commissie van Bijstand inzake de uitvoering van de Distributiewet 1916, den President van de Nederlandsche Bank, de Vereeniging voor den Geldhandel, de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij, het Landbouw Export Bureau, de Algemeene Nederlandsche Zuivelbond, de Nederlandsche Tuinbouwraad, de Maatschappij van Nijverheid, de Kamer van Koophandel te Amsterdam, de Kamer van Koophandel te Rotterdam inzake de Concentratie van den Export op Maandag 2 April 1917, des namiddags te 3 uur', 1-2, 8, 13-19; Dagboek Van Aalst, 2 april 1917, 425; NA 2.06.79/1253: UC 3 april 1917, 247-248; NA 2.06.79/1254: UC 10 april 1917, 22. Cf. De Vries, *Nederlandsche Bank*, 97-98; Smidt, *De regulering*, 51-52.

⁵⁹ Dagboek Van Aalst, 3 april 1917, 427-429; 4 april 1917, 429. Paul Moeyes beweert dat Treub met Vissering samenwerkte om Van Aalst een toontje lager te doen zingen. De door mij onderzochte bronnen (Van Aalsts dagboek en de notulen van de vergadering) lijken echter te suggereren dat Treub niet betrokken was in de kongsi Posthuma/Kröller/Vissering. Moeyes, *Buiten schot*, 280.

⁶⁰ Dagboek Van Aalst, 12 april 1917, 431-432; 12 april 1917, 431-432. Cf. Van Loenhout, 'De NUM in nood', 19-20.

⁶¹ *Algemeen Handelsblad*, 12 april 1917 Ochtendblad.

oprichting van een centraal handelslichaam.⁶² De volksvertegenwoordiging was namelijk niet gekend in de plannen van de ministers, en legde daarom Posthuma bij de eerste de beste gelegenheid het vuur na aan de schenen. De Twentse industrieel en Vrij Liberaal Kamerlid D.W. Stork sprak, namens een Kamermeerderheid, de vrees uit dat de Centrale alle vrije handel onmogelijk zou maken ten faveure van een in de vorm van de Centrale verenigd kartel van machtige zakenlieden. Posthuma moest moederziel alleen de Centrale-plannen verdedigen (Treub had zijn leugenachtige collega kennelijk aan zijn lot overgelaten), en deed dat op een dermate knullige wijze dat de Eerste Kamer een motie aannam die de minister verbood de plannen uit te voeren. Een Centrale zou er pas mogen komen na uitvoerige beraadslaging in 'beide takken der Volksvertegenwoordiging', en alleen middels een 'speciale wet', dus na stemming.⁶³

Johan de Vries en Johannes Houwink ten Cate beweren met de grootste stelligheid dat Van Aalst hiermee zijn zin kreeg: de Centrale was na de uitspraak van de Eerste Kamer voorlopig dood en begraven. Van Aalst zou fel tegenstander zijn geweest van de plannen omdat deze wel ten koste zouden moeten gaan van zijn eigen machtspositie en die van de NOT, en zou daarom zijn uiterste best hebben gedaan om de Centrale te saboteren.⁶⁴ Uit het bovenstaande blijkt echter dat niets minder waar is; Van Aalst wilde alleen tot elke prijs voorkomen dat Posthuma een door hemzelf en Kröller gedomineerde NV er door heen zou drukken die de NOT overvleugelde, met alle economische en politieke gevolgen (ook – vooral – voor zichzelf en voor “Amsterdam”) van dien.⁶⁵

Met het sneuvelen van het plan-Kröller/Posthuma leek echter ook de Centrale als het kind met het badwater te zijn weggegooid, en dat was volgens de Uitvoerende Commissie bepaald niet de bedoeling. De UC was namelijk unaniem vóór meer eenheid en coördinatie in het voeren van buitenlandse handel, maar wilde zich simpelweg niet overgeven aan een door Posthuma en Kröller gedomineerde exportorganisatie.⁶⁶ Ook DNB was een groot voorstander, omdat deze met zorg had aangezien hoe veel en onzorgvuldig er door banken en zelfs door Vereenigingen aan het buitenland geleend werd. Vissering hoopte dat door middel van een Centrale er zo veel mogelijk op goed-voor-goed basis geruild zou worden, zonder dat er betalingen of leningen aan het buitenland aan te pas zouden komen. Mocht er toch kredietverlening nodig zijn of schatkistpapier als betaling aangenomen, dan hoopte hij dat zijn DNB, of een nieuw op te richten bank, dat betalingsverkeer in goede banen zou kunnen leiden.⁶⁷ En ook het LEB liet weten voor een strakke centralisering te zijn.⁶⁸ Tenslotte hadden ook ministers Treub en Posthuma zich, ondanks hun opnieuw opgelaaide rivaliteit, beiden gecommitteerd aan verdere centralisatie. De uitspraak van de Eerste Kamer

---

⁶² Handelingen EK 1916-1917, 13 april 1917, 442. Cf. Smidt, *De regulering*, 52.

⁶³ Handelingen EK 1916-1917, 26 april 1917, 509-521, citaten op achtereenvolgens 511-512 en 520-521. Cf. Smidt, *De regulering*, 52; Smidt, 'Export van landbouwartikelen', 124; Van der Mandere, *Export-Centrale*, 25-26; Moeyes, *Buiten schot*, 281.

⁶⁴ De Vries, *Nederlandsche Bank*, 98; Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 28.

⁶⁵ Dit blijkt uit het rapport dat Townley hierover aan Londen stuurde: BNA FO 371/2973, 78310: Townley aan Balfour, 13 april 1917 no. 104, 'Very Confidential'.

⁶⁶ NA 2.06.79/1254: UC 27 april 1917, 178-179, citaat op 178. Cf. Dagboek Van Aalst, 26 april 1917, 441-442.

⁶⁷ De Vries, 'De Generale Thesaurie', 343-344; Van der Mandere, *Export-Centrale*, 101.

⁶⁸ Smidt, *De regulering*, 50-51.

betekende echter dat voortaan ook het parlement, waarbinnen een grote weerstand tegen centralisatieplannen bleek te bestaan, voor het eerst een belangrijke rol opeiste in het vormgeven van de handelspolitieke organisatie van Nederland.

9.3 – De NUM, de NOT en de afdeling Crisiszaken

Na de dramatisch verlopen Eerste Kamerzitting van 26 april 1917 besloten Treub en Posthuma daarom tijdelijk de strijdbijl te begraven in een poging de volksvertegenwoordiging voor het idee van een Centrale te winnen. Met karakteristieke snelheid formuleerde Treub een wetsvoorstel met een Memorie van toelichting, dat, ondertekend door hemzelf, Posthuma, Loudon, minister van Oorlog Bosboom en minister van Koloniën Pleyte, op 5 mei aan de Tweede Kamer werd aangeboden; een zeldzaam eendrachtig optreden van de ministersploeg, waarschijnlijk mogelijk gemaakt door bemiddeling van Cort van der Linden. In het voorstel vroeg de regering de Kamer haar in staat te stellen 'maatregelen' (die verder niet gespecificeerd werden) te nemen 'ter centraliseering van de leiding van het goederenverkeer naar het buitenland' om aldus binnenlands verbruik en export beter met elkaar in evenwicht te brengen en in ruil voor elke uitvoer van het ontvangende land compensaties in de vorm van nuttige invoer te eisen. Daarbij werd opgemerkt dat als de export van goederen een meeropbrengst zou opleveren ten opzichte van verkoop in eigen land, de regering daar een deel van zou opeisen. Tenslotte bevatte het wetsvoorstel de belofte dat de regering voor een bedrag van 20 miljoen gulden garant zou staan voor mogelijke verliezen bij banktransacties die verband hielden met export (bijvoorbeeld het disconteren van schatkistpapier of het belenen van effecten), mits deze via DNB of een speciale, nieuw op te richten Exportbank verbonden aan de Centrale zouden verlopen. In de begeleidende Memorie van Toelichting somde het ministerskwintet, om scepsis in de Kamer voor te zijn, alvast de argumenten op waarom de Centrale de vorm van een NV zou moeten hebben. Zij benadrukten de noodzaak dat 'verstandig koopmanschap' de Centrale zou leiden, zodat deze niet door 'ambtelijke starheid en stroefheid' gehinderd zou worden. De inrichting van de N.V. zou dan ook 'geregeld [moeten worden] door vertegenwoordigers van landbouw, nijverheid en handel zelve', die immers het best 'met de belangen en eigenaardigheden der verschillende takken van het Nederlandsche bedrijf [...] rekening [kunnen] houden'. De heren volksvertegenwoordigers werd tenslotte het voorbeeld van de NOT voorgespiegeld, deze NV werkt immers, zo vermeldt de Memorie, 'op loffelijke wijze' voor het algemeen belang.⁶⁹

De Tweede Kamer liet zich echter niet zo makkelijk overtuigen, en ook onder veel belangenorganisaties in Nederland deed het voorstel nogal wat stof opwaaien. De regering werd bedolven onder pamfletten, adressen en smeekschriften, waarvan de meesten – in navolging van de Eerste Kamer – vooral bang waren dat de regering alle vrije handel met het buitenland onmogelijk zou willen maken.⁷⁰ Binnen de volksvertegenwoordiging zelf waren

---

⁶⁹ Handelingen TK 1916-1917 kamerstuknummer 432 ondernummer 2, '[O]ntwerp van wet, houdende bijzondere maatregelen ten aanzien van het goederenverkeer naar het buitenland, 5 mei 1917; idem kamerstuknummer 432 ondernummer 3, 'Memorie van Toelichting', 5 mei 1917, 2-4. Cf. Smidt, *De regulering*, 52-53; Ritter, *De donkere poort* II, 270.

⁷⁰ De Monchy, 'Commerce and Navigation', 131; Van der Mandere, *Export-Centrale*, 19, 38-39.

veel leden wel overtuigd van het nut van een strakkere organisatie van de buitenlandse handel, maar zij waren bang dat regering alle inkomsten naar zich toe zou willen trekken; de staat zou gaan functioneren als OW-er (“Oorlogswinstmaker”), zoals minister Treub het zelf ietwat ongelukkig formuleerde. Ook verzetten veel Kamerleden zich tegen het feit dat er gekozen was voor de vorm van een particulier bedrijf met zakenlieden aan het roer, juist omdat de desorganisatie en de misstanden in de buitenlandse handel voor een belangrijk deel te wijten waren aan het feit dat men de private sector te veel zijn eigen gang had laten gaan.⁷¹

Opvallend is dat ook de vergelijking die werd gemaakt met de NOT de nodige wrevel opwekte. Uit de discussie rondom de Centrale bleek namelijk dat de Trustmaatschappij maar weinig populair was in parlementaire kringen. De toenemende kritiek die in 1917 over de Trustmaatschappij was uitgegoten – en Van Aalst had verleid tot zijn NOT-“opstand” – was kennelijk ook doorgedrongen tot beide Kamers. Stork, één van de critici van het Centralevoorstel, roemde bijvoorbeeld de ‘grote verdiensten’ van de Trustmaatschappijbestuurders, maar merkte daarbij wel op dat hij het sterke vermoeden had dat haar bestuurders ‘niet zoo belangloos [zijn] als men wel eens vermoed heeft’. E.M. Teenstra, landbouwspecialist van de Vrijzinnig-Democraten, was een stuk feller in zijn kritiek op de NOT en spoorde de regering aan om inzake de Centrale toch vooral niet haar voorbeeld te volgen:

De beste waarborg voor onpartijdigheid is, dat de Regeering het zelf doet. De democratie zal in de naamlooze vennootschap zoek zijn, de aandeelhouders zullen weinig hebben te zeggen. Eenige bonzen, groote mannen, zullen de lakens uitdeelen en de kleinen zullen mogen toekijken. De bonzen zullen beslissen wie commissarissen zijn, wie de aandeelen zullen krijgen en de geheele productie en export zal komen in handen van een economisch koninkje. Wij hebben daarvan het voorbeeld in de N.O.T. [...]. De N.O.T., dat is de heer C.J.K. van Aalst en niemand heeft er verder iets over te zeggen, terwijl de klachten over de N.O.T. algemeen zijn. De N.O.T. mag haar verdiensten hebben gehad en nog hebben, maar als men het oor te luisteren legt, dan hoort men zeer gegronde klachten. Van democratie is in elk geval de N.O.T. het omgekeerde. Aan deze misstanden moet m.i. ten spoedigste een einde worden gemaakt. De Minister van Landbouw moet contrôle krijgen over den invoer en moet iederen invoer goedkeuren en de Minister van Landbouw en niet de naamlooze vennootschap moet aansprakelijk zijn voor den import.⁷²

De ministers namen de NOT-kritiek mee in een gewijzigd wetsvoorstel, wat zij op 16 juli 1917 aan de Kamer aanboden. Daarin werd de rol van de op te richten N.V. beperkt tot het ‘voorzien in en tusschenkomst te verleenen bij den uitvoer van goederen uit Nederland en te bevorderen, dat tegenover dien uitvoer goederen worden ingevoerd, waaraan hier te lande behoefte bestaat’. Deze formulering moest de angst bezweren dat de NV een staatsmoloeh

---

⁷¹ Handelingen TK 1917, 19 juli 1917, 82-83. Citaat van Treub (‘Daardoor zal de Staat zelf misschien worden gemaakt tot O.W.’er, maar hoe meer hij dit wordt des te aangenamer zal mij dit zijn’) uit Van der Mandere, *Export-Centrale*, 18. Cf. Ritter, *De donkere poort II*, 270-271.

⁷² Handelingen TK 1916-1917, 24 juli 1917, 137. Cf. Handelingen TK 1917, 19 juli 1917, 98; idem, 20 juli 1917, 120.

zou worden, die elke vrije handel onmogelijk zou maken. Parallel hieraan werden vage plannen gepresenteerd voor een “importcentrale”, die de NOT deels zou kunnen vervangen. Daarop dienden vrijzinnig-democraten E. van Berensteyn en H.P. Marchant een amendement in waarin zij de regering opriepen om direct, dus zonder invloed van NV's of van Crisisinstellingen, de leiding op zich te nemen 'zoowel van den invoer als van den uitvoer'; zij zou voortaan, rekening houdend met het algemeen belang, moeten bepalen wat toelaatbare en zinvolle export was en daarom ook welke producten het meest nuttig waren om in te voeren.⁷³ Posthuma vond dat er 'in theorie zeker iets [...] te zeggen' viel voor het opheffen van de NOT en het onder directe regeringsinvloed brengen van de hele buitenlandse handel. '[D]och', betoogde hij, 'we moeten niet vergeten, dat de N.O.T. reeds plm. drie jaar werkt en het zeker op groote bezwaren, vooral buitenlandsche, zou stuiten, de gemaakte afspraken van de N.O.T. op een ander lichaam over te brengen'. Bovendien kon de regering, aldus Posthuma, dankzij de Schepenvorderingswet nu al flinke invloed uitoefenen op wat er precies van overzee werd aangevoerd.⁷⁴ Daarmee waren de plannen voor een importcentrale weer van tafel. Maar om de bezwaren tegen een al te zelfstandige en -zuchtige Export-Centrale – die eind juni officieel de naam Nederlandsche Uitvoer Maatschappij (NUM) toebedacht kreeg⁷⁵ - te temperen, werd haar beleid afhankelijk gemaakt van goedkeuring van hetzij Posthuma (inzake goederenhandel) en Treub (wat de financiële zaken betrof). Tenslotte werd plechtig beloofd dat, zodra de Centrale door gewijzigde (internationale) omstandigheden overbodig zou zijn geworden, deze – na stemming in de Kamer – weer opgeheven zou kunnen worden.⁷⁶

Met deze mededelingen leek het merendeel van de kritische parlementariërs gerustgesteld; een gloedvol betoog van Treub, waarin hij nogmaals de nadruk legde op de negatieve effecten die volgens hem zouden uitgaan van al te grote regeringsinvloed op de NUM, deed de rest. Wel eiste de Kamer, via haar Voorlopig Verslag, dat er een strikte scheiding zou worden aangebracht tussen de NUM en de binnenlandse distributie van levensmiddelen, om zo te voorkomen dat op export beluste NUM-magnaten te veel zouden uitvoeren en te weinig in Nederland zouden laten.⁷⁷ Met deze aanpassing kon er eindelijk een meerderheid in beide Kamers gevonden worden voor de, inmiddels flink uitgekledede,

---

⁷³ Handelingen TK 1917 Bijlagen, kamerstuk 68 ondernummer 5: 'Amendement van de heeren van Berensteyn en Marchant', 16 juli 1917.

⁷⁴ Handelingen TK 1917, 25 juli 1917, 151-158, 160-172, citaat op 161. Cf. Van der Mandere, *Export-Centrale*, 125-126.

⁷⁵ Handelingen TK 1917 Bijlagen, kamerstuknummer 68 ondernummer 3: Conceptstatuten 'Nederlandsche Uitvoermaatschappij, gevestigd te 's Gravenhage', 27 juni 1917.

⁷⁶ Handelingen TK 1917 Bijlagen, kamerstuknummer 68 ondernummer 2: 'Gewijzigd ontwerp van wet', n.d.; idem, kamerstuknummer 68 ondernummer 6: Posthuma aan Tweede Kamervoorzitter D. Fock, 16 juli 1917, met bijgevoegd 'Nota van wijziging'. Cf. Handelingen TK 1917 Bijlagen, kamerstuknummer 68 ondernummer 10: 'Amendementen van de Commissie van Rapporteurs', 17 juli 1917; idem, kamerstuknummer 68 ondernummer 14: 'Gewijzigd amendement van de heeren Van Beeresteyn en Marchant', 25 juli 1917: Posthuma 'heeft verklaard, dat voor dezen bewindsman onaannemelijk is de centraliseering van in- en uitvoer in een Regeeringsbureau, maar daarentegen geen bezwaar heeft tegen den vorm van eene vereeniging'. Cf. Van der Mandere, *Export-Centrale*, 32-33.

⁷⁷ Citaat uit Van der Mandere, *Export-Centrale*, 131. Cf. Handelingen TK 1917 Bijlagen, kamerstuknummer 68 ondernummer 4: 'Verslag', 12 juli 1917.

Centralisatieplannen⁷⁸, en op 1 september 1917 werd de wet 'houdende bijzondere maatregelen ten aanzien van het goederenverkeer naar het buitenland' in het Staatsblad (no. 576) genoteerd.⁷⁹

De NOT begroette de oprichting van de NUM met een mengeling van opluchting en vrees. Opluchting omdat, schijnbaar, een grote stap was gezet richting verdere centralisatie en eenheid, maar vrees omdat de nieuwe instelling en de Trustmaatschappij wel eens zouden kunnen botsen. De NUM-bestuurders⁸⁰ meldten zich echter al snel na de daadwerkelijke oprichting op het UC-hoofdkwartier, benadrukten daar hun wens gezamenlijk op te trekken en stelden zich daarbij, tot spinnende tevredenheid van Van Aalst en de zijnen, uiterst deemoedig op. Nu goede samenwerking tussen NUM en NOT verzekerd was, leek handelspolitiek Nederland eindelijk een gesloten front tegenover het boze buitenland te kunnen vormen.⁸¹

De schok was daarom des te groter toen begin september bleek dat Posthuma, in het diepste geheim, ook eigen centralisatieplannen had naast die hem min of meer door Treub waren opgedrongen.⁸² Want parallel aan de oprichting van de NUM, die zich vooral met de (ruil)handel met het buitenland zou bezighouden, besloot hij, mede als reactie op het Aardappeloproer, de economische maatregelen gericht op het binnenland meer te centraliseren.⁸³ In juli 1917 nam hij daartoe de organisatie van zijn departement grondig op de schop, met als doel een administratieve scheiding aan te brengen tussen de 'gewone' werkzaamheden die ook in vreedstijd plaatsvonden en de 'crisis'-werkzaamheden die zijn ministerie in verband met de oorlog - in het bijzonder na februari 1917 - op zich had moeten nemen. Deze reorganisatie leidde op 12 september 1917 tot de oprichting van een aparte afdeling 'Crisiszaken' die zeven onderafdelingen ging tellen: Algemeene Zaken, Volksvoeding, Landbouw, Nijverheid, Scheepvaart, Veevoer-controle en Inspectie. Crisiszaken, zo was het plan, zou het opperbevel voeren over het snel uitdijende regerings-distributie-apparaat. Want naarmate aan steeds meer zaken gebrek ontstond werden voor steeds meer goederen

---

⁷⁸ De Tweede Kamer stemde op 26 juli 1917 over de maatregel, waarbij 44 stemmen voor en 26 tegen werden geteld. De Eerste Kamer stemde op 30 augustus 1917: 24 voor en 4 tegen. Volksmaars, 'In-, uit- en doorvoer', 92; Van der Mandere, *Export-Centrale*, 36; Esveld, *Treub*, 138. De beraadslagingen duurden mede zo lang omdat zij eerst werden onderbroken door verkiezingen in het kader van de Grondwetwijziging 1917, die overigens maar zeer weinig veranderingen in de samenstelling van de Kamer brachten ('laat zitten wat zit', was het motto), en vervolgens door het zomerreces (De Vries, 'Nederland 1914-1918', 180-181).

⁷⁹ De Monchy, 'Commerce and Navigation', 131. De NUM kon niet meteen per 1 september worden opgericht: eerst moesten er – de Uitvoer-Maatschappij was immers een particulier bedrijf - investeerders worden gevonden die het benodigde kapitaal (5 miljoen gulden) bijeen zouden brengen. Dat proces was pas half oktober voltooid, waarna de oprichtingsvergadering kon plaatsvinden. De Monchy, 'Commerce and Navigation', 131-132; Ritter, *De donkere poort II*, 272-273.

⁸⁰ Het bestuur van de NUM bestond uit president-commissaris S. de Graaff en de leden C. van Lennep (secretaris van de Nederlandsche Tuinbouwraad), Joh. G. Heyl; K. Huysinga (oud-directeur bierbrouwerij te Den Haag), A. den Arend (directeur van het Centraal Administratie-Kantoor voor Levensmiddelen) en J.L. La Gro, voor financiële aangelegenheden. De NUM was gevestigd op de hoek van de de Lange Vijverberg en de Kneuterdijk in Den Haag. Ritter, *De donkere poort II*, 272-273; Keller, *Crisiscommissies*, 10.

⁸¹ NA 2.06.79/1261: UC 16 november 1917, 138-146; UC 23 november 1917, 185; NA 2.06.79/1262: UC 4 december 1917, 44.

⁸² NA 2.06.79/1259: UC 4 september 1917, 23-24.

⁸³ Van der Mandere, *Export-Centrale*, 8, 12-13.

uitvoerverboden afgekondigd en nam de regering maatregelen – net als ze dat eerder in het geval van brood had gedaan – om het beschikbare zo optimaal mogelijk en tegen zo laag mogelijke prijzen te verdelen. Inzake goederen die in Nederland zelf werden geproduceerd, gekweekt of geslacht zou Crisiszaken samenwerken met het al bestaande geheel aan Vereenigingen en Rijkscommissies van Toezicht, om zo inzicht te krijgen in productiecijfers en voorraden. Aan het hoofd van het nieuwe departement stond overigens geen topambtenaar: de leiding over dit onderministerie aan de Haagse Kneuterdijk 8 was door Posthuma overgedragen aan de Commissie van Bijstand, 'daar hare leden met de voorkomende vraagstukken zich in hunne hoedanigheid van lid der Commissie reeds vertrouwd hadden gemaakt en zodoende als van zelf als leiders waren aangewezen', legde Posthuma later in de Kamer uit.⁸⁴

Deze mededeling veroorzaakte binnen de UC-gelederen nogal wat beroering. Want, aldus Van Aalst, de nieuwe rol van de Commissie van Bijstand – lees: Kröller – zorgde voor een, vooral met het oog op de oprichting van de NUM, zeer ongewenste vermenging van functies. De Commissie van Bijstand had namelijk al een zeer grote invloed op het uitvoerbeleid van de Vereenigingen en de UC was dan ook bang dat Posthuma in Crisiszaken een interne concurrent voor de nieuwe NUM had geschapen.⁸⁵ Zo kregen de Duitsers toch weer de gelegenheid om twee Nederlandse instanties tegen elkaar uit te spelen, waarvan één ook nog eens geleid werd door Kröller en co. en de expliciete steun van de minister van Landbouw had.

9.4 – Kolen en krediet

Ook in Berlijn werden pogingen ondernomen om de NUM de pas af te snijden. De angst dat Nederland dankzij de NUM een veel strikter handelsbeleid zou gaan voeren, werd bovendien nog verergerd door het feit dat Duitse pogingen om de eigen in- en uitvoer te harmoniseren en zo hun neutrale buurman tot forse concessies te dwingen teniet werden gedaan door het structurele tekort op de Nederlands-Duitse handelsbalans.⁸⁶ Johannes Kriege van het *Auswärtiges Amt* becijferde bijvoorbeeld dat er in de maanden april tot en met juni 1917 voor 88,8 miljoen gulden was geïmporteerd uit Nederland, significant minder dan in de jaren

---

⁸⁴ Handelingen TK 1917-1918, Bijlagen. Kamerstuknummer 243 ondernummer 6: 'Verhooging hoofdstuk X voor 1917 en aanvulling en verh. van hoofdstuk X v. 1916 (Beschikbaastl. levensmiddelen): Memorie van Antwoord, 18 januari 1918, 39. De Afdeling Crisiszaken werd opgericht bij ministeriële beschikking van 12 september 1917, Staatscourant 214. Doel en organisatie van de nieuwe afdeling werden aan belanghebbenden per circulaire (afd. A3 no. 1409) meegedeeld, ook de NOT kreeg er één (zie NA 2.06.079/1259: UC 14 september 1917, 135-136. Cf. Moeyes, *Buiten schot*, 285; Van Meurs, 'Levensmiddelen-politiek', 234; Van IJsselmuiden, *Binnenlandse Zaken*, 184; Van Loenhout, 'De NUM in nood', 20.

⁸⁵ NA 2.06.079/1256: UC 12 juni 1917, 86-87. De invloed van de Commissie van Bijstand bleek bijvoorbeeld ook bij de export van koeien naar Duitsland (zie paragraaf 2 van dit hoofdstuk). Eigenlijk had deze zaak door het LEB geregeld moeten worden, maar die hadden toevallig net ruzie met de Duitse onderhandelaars over de betaling van een net door Nederland geleverde lading julienne. Gelukkig voor die laatsten bleek de Commissie van Bijstand wél bereid tot onderhandelen over de koeien; de LEB had in deze het nakijken. NA 2.06.079/1257: UC 15 juni 1917, 124-125. Cf. Smidt, *De regulering*, 42-43.

⁸⁶ BAP Rdl/18838, 27-33: 'Niederschrift über die 24. Sitzung der DHH', 10 april 1917 [HAS]. Cf. Ritter, *De donkere poort II*, 273; Van Loenhout, 'De NUM in nood', 22-23.

daarvoor, maar nog altijd een flinke hoeveelheid.⁸⁷ De export naar Nederland, sterk verminderd door slechte weersomstandigheden en het “Hindenburg-programma”, bedroeg in diezelfde maanden slechts 17,3 miljoen gulden: maandelijks was er dus een handelstekort van bijna 24 miljoen gulden. Het resultaat was dat de wisselkoers van de Reichsmark tegenover de gulden, die door de werking van ZEG en ALGIMEX in 1916 enigszins tot staan was gebracht, na maart / april 1917 opnieuw in vrije val raakte. Nu de kans aanwezig was dat dankzij de NUM Nederland fors hogere prijzen voor haar goederen zou vragen, vreesde Berlijn de rampzalige gevolgen van een inzakken van de agrarische import uit Nederland, vooral voor het Ruhrgebied.⁸⁸

Na topeverleg tussen het Duitse Ministerie van Binnenlandse Zaken, de ZEG en de Reichsbank werd daarom besloten dat het van het grootste belang was om de NUM voor te zijn en te proberen Nederland voor een *fait accompli* te stellen dat de wisselkoers zou stabiliseren, de export van belangrijke voedingsmiddelen zou garanderen en de Nederlanders zou verplichten geld aan Duitsland te blijven uitlenen. Daarom stuurden zij speciaal afgezant Carl Melchior, hoofd van de juridische afdeling van de bank Warburg & CO. naar Nederland, met als opdracht om samen met de *Deutsche Handelsstelle im Haag* en Carl Gneist te onderhandelen over een nieuw economisch akkoord met Nederland. Het ideale excuus om ook de Nederlanders aan de onderhandelingstafel te krijgen was het feit dat het Provisorium, het in 1916 gesloten akkoord dat als tegenhanger voor het *Agricultural Agreement* functioneerde, bedoeld was als niet meer dan een lapmiddel totdat over een Definitivum kon worden onderhandeld.⁸⁹ En daar was des te meer aanleiding toe omdat het Provisorium Duitsland alleen had verplicht tot en met juli 1917 minimaal 200.000 ton steenkolen te leveren. Daarna was Berlijn dus vrij om de kolenkraan zo ver open of dicht te draaien als zij dat wilde.⁹⁰ De onderhandelingen die hierop volgden, zijn wellicht wel het meest tragische voorbeeld van de voortdurende Babylonische spraakverwarring tussen de verschillende Nederlandse Crisisinstellingen, waarin ook de NOT – en met name Van Aalst – een belangrijke rol speelde.

Half juli 1917, nog ruim voor de officiële oprichting van de NUM, begonnen de eerste besprekingen tussen de Duitse onderhandelaars (Gneist, Melchior en diverse leden van de DHH) en een Nederlandse delegatie, bestaande uit Krölller – die namens de Commissie van Bijstand de voornaamste rol had gespeeld in de totstandkoming van het Provisorium) en Frowein van het Kodibu.⁹¹ Na zo'n anderhalve maand onderhandelen waren de gesprekken half september zo ver gevorderd dat een concept-voorstel op tafel lag: Duitsland zou aan Nederland 250.000 ton steenkool per maand verkopen, en in ruil zou Nederland zo'n 12

---

⁸⁷ Vgl. de cijfers van het Nederlandse ministerie van LNH, die berekenden dat Nederland gedurende 1916 voor ongeveer 442 miljoen gulden naar Duitsland had uitgevoerd, tegen 264 miljoen in 1917. NA 2.11.37.24/1176: Opgave van de Directie voor Handel en Nijverheid, n.d.

⁸⁸ NA 2.21.026.07/3a: AA aan Jencquel, 8 augustus 1917. Cf. BB R901/86759: Telegram Gneist aan AA, 23 maart 1917 en Gneist aan Von Bethmann Hollweg, 30 maart 1917 [SH]. Cf. Smidt, *De regulering*, 46; Baer, *The Anglo-German antagonism*, 207-211; Frey, 'Deutsch-niederländische Wirtschaftsbeziehungen', 106-107; Frey, 'Deutsche Finanzinteressen', 348; Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 298-302.

⁸⁹ Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 190.

⁹⁰ NA 2.21.026.07/3a: Gneist aan AA, 29 september 1917.

⁹¹ NA 2.02.05.02/137, no. 43: Notulen ministerraad 7 september 1917.

miljoen gulden aan krediet per maand verzorgen tot tenminste april 1918. De nog te sluiten levensmiddelenovereenkomst zou zelfs tot en met augustus 1918 moeten gelden – een eeuwigheid gezien de onzekere omstandigheden van de Eerste Wereldoorlog.⁹²

Dit voorstel werd vervolgens in Nederland ter goedkeuring aan de regering overlegd: het NUM-wetsvoorstel maakte het onmogelijk om haar te negeren. Dat leverde al meteen een probleem op, want bij de aanvaarding van dat wetsvoorstel op 30 augustus 1918 had Treub een – in alle kranten geciteerde – toespraak gehouden waarin hij aankondigde onder geen enkele omstandigheid toe te zullen staan dat aan Duitsland méér geld zou worden geleend als nu al het geval was (Nederlandse banken en andere particuliere instellen, zoals de Vereenigingen, hadden op dat moment namelijk al voor zo'n 100 miljoen aan Duits schatkistpapier gekocht), zeker niet als Duitsland minder steenkool zou leveren dan in het Provisorium was afgesproken.⁹³ Posthuma vond echter de levering van Duitse steenkool van levensbelang. Bovendien was de landbouwminister er heilig van overtuigd dat er op korte termijn erg veel vee zou moeten worden uitgevoerd gezien het tekort aan veevoer. Verkoop aan Duitsland was de makkelijkste en voordeligste optie, maar zonder kredieten zou Berlijn niet kunnen betalen.⁹⁴ Begin september 1917 dwong Treub zijn ministeriële collega's tot een keuze tussen zijn visie of die van Posthuma; opteerden ze voor dat laatste, dan zou hij per direct ontslag nemen. De ministerraad koos eieren voor zijn geld, waarop de onderhandelingen van de Commissie van Bijstand en het Kodibu simpelweg werden geannuleerd.⁹⁵ Vervolgens werd een nieuw onderhandelingsteam geformeerd, bestaande uit Everwijn (LNH), Snouck Hurgronje (BuZa) en thesauriër-generaal L.J.A. Trip (Financiën). Deze commissie werd echter weer aangevuld met twee experts van buiten op het gebied van de binnenlandse voedselvoorziening en de bankwereld, te weten Krölller – namens de Commissie van Bijstand en dus ook het nieuwe onderministerie voor Crisiszaken – en Van Aalst.⁹⁶

Via Van Aalst werd ook de NOT weer betrokken bij de Nederlandse economische onderhandelingen met Duitsland. Om te voorkomen dat de Duitse onderhandelaars dankzij hun steenkolenmonopolie alle troeven in handen zouden hebben, stelde de UC een plannetje op. Dat bestond er uit de Britten om hulp, en dus om levering van steenkolen, te vragen.⁹⁷ Dat was makkelijker gezegd dan gedaan. Op dat moment (herfst 1917) waren de NOT en de Britse regering namelijk druk aan het onderhandelen over een oplossing van de scheepvaartstremming.⁹⁸ Gelukkig voor de NOT was de Britse regering graag bereid om een eventuele Britse kolenleverantie los te koppelen van die ingewikkelde onderhandelingen, al was het maar om de industrieën in Nederland die in het Britse belang werkten te kunnen

---

⁹² NA 2.21.026.07/3a: Gneist en Melchior aan AA, 28 en 30 juli 1917.

⁹³ Dagboek Van Aalst, 7 september 1917, 491-492. De betekenis van deze opmerking was overigens ook de Duitse onderhandelaars niet ontgaan: NA 2.21.026.07/3a: code-telegram Gneist aan AA, 31 augustus 1917.

⁹⁴ NA 2.21.026.07/3a: Gneist en Melchior aan AA, 3 augustus 1917; NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 16 oktober 1917, 5-6.

⁹⁵ BB R901/86972: telegram Gneist en Melchior aan AA, 1 september 1917 [SH]; Dagboek Van Aalst, 10 september 1917, 497-498; 13 september 1917, 501-502.

⁹⁶ Dagboek Van Aalst, 21 september 1917, 510; 22 september 1917, 510-511; NA 2.06.079/1259: UC 25 september 1917, 216-217. Cf. Smidt, *De regulering*, 47.

⁹⁷ Dagboek Van Aalst, 7 september 1917, 492-493.

⁹⁸ Zie hoofdstuk 8, paragrafen 11 en 12.

voorzien.⁹⁹ Londen besloot daarom de NOT een proefzending van 100.000 ton steenkool aan te bieden, waarbij de mogelijkheid open werd gelaten dat, als alles goed ging, er nog meer zou komen. Wel stelde de Britse regering als voorwaarde dat Nederlandse schepen de aangeboden steenkolen zouden komen halen.¹⁰⁰

Daarvoor moesten deze schepen een tocht door het *Sperrgebiet* maken. Treub en de UC stelden voor dat Posthuma met de Schepenvorderingswet de benodigde scheepsruimte in beslag zou nemen, zodat de kolen snel en efficiënt naar Nederland vervoerd zou worden. Maar Posthuma weigerde: vermoedelijk was hij bang dat hij, in geval van torpedering en verlies aan schepen en mensenlevens, de zwarte piet toegespeeld zou krijgen. Treub was woedend, maar Cort van der Linden wist vrede te sluiten en Posthuma tot een compromisvoorstel te dwingen. Hij zou scheepsruimte in beslag laten nemen als, en alleen als, de Duitsers plechtig zouden beloven deze kolenschepen met rust te laten.¹⁰¹ Buitenlandse Zaken zou dit opnemen met Berlijn, maar de inmiddels beruchte communicatieproblemen tussen de ministeries – die zich op loopafstand van elkaar bevonden – zorgden er voor dat het versturen van dit bericht forse vertraging opliep, tot grote woede van Treub en de UC.¹⁰² Toen de bewuste brief eindelijk de deur uit was, werd duidelijk dat Berlijn absoluut niet van plan was om enige zinvolle vorm van garantie te geven, maar de Duitsers wilden ook niet onredelijk lijken. Daarom stelden ze voor om kolenschepen op weg van en naar Groot-Brittannië te laten begeleiden door radarschepen; één voor, en één achter elk schip. Het typische geluid van zo'n radarschip was namelijk ook onder water goed te horen en zou voor duikbootkapiteins het teken zijn om de schepen verder met rust te laten.¹⁰³ Het probleem was echter dat er in Nederland lang niet genoeg radarschepen waren om de benodigde vrachtschepen in een verhouding 2:1 te begeleiden – iets waarvan de Duitsers waarschijnlijk zeer goed op de hoogte waren.¹⁰⁴ Daarmee was plan A van tafel, maar er was ook nog een plan B.

De UC had via de Commissie voor de Scheepvaart de reders namelijk op de hoogte gebracht van de situatie, in de hoop dat zij zich vrijwillig zouden aanmelden om de steenkolen op te halen. Willem van der Vorm, directeur van de Scheepvaart- en Steenkolen Mij. (die zowel bij de NOT als bij de Britten geen bijster goede reputatie had) stelde zich daarop prompt kandidaat om de benodigde scheepsruimte bij elkaar te krijgen in de hoop zijn naam te zuiveren: zelf bood hij al direct de nodige schepen aan.¹⁰⁵ Hij werd daarop

---

⁹⁹ BNA FO 371/2973, 157523: Townley aan Balfour, 8 augustus 1917 no. 183; BNA FO 382/1380, 216086: Townley aan Balfour, 5 september 1917 no. 245; BNA FO 800/195, 157-159: Cecil aan Townley, 23 augustus 1917. Cf. Sanders, *British Strategic Planning*, 139-140.

¹⁰⁰ BNA FO 382/1714, 185522: telegram Townley aan Balfour, 24 september 1917 no. 3012; NA 2.21.205.37/19: Townley aan Loudon, 15 september 1917, 'private', en Loudon aan Townley, 22 september 1917; Dagboek Van Aalst, 10 september 1917, 496.

¹⁰¹ NA 2.06.079/1260: UC 19 oktober 1917, 156-157; NA 2.06.079/1261: UC 2 november 1917, 6.

¹⁰² Dagboek Van Aalst, 14 september 1917, 503-504; 14 september 1917, 505; 28 september 1917, 512; 30 september 1917, 512; 2 oktober 1917, 512; 3 oktober 1917, 512.

¹⁰³ NA 2.21.026.07/3a: Gneist en Melchior aan AA, 14 september 1917; NA 2.06.079/1256: UC 11 juni 1918, 6. Cf. Smidt, *De regulering*, 49.

¹⁰⁴ BB R901/86972: Admiraal Hennig von Holtzendorff aan Ludendorff, 2 september 1917 (2x) [SH]. Cf. NA 2.21.026.07/3a: Gneist aan AA, 24 september 1917; idem: Rosen aan AA, 24 september 1917.

¹⁰⁵ NA 2.06.079/1260: UC 5 oktober 1915, 41-43.

benoemd tot speciale regeringsvertegenwoordiger, en wist de reders zover te krijgen de benodigde tonnage beschikbaar te stellen.¹⁰⁶ Maar toen de Nederlandse kolenschepen gereed lagen om uit te varen werd de van de afdeling Crisiszaken verkregen toestemming door het ministerie van Buitenlandse Zaken weer ingetrokken, uiteraard zonder enige vorm van overleg. De reden hierachter was dat sommige van de betrokken schepen gebouwd zouden zijn bij werven die Duits staal hadden geïmporteerd, onder voorwaarde dat aan die werven gebouwde schepen niet in dienst van de vijanden van Duitsland zouden varen: de vraag was of een oversteek door het *Sperrgebiet* daar ook onder viel.¹⁰⁷ Loudon slaagde er echter in deze zaak met de Duitsers regelen door er op te wijzen dat de bedoelde schepen puur in Nederlands belang voeren (ze zouden in ballast vertrekken) en dat hij van de Britse regering de garantie had gekregen dat de schepen weer uit Britse havens zouden mogen wegvaren.¹⁰⁸

Maar toen eindelijk door de regering alle lichten op groen waren gezet, begonnen enkele van de betrokken reders te morren. Zij verdachten Van der Vorm er namelijk van zijn positie als officieus regeringsvertegenwoordiger te misbruiken door voor zichzelf lagere verzekeringspremies te regelen dan voor de rest, en stiekem met de Britten te onderhandelen om retourladingen bestemd voor de "Relief" op zijn schepen te mogen vervoeren – en niet op die van anderen.¹⁰⁹ Dit conflict kon in den minne worden geschikt, waarna zich echter weer een volgende aandiende: de Britten wilden de steenkolen niet consigneren aan het Kodibu maar aan de NOT, omdat deze laatste bij afgifte rekening zou kunnen houden met de *Statutory Black List*. Het Kodibu wilde daar niet aan, omdat zo de kolendistributie in Nederland over twee instanties verdeeld zou worden, met alle rompslomp van dien.¹¹⁰ Het duurde uiteraard even voordat beide Crisisinstellingen een compromis konden bedenken dat hun beider autonomie zoveel mogelijk intact liet. Pas toen konden – eindelijk – een aantal Nederlandse schepen kon uitvaren om kolen te halen. Alle verdragen hadden er echter voor gezorgd dat het Britse kolenaanbod geen enkele invloed meer uit kon oefenen op de Nederlands-Duitse onderhandelingen.¹¹¹

Omdat Duitsland nu naar believen kon dreigen met een exportstop van steenkool, was de speelruimte van de Nederlandse onderhandelaars zeer beperkt. Op 6 oktober 1917

---

¹⁰⁶ NA 2.06.079/1260: UC 12 oktober 1917, 89-90; UC 16 oktober 1917, 120. Cf. Ritter, *De donkere poort* II, 253.

¹⁰⁷ NA 2.06.079/1260: UC 23 oktober 1917, 189-190, 192.

¹⁰⁸ NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 23 oktober 1917, 2-3; idem: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 30 oktober 1917, 2; idem: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 13 november 1917, 3; NA 2.06.079/1260: UC 26 oktober 1917, 221-222.

¹⁰⁹ NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 16 oktober 1917, 4; UC 12 oktober 1917, 89-90. Cf. Dagboek Van Aalst, 28 september 1917, 512; BNA FO 382/1714, 175921: Telegram Townley aan Balfour, 8 september 1917 no. 2806. Cf. NA 2.06.079/1263: UC 15 januari 1918, 27; UC 22 januari 1918, 105-106.

¹¹⁰ NA 2.06.079/1261: UC 23 november 1917, 201; NA 2.06.079/1262: UC 4 december 1917, 54; UC 11 december 1917, 104-105; UC 18 december 1917, 132-133; NA 2.05.23/727, 11993: Commissie van Advies voor de Rijkskolendistributie aan Loudon, 8 februari 1918.

¹¹¹ Op 21 december 1917 was van de aangeboden 100.000 ton steenkolen nog maar 40% binnen (NA 2.06.079/1162: UC 21 december 1917, 182). Zowel Moore, *Economic Aspects*, 15 als Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* III, 53, besteden uitgebreid aandacht aan pogingen om 100.000 ton steenkool uit Groot-Brittannië te halen, maar zij hebben geen oog voor de intern-Nederlandse trammelant die een belangrijke factor is in het mislukken van de poging om de onderhandelingen met Duitsland te beïnvloeden.

werd een principe-akkoord gesloten, waarin Duitsland beloofde tot en met 31 maart 1918 elke maand minstens 250.000 steenkolen te leveren. Daarnaast verplichtte Duitsland zich tot de levering van 20.000 ton ijzer en staal per maand, en beloofde zij de uitvoer van andere grondstoffen in principe vrij te laten, mits er nuttige goederen voor terug werden geleverd. In ruil voor dit alles leverde Nederland een fors krediet: het Bankens Consortium zou voor elke ingevoerde ton kolen Fl. 33,-, en voor elke ton ijzer of staal Fl. 150,- aan *Reichsschatzscheine* kopen tegen 5% rente, en daarnaast zou nog een extra krediet worden gegeven aan zowel Duitsland als Oostenrijk om de val van hun wisselkoersen tot staan te brengen: de totale lening aan beide Centrale landen zou per maand zo'n 15,5 miljoen gulden (4 miljoen voor Oostenrijk-Hongarije, de rest voor Duitsland) bedragen.¹¹² Wel werd overeengekomen dat deze lening na de definitieve oprichting van de NUM aan haar zou worden overgedragen en door de DNB en de Nederlandse staat gegarandeerd zou worden. Bovendien beloofden de Centrale onderhandelaars, op uitdrukkelijk verzoek van Treub en Vissering, tenslotte dat voortaan elke lening die door Duitsers, Oostenrijkers of Hongaren in Nederland zou worden aangevraagd, eerst door de regering zou moeten worden goedgekeurd: zonder deze toestemming – geheel passend in het kader van de NUM-wet – zouden er dus geen extra leningen worden verleend.¹¹³

Het akkoord was echter voorwaardelijk, want afhankelijk van de parallele onderhandelingen over een levensmiddelenakkoord ter vervanging van de betreffende passages in het Provisorium.¹¹⁴ Deze werden gevoerd door de Commissie van Bijstand en het LEB samen, maar in de praktijk was het vooral Kröller die het woord voerde. De NOT en andere betrokkenen werden niet op de hoogte gehouden van de voortgang. De verrassing was dan ook groot toen op 10 oktober 1917 de eerste details naar buiten kwamen. Kröller bleek zich namelijk te hebben gecommitteerd om bepaalde minimum-hoeveelheden ('Mindestmengen') landbouwproducten te leveren: hij had Berlijn bijvoorbeeld beloofd 13.050 ton kaas, 4000 ton boter en 5000 voljarige paarden per half jaar te leveren. Voor Duitsland waren Mindestmengen namelijk oneindig veel aantrekkelijker dan, zoals bijvoorbeeld bij het Provisorium het geval was geweest, een percentage van een door de scheepvaartstremming steeds kleiner wordende uitvoer.¹¹⁵

Traub, Loudon en de UC reageerden woedend toen Kröller bekend maakte wat hij had bekookstofd. Zij vonden het ronduit verwerpelijk dat in een tijd van toenemende voedselschaarste er verregaande afspraken waren gemaakt over export naar Duitsland – nog verergerd door het feit dat volgens de regels van het *Agricultural Agreement* uitvoer naar Duitsland automatisch ook uitvoer naar Groot-Brittannië betekende – en hekelden het feit dat hij geen open kaart had willen spelen over zijn onderhandelingen. Erger was nog dat

---

¹¹² NA 2.21.026.07/5: Overeenkomst tussen de Vereeniging voor den Geldhandel en een door de Direction van het Disconto-Gesellschaft in Berlijn vertegenwoordigd consortium van 39 Duitse banken, 23 oktober 1917. Cf. Moore, *Economic Aspects*, 13-14; Van der Mandere, 'Dagen van crisis en oorlog', 126.

¹¹³ NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 23 oktober 1917, 5. Cf. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 306.

¹¹⁴ NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 23 oktober 1917, 6-7.

¹¹⁵ NA 2.06.001/4225: CHB 27 september 1917, 2; NA 2.21.026.07/3a: Gneist aan AA, 7 oktober 1917; NA 2.21.261/45: Loudon aan Van Aalst, 27 oktober 1917 afd. II no. 41753 met bijgevoegd Lebensmittel-Abkommen, 10 oktober 1917 'GEHEIM'. Cf. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 35-36.

Krölller in dit geval waarschijnlijk niet op eigen houtje had gehandeld; in de concept-overeenkomst was de hand van Posthuma, heilig overtuigd van het belang van veel landbouwexport gezien het tekort aan veevoer en kunstmest, namelijk duidelijk zichtbaar. Ondanks al deze bezwaren desondanks werd op 23 oktober 1917 zowel het kolen/kredietakkoord als de levensmiddelenovereenkomst formeel door de Nederlandse delegatie ondertekend: de kolennood was simpelweg te hoog geworden om de onderhandelingsresultaten een tweede keer te schrappen.¹¹⁶

Berlijn liet na tekening aan haar onderhandelaars weten het behaalde resultaat 'außerordentlich günstig' te vinden: het financieringsspoek was weer even op afstand gehouden en de import van vaststaande hoeveelheden voedsel gegarandeerd.¹¹⁷ Bij de UC waren de reacties beduidend minder enthousiast, en dat lag niet alleen aan Kröllers 'Mindestmengen'. De gesloten overeenkomsten had namelijk ook desastreuze gevolgen voor de op 15 oktober 1917 officieel opgerichte NUM. De nieuwe export-centrale, die de functies van zowel het LEB, de Nijverheidscommissie als de Commissie voor het Handelsverkeer met het Buitenland zou overnemen¹¹⁸, kreeg namelijk meteen de verantwoordelijkheid over de juiste afwikkeling van de beide Duitse economische akkoorden. Daar was zij niet heel blij mee. Want het doel van de NUM was nu juist om door middel van ruiling van goederen kredietverlening zo veel mogelijk te voorkomen, en alleen bescheiden leningen uit te (laten) geven ter ondersteuning van de export. Het kolen- en kredietverdrag voorzag echter in de verstrekking van kredieten in ruil voor (en afhankelijk van) import. Het karakter van de NUM veranderde daarmee voordat de organisatie goed en wel op poten stond: haar voornaamste taak werd het bedruipen van de financiële kant van de export, in plaats van regelingen te treffen voor die export zelf.¹¹⁹

Maar bovenal zorgde het gesloten akkoord voor een nieuw, maar dit keer in het volle licht van de openbaarheid uitgevochten, conflict tussen Treub en Posthuma.¹²⁰ De aanleiding was een in het kader van het *Lebensmittel-Abkommen* afgesproken leverantie van kaas. Treub eiste dat de betaling zou worden geregeld via de NUM, maar Posthuma stond de Kaasvereniging toe om contante betaling te vragen. Toen Treub hier achter kwam, werd hij witheet van woede, maar hij zag hij meteen een mogelijkheid om Posthuma en de semi-ambtelijke 'Krölller-klied' die achter hem stond op hun plaats te zetten of zelfs geheel

---

¹¹⁶ NA 2.06.079/1260: UC 12 oktober 1917, 90-91, UC 19 oktober 1917, 160; UC 23 oktober 1917, 178-179; NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 16 oktober 1917, 8-9. Cf. Dagboek Van Aalst, 12 oktober 1917, 513-514; 19 oktober 1917, 524-526; 5 november 1917, 533.

¹¹⁷ NA 2.21.026.07/5: AA aan Gneist, 2 oktober 1917.

¹¹⁸ NA 2.06.079/1261: UC 9 november 1917, 64; UC 16 november 1917, 138-139; UC 20 november 1917, 160, 171; UC 27 november 1917, 220; NA 2.06.079/1262: UC 18 december 1917, 156-157; UC 4 januari 1918, 221. De NUM nam per 1 december de im- en exportgerelateerde functies van de Nijverheidscommissie over, per 31 december 1917 de taken van de CHB en per 1 februari 1918 die van de LEB (dat per 1 maart 1918 in liquidatie ging). NA 2.06.001/4225: CHB 13 december 1917, 3; NA 2.06.079/1820: NUM aan LEB, 25 januari 1918.

¹¹⁹ NA 2.21.261/44: Memorandum van La Gro, 'Algemeen Verlag van de Gestie der Nederlandsche Uitvoermaatschappij, van 15 October tot 20 December 1917', n.d.

¹²⁰ Er werd in de Nederlandse pers bijzonder veel aandacht aan deze affaire besteed. Zie o.a. Esveld, *Treub*, 139; Ritter, *De donkere poort* II, 265-267; Treub, *Herinneringen*, 362-363; Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* III, 37-38; Moore, *Economic Aspects*, 14-15.

daarvan te verwijderen.¹²¹ Hij liet zijn douaniers de kaastransporten bij de grens tegenhouden, en vroeg vervolgens in de Kamer een debat aan waarbij hij zijn ministeriële collega zelfs beschuldigde van liegen en het achterhouden van informatie.¹²²

Parlementsleden reageerden met verbazing en woede op de genante ruzie en wilden van Cort van der Linden weten of hij, als Tijdelijk Voorzitter van de Ministerraad, niet meer diende te orde houden en meer coördinatie in het beleid afdwingen? De premier verdedigde zich door er op te wijzen dat zijn extra-parlementaire zakenkabinet bestond uit ministers van verschillende (partij)politieke overtuiging en dat het dus zinloos, zelfs anti-democratisch, zou zijn hen te dwingen zich te conformeren aan één politieke lijn en dus een 'homogeen ministerie' te vormen.¹²³ Met dit nogal sofistieke antwoord beschouwde hij de discussie als afgedaan. Ook intern wist hij de zaken te smoren en zowel Posthuma als Treub – die beiden een ontslagaanvraag hadden ingediend – te overtuigen in het landsbelang aan te blijven.¹²⁴ Als gebaar naar Treub werd daarbij wel afgesproken dat voortaan maatregelen in strijd met de bevoegdheden of het beleid van één minister, niet door een andere minister zouden worden genomen dan na voorafgaande beslissing van de Ministerraad.¹²⁵ Dat begin december 1917 hardop moest worden uitgesproken dat het wel een goed idee zou zijn als ministers rekening hielden met elkaars beleid, is bijzonder veelzeggend, vond ook de UC. De kaasruzie was voor haar het logisch gevolg van een treurig gebrek aan interne communicatie aangaande de in oorlogstijd zo belangrijke handelspolitiek; in plaats van gezamenlijk te overleggen ging iedereen zijn eigen gang. Ook in de semi-particuliere crisislichamen ontbrak het aan gezamenlijk overleg, met desastreuze gevolgen. Pogingen om tot enige vorm van coördinatie te komen waren tot nu toe mislukt: en de bijzonder ondoorzichtige wijze waarop over kolen en krediet was onderhandeld hadden het definitieve failliet van de door Loudon ingestelde wekelijkse vergadering op Buitenlandse Zaken aangetoond.¹²⁶ 'De samenwerking is allemachtig ellendig', concludeerde Van Aalst dan ook terecht.¹²⁷

9.5 – De Crisisminister en het potje met vet

Cort van der Linden was tot dezelfde conclusie als Van Aalst gekomen en trok op 10 december 1917, na zijn edict over verplichte samenwerking, nog een konijn uit zijn hoge hoed: hij kondigde in de Ministerraad aan dat hij bij de koningin zou voorstellen om een

---

¹²¹ OP III, map 'Diary October 1917': Dagboekantekening Francis Oppenheimer, 30 oktober 1917; Dagboek Van Aalst, 15 november 1917, 536. Citaat uit De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 26 november 1917, 224.

¹²² Handelingen TK 1917-1918, 4 december 1917, 578-579 en 12 december 1917, 687-710. Cf. De Vries, 'Nederland 1914-1918', 228-231.

¹²³ Handelingen TK 1917-1918: 'Eindverslag der Commissie van Rapporteurs omtrent de algemeene beschouwingen over de Staatsbegroting voor 1918 (2)': Memorie van Antwoord van Loudon, 241-242. Cf. Den Hertog, *Cort van der Linden*, 558-562; Van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking*, 225.

¹²⁴ Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 28-29, Smit, 'Leidende personen in Nederland', 36. De rol van Wilhelmina wordt genoemd in OP III, map 'Diary November 1917': Dagboekantekening Francis Oppenheimer, 17 november 1917.

¹²⁵ NA 2.02.05.02/137, nos. 58-60: Notulen Ministerraad 3, 5 en 10 december 1917.

¹²⁶ Zie hoofdstuk 8, paragraaf 10.

¹²⁷ NA 2.06.079/1437: Vergadering Buitenlandsche Zaken, 16 oktober 1917 (uitgewerkte notulen), 18.

nieuwe minister aan zijn ploeg toe te voegen. Deze Crisisminister zou de verantwoordelijkheid over alle binnenlandse distributiemaatregelen en aan de buitenlandse handelspolitiek gerelateerde zaken moeten krijgen, die tot dan toe aan Posthuma en Treub waren toebedeeld.¹²⁸ Zo zou automatisch het hoofdpijndossier van de pijnlijke en voortdurende strijd tussen Treub en Posthuma, en daarmee ook het lastige ‘homogeniteits’-debat, verdwijnen.¹²⁹ Op het NOT-hoofdkwartier werd dit nieuws bijna met gejuich ontvangen. De Uitvoerende Commissie had zich de afgelopen drie jaar groen en geel geërgerd aan het feit dat ministers allemaal maar hun eigen gang gingen, elkaar tegenspraken en tegenwerkten als dat in hun straatje paste. Van Aalst had al meerdere keren de vraag gesteld of het nu écht zo moeilijk was om bijvoorbeeld eens in de week koffie te drinken of te lunchen en die gelegenheid te gebruiken om beleid op elkaar af te stemmen – precies zoals hij deed met NHM-commissarissen of bevriende Amsterdamse bankiers. De ministers leken daar echter geen trek in te hebben, en ook Cort van der Linden weigerde – of was, zoals oud-minister van Financiën Van Gijn beweerde, niet in staat – zijn ministersploeg meer homogeniteit op te leggen, ondanks zijn plechtige belofte in de ministerraad.¹³⁰

Het voorstel om een Crisisminister te benoemen kwam echter te laat: begin juli 1918 liep de termijn van het ministerie-Cort van der Linden af en moesten er nieuwe verkiezingen gehouden worden. Een Crisisminister zou dus maar zeer kort de tijd hebben om te proberen orde op zaken te stellen in de ‘janboel’ van distributie en handelspolitiek.¹³¹ De kans op succes was dus klein, die op een onherstelbare schade aan de politieke carrière van de kandidaat des te groter. Posthuma moest daarom op 18 januari 1918 aan de Kamer melden dat het niet gelukt was om 'een daartoe geschikt geacht persoon bereid te vinden aan het hoofd van een [Crisis-]Ministerie op te treden'.¹³² De Kamer opende daarop de aanval op Posthuma, maar Cort van der Linden maakte duidelijk dat het ontslag van de minister ook het ontslag van het kabinet zou betekenen.¹³³ Die verantwoordelijkheid wilden de verschillende politieke partijen niet nemen, zeker niet omdat er net een Grondwetswijziging was uitonderhandeld waarin onder meer algemeen kiesrecht was opgenomen. Daardoor zou een parlementair kabinet, dat Cort van der Lindens zakenkabinet zou moeten vervangen, steunen op de wankelende basis van het laatste verkiezingsresultaat voor de introductie van het algemeen kiesrecht.¹³⁴ De Kamerleden besloten hun woede dan maar te koelen op het semi-ambtelijke apparaat rondom minister Posthuma, in plaats van op de minister zelf. De “Amsterdamse” NOT-bestuurder en Tweede Kamerlid Nierstrasz zag dit als een ideale gelegenheid om Kröller een hak te zetten. Hij merkte giftig op dat het net leek alsof het

---

¹²⁸ NA 2.02.05.02/137: Notulen ministerraad 10 december 1917, no. 60; Handelingen TK 1917-1918, Bijlagen. Kamerstuknummer 243 ondernummer 6: 'Verhooging hoofdstuk X voor 1917 en aanvulling en verh. van hoofdstuk X v. 1916 (Beschikbaarstl. levensmiddelen)': Memorie van Antwoord, 18 januari 1918, 39. Cf. Van IJsselmuiden, *Binnenlandse Zaken*, 185-186; Den Hertog, *Cort van der Linden*, 563

¹²⁹ Den Hertog, *Cort van der Linden*, 563-565.

¹³⁰ Dagboek Van Aalst, 24 oktober 1917, 534.

¹³¹ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 30 april 1918, 6.

¹³² Handelingen TK 1917-1918, Bijlagen. Kamerstuknummer 243 ondernummer 6: 'Verhooging hoofdstuk X voor 1917 en aanvulling en verh. van hoofdstuk X v. 1916 (Beschikbaarstl. levensmiddelen)': Memorie van Antwoord, 18 januari 1918, 39.

¹³³ Handelingen TK 1917/1918, 11 maart 1918, 1846; Handelingen TK 1917/1918: 19 maart 1918, 2038.

¹³⁴ Handelingen TK 1917/1918: 19 maart 1918, 2038.

beleid van LNH niet gemaakt werd op het nieuwe ministerie aan de Bezuidenhoutseweg 30, maar aan de Kneuterdijk, de zetel van de almachtige Commissie van Bijstand. Posthuma leek te zijn verworpen tot uitvoerder van het beleid van zijn “adviseur”, aldus Nierstrasz: ‘Krölller, le roi, gouverne et Posthuma, le ministre, regne.’ Dat was des te gevaarlijker, omdat koning Krölller niet altijd alleen maar het Nederlands belang voor ogen had, zoals ook gebleken was uit de recente onderhandelingen over kolen en krediet:

Ik ben het met zijn economische politiek niet eens en ik zeg niet te veel, wanneer ik uitspreek dat vele Nederlanders het niet eens zijn met hem en meenen, dat de richting, waarin hij ons stuurt, gevaarlijk is voor de duurzame economische onafhankelijkheid van ons land.

Nierstrasz stelde daarop voor om de Commissie van Bijstand, en in het verlengde daarvan zoveel mogelijk andere semi-ambtelijke, nog altijd veel te onafhankelijke, export- en distributieorganen, te vervangen door officiële – en door de Kamer controleerbare – regeringsinstanties.¹³⁵ Cort van der Linden kon niet anders doen dan luisteren, en daarom kondigde hij op 23 maart 1918 – enkele dagen na de “Schepenroof” – aan dat de regering van zins was om binnenlandse productie en distributie strakker ter hand te nemen:

Zoo spoedig het mogelijk is en met de vereischte geleidelijkheid - opdat geen stagnatie kome in de voedselvoorziening - zal de dienst daarvan voorts in deze zin worden gereorganiseerd, dat de verschillende bij de distributie werkzame commissies en vereenigingen, met inbegrip van de Commissie van Bijstand, zullen worden omgezet in of vervangen door ambtelijke colleges met scherp omlijnde verantwoordelijkheid.¹³⁶

Hiermee was het lot van de Vereenigingen definitief bezegeld. Zij zouden vanaf 1 mei 1918 worden omgezet in Rijkskantoren, geleid en geadministreerd door ambtenaren en bijgestaan door een Commissie van Advies bestaande uit belanghebbenden; precies omgekeerd aan het oude systeem waarbij belanghebbenden werden ondersteund door ambtenaren. De landbouwproducten die de Rijkskantoren onder beheer hadden, waren in principe allemaal bedoeld voor binnenlandse distributie; uitvoer zou, in verband met het steeds sterker wordende gebrek, steeds minder kunnen voorkomen.¹³⁷ De Rijkskantoren waren in feite afdelingen van de afdeling Crisiszaken van het ministerie van LNH. Die afdeling werd bovendien losgeweekt van de Commissie van Bijstand, die per 1 april 1918 werd opgeheven. Wel werd Bijstandscommissie-lid Schim van der Loeff benoemd tot ambtelijke secretaris-

---

¹³⁵ Handelingen TK 1917/1918, 11 maart 1918, 1846; Handelingen TK 1917-1918, Bijlagen. Kamerstuknummer 243 ondernummer 16-17: 'Verhooging hoofdstuk X voor 1917 en aanvulling en verh. van hoofdstuk X v. 1916 (Beschikbaastl. levensmiddelen)', 183; Motie van Marchant, 21 maart 1918. De Franstalige schimpscheut naar de positie van Krölller is overigens een variant op een uitspraak van de Franse politicus en historicus Adolphe Thiers, die de rol van de koning in een constitutionele monarchie omschreef als 'Le roi regne mais ne gouverne pas'. Geciteerd in Van den Driessche, *Politieke ministeriële verantwoordelijkheid*, 76, 82.

¹³⁶ Handelingen TK 1917/1918, 23 maart 1918, 2189-2190, citaat op 2190.

¹³⁷ Smidt, 'Export van landbouwartikelen', 110.

generaal van de afdeling Crisiszaken, maar voor Kröller was er geen plaats meer: hij werd in feite ontslagen.¹³⁸

In de UC-vergadering werd het ontslag van Kröller met gemengde gevoelens begroet. Crisiszaken en de NOT hadden onder zijn leiding namelijk enkele keren flink gebotst, hetgeen alles te maken had met de zich, door de verslechterende economische omstandigheden, gestaag uitbreidende regerings-distributie-apparaat. Zo besloot de regering in de zomer van 1917 dat de belangrijkste olie- en vetproducten, schaars geworden door de scheepvaartstremming, “op de bon” moesten om te voorkomen dat de armsten de sterk gestegen prijzen op de vrije markt niet meer zouden kunnen betalen. De Commissie van Advies afd. Oliën en Vetten (zie hoofdstuk 4) was immers ontworpen voor een beperkte, maar constante aanvoer.¹³⁹ Begin september maakte de regering, middels de Distributiewet 1916, aanspraak op ongeveer een kwart van de gecombineerde distributie van vet en margarine door de NOT.¹⁴⁰

Maar de afgifte van margarine aan de regering dreigde de afspraken die de margarine-producenten met de NOT en de Britse regering gemaakt hadden over de rantsoenering van olie en vet te doorkruisen. De margarine-fabrieken kregen namelijk meer grondstoffen dan eigenlijk afgesproken, als zij een deel van hun margarine exporteerden naar Groot-Brittannië. Om te voorkomen dat de margarinefabrieken zich niet aan deze afspraak zouden kunnen houden, had de NOT met de Nederlandse regering en Londen afgesproken dat er maximaal 330 ton per week door de NOT en de regering zou worden gedistribueerd. Bovendien zou de regering maximaal 30.000 ton aan NOT-olie en vet in voorraad mogen houden voor noodgevallen: meer wilde Londen, nog altijd benauwd voor al te grote voorraadvorming met alle risico's op fraude en smokkel van dien, niet toestaan.¹⁴¹ Maar naarmate de scheepvaartstremming voortduurde, moest er meer en meer gedistribueerd worden. In de herfst van 1917 kondigde de Commissie van Bijstand, toen nog heer en meester over Crisiszaken, aan dat zij de binnenlandse voorraad eerst wilde aanvullen voordat zij weer uitvoer naar Groot-Brittannië wilde toestaan. Bovendien wilde de CvB de garantie dat van elke lading margarine er minimaal 25% in Nederland zou blijven.¹⁴² Hoewel de UC wist dat deze eisen voor de Britten, nog altijd afhankelijk van Nederlandse margarine, totaal onacceptabel waren, moest het (aldus Hintzen) ‘met zachte hand’ optreden: botweg weigeren zou namelijk overkomen alsof de UC de distributie in Nederland minder belangrijk vond dan het stug vasthouden aan overeenkomsten met de Britten.¹⁴³ Maar aan de andere kant was de NOT bang dat, als zij zich niet meer aan haar afspraken met

---

¹³⁸ Dagboek Van Aalst, 6 mei 1918, 573; NA 2.21.205.37/19: Townley aan Loudon, 14 augustus 1917, ‘private’; De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 1 augustus 1918, 226. Cf. Van Meurs, ‘Levensmiddelen-politiek’, 234.

¹³⁹ Ritter, *De donkere poort II*, 151-152. Cf. NA 2.06.079/1260: UC 9 oktober 1917, 51-52; NA 2.06.079/1264: UC 15 maart 1918, 154-156.

¹⁴⁰ NA 2.06.079/1258: UC 21 augustus 1917, 179-181; NA 2.06.079/1259: Botterell aan Van Aalst, 7 september 1917 no. 3794, bijgevoegd bij UC 11 september 1917.

¹⁴¹ NA 2.06.079/1259: UC 11 september 1917, 71-72.

¹⁴² NA 2.06.079/1259: UC 14 september 1917, 125-127; UC 21 september 1917, 185; UC 28 september 1917, 240-240a.

¹⁴³ NA 2.06.079/1259: UC 28 september 1917, 249-250. Cf. NA 2.06.079/1259: UC 14 september 1917, 128; NA 2.06.079/1264: UC 8 maart 1918, 90.

Londen hield, de Britten – die ondanks het op Amerikaanse verzoek ingestelde embargo begin november 1917 nog altijd ongeveer 3000 ton margarine-grondstoffen per week naar Nederland uitvoerden – de aanvoer van olie en vet zouden blokkeren, met werkloosheid bij de margarinefabrieken en een nóg groter binnenlands gebrek aan vetten als gevolg.¹⁴⁴ Domweg alles in Nederland willen houden om zo op de korte termijn wat meer margarine te hebben was, aldus Valstar, ‘struisvogelpolitiek’.¹⁴⁵

Krölller wilde het spel daarentegen wel wat harder spelen: hij hoopte de Britse afhankelijkheid van Nederlandse margarine te gebruiken om hen concessief af te dwingen.¹⁴⁶ Toen de NOT daar niet in mee wilde, publiceerde Crisiszaken op 5 oktober een mededeling in alle kranten waarin de NOT de schuld kreeg van de krappe margarinevoorraden.¹⁴⁷ Posthuma was het helemaal met hen eens, en besloot daarom begin november 1917 dat de regering zelf een vetdistributiebureau zou opzetten dat direct aan de bron margarine e.d. zou vorderen: voorheen voorzag de Trustmaatschappij de regering van het voor de distributie benodigde vet. Dit nieuwe Rijksbureau voor Margarine en Eetvetten zou in theorie afgaan op de adviezen van de NOT-Commissie van Advies, maar in de praktijk kwam daar maar weinig van terecht. Zo werd de controle op de verkoop van margarine voor een belangrijk deel aan de Trustmaatschappij en haar Commissie van Advies onttrokken, en – zeer tegen de zin van de NOT – in handen gegeven van burgemeesters en hun gemeentelijke distributiekantoren.¹⁴⁸

Na het definitief mislukken van de *Basis of Agreement*-onderhandelingen – waarbij ook afspraken tussen regering, NOT en de Britten waren gemaakt over margarine – leek Londen er in te berusten dat Nederland als leverancier voor margarine verloren was gegaan. Zij begon onderhandelingen met de VS over levering van grondstoffen en machines om haar eigen margarine-industrie een flinke impuls te geven, en haalde margarinefabrikanten Jurgens en Van den Bergh over een deel van hun fabrieken naar Groot-Brittannië te verplaatsen. De NOT probeert dit proces nog tegen te houden door te waarschuwen voor de export van bepaalde machines naar Groot-Brittannië, maar het leek al te laat: de Britse regering hield vanaf eind maart de meeste ladingen margarine-grondstoffen voor Nederland botweg tegen om ze om te leiden naar de nieuwe Britse fabrieken.¹⁴⁹ Alleen wanneer de NOT zich strikt aan haar overeenkomsten hield, zouden de Britten doorgaan met het sturen van – bescheiden – hoeveelheden oliën en vetten, liet Van Vollenhoven op 9 april vanuit Londen weten.¹⁵⁰ Crisiszaken reageerde daarop door begin mei op grond van de Distributiewet alle in Nederland aanwezige voorraden oliën en vetten over te nemen.

---

¹⁴⁴ NA 2.06.079/1259: UC 14 september 1917, 126-127; UC 18 september 1917, 141; UC 21 september 1917, 174.

¹⁴⁵ NA 2.06.079/1263: UC 29 januari 1918, 150-151, citaat op 150.

¹⁴⁶ NA 2.06.079/1264: UC 8 maart 1918, 86-87; UC 12 maart 1918, 124-125.

¹⁴⁷ NA 2.06.079/1268: UC 5 oktober 1915, 30. Het communiqué was afkomstig van het ' Bureau voor Mededeelingen in zake de Voedselvoorziening'.

¹⁴⁸ NA 2.06.079/1261: UC 6 november 1917, 45-46; UC 9 november 1917, 61; NA 2.06.079/1263: UC 18 januari 1918, 71.

¹⁴⁹ NA 2.06.079/1264: UC 26 maart 1918, 236; UC 2 april 1918, 250; BNA FO 382/1855, 114458: Restriction of Enemy Supplies Dept. Aan Robert Cecil, 27 juni 1918 no. 3669.

¹⁵⁰ NA 2.06.079/1264: UC 9 april 1918, 264-265; NA 2.06.079/1266: NOT aan Oppenheimer, 19 juni 1918 no. 482, bijgevoegd bij UC 5 juli 1918.

Daaronder bevonden zich ook goederen die de NOT op uitdrukkelijk verzoek van de Britse regering achterhiel om naar een prijsgerecht te worden verzonden.¹⁵¹ Dit was overigens gebeurd met toestemming van Snouck Hurgronje, die – uiteraard tevergeefs – hoopte dat de Britten de Nederlandse regering, gezien de economische ‘noodtoestand’, wel zouden vergeven.¹⁵²

De margarine-kwestie was bepaald niet de enige steen des aanstoots tussen NOT en Crisiszaken.¹⁵³ En onder bewind van Schim van der Loeff ging het helaas niet veel beter, ondanks plechtige beloften van de Directeur-Generaal om met de NOT samen te werken.¹⁵⁴ Om haar goede wil jegens Schim van der Loeff te tonen had de UC geprobeerd de Britse regering 100 ton tin, die de NOT van de Britse regering onder bewaring had moeten opslaan, vrij te laten geven. Londen had hier wel oren naar en wilde zelfs overwegen ook andere opgeslagen goederen vrij geven, mits de NOT deze afgifte controleerde en zich hield aan wat Oppenheimer de ‘5 per cent rule’ noemde: vijf procent van de grondstoffen voor Nederlands gebruik, de rest in verwerkte vorm naar Groot-Brittannië. In dit geval zou 95% van de tin aan de nv 's-Hertogenbossche Machinefabriek Ketelmakerij en IJzer- en Metaalgieterij Henri Grasso geconsigneerd worden, die machines voor de fabricatie van margarine leverde. Grasso stond al enige tijd stil, en de NOT besloot dat het belangrijker was om de werknemers wat te doen te geven dan te voorkomen dat de Britten meer margarine-machines kregen.¹⁵⁵ Maar om voor de Britten van nut te zijn, moest de fabriek de zekerheid krijgen dat het uitvoervergunningen voor haar machines zou krijgen. Schim van der Loeff was bereid om voor enkele, maar niet voor alle machines exportlicenties te verstrekken, en maakte bovendien het voor de Britten totaal onaanvaardbare voorbehoud dat hij deze op elk moment weer zou kunnen intrekken.¹⁵⁶

De zaak-Grasso en de margarinekwesie was indicatief voor wat binnen de UC de ‘onbevredigende correspondentie’ en het gebrek aan ‘algemeene samenwerking’ tussen Crisiszaken en NOT werd genoemd, woorden waaruit woede en teleurstelling spraken over de behandeling van de Trustmaatschappij.¹⁵⁷ Het ging hier overigens niet simpelweg over teleurstelling (jaloezie, zouden boze tongen later beweren) dat zoveel van wat ‘der N.O.T. is’ werd overgeheveld naar regeringsdistributiebureaus, maar ook de manier waarop. Want terwijl Crisiszaken en Posthuma aan de ene kant de NOT-distributiekantoren omzeilden of zelfs totaal uitschakelden wanneer dat hen zinde, werden aan de andere kant NOT-mensen uit andere distributie-organen geplukt en gevraagd voor de nieuwe regeringsorganen te gaan werken. In enkele gevallen nam de regering zelfs hele NOT-kantoren, tot aan de

---

¹⁵¹ NA 2.06.079/1265: UC 7 mei 1918, 157. Zie ook hoofdstuk 4, paragraaf 9.

¹⁵² NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 14 mei 1918, 6.

¹⁵³ Soortgelijke conflicten speelden bij de aanvoer van cacao. Zie bijvoorbeeld NA 2.06.079/1265: UC 21 mei 1918, 197-198; NA 2.06.079/1266: UC 11 juni 1918, 24; NOT aan Oppenheimer, 12 juni 1918 no. 443, bijgevoegd bij UC 18 juni 1918; UC 28 juni 1918, 81; UC 19 juli 1918, 169.

¹⁵⁴ NA 2.06.079/1264: UC 19 juli 1918, 193.

¹⁵⁵ NA 2.06.079/1265: UC 3 mei 1918, 107-108, 119-121; UC 4 juni 1918, 264-267.

¹⁵⁶ NA 2.06.079/1265: UC 14 mei 1918, 182-183; NA 2.06.079/1266: UC 9 juli 1918, 140; UC 19 juli 1918, 179-180; NOT aan Britse Legatie, 18 juli 1918 no. 539 en Britse Legatie aan NOT, 19 juli 1918 no. 923; NA 2.06.079/1267: UC 2 augustus 1918, 26-27; UC 23 augustus 1918, 78-79.

¹⁵⁷ NA 2.06.079/1267: UC 23 augustus 1918, 80.

administratie en het briefpapier aan toe, over.¹⁵⁸ Dit had kunnen inhouden dat de Trustmaatschappij-mensen van binnenuit een, vanuit de NOT geredeneerde, heilzame werking op de regeringsbureaus zouden kunnen hebben, maar vaak bleek dit niet het geval: de NOT-ers kregen ondergeschikte functies en moesten anderen boven zich dulden.¹⁵⁹ Botterell waarschuwde op 16 mei 1918 de NOT voor de 'very serious effects' die dit alles had, niet alleen op de weinige nuttige aanvoer die de Britten ondanks het embargo nog naar Nederland toelieten, maar ook op de mogelijkheid om ooit nog met de Geassocieerden tot een akkoord te komen over de scheepvaart.¹⁶⁰ De NOT begon daarop een wanhoopsoffensief door eerst een smeekschrift naar de minister te sturen en vervolgens via het *Algemeen Handelsblad* de publieke opinie te bespelen met dezelfde boodschap: het nijpend gebrek aan olie, vet en vele andere grondstoffen kon alleen worden opgelost als de Geassocieerden nieuwe invoer zouden toestaan; hun medewerking was daarom onontbeerlijk en het was dus zeer onverstandig hen zo voor het hoofd te stoten.¹⁶¹ Pas anderhalve maand later (op 29 juni 1918) verwaardigde Posthuma het zich te antwoorden: hij legde de NOT, ietwat vermoeid, uit dat de regering de dure plicht had om de wet (in casu de Distributiewet) uit te voeren als er in Nederland voorraden lagen die de voedselnood in Nederland konden helpen ledigen.¹⁶² Het begon er sterk op te lijken dat Posthuma in de herfst van zijn regeringsperiode had besloten de NOT niet langer te tolereren. Daarbij kreeg hij steun uit onverwachte hoek: de Duitse justitie.

9.6 – Voor de rechter

Begin 1916 had de Italiaanse regering, met als doel om handelaars die met de Trustmaatschappij zaken moesten doen zo veel mogelijk duidelijkheid te verschaffen, het hele *Agreement* en de verschillende typen NOT-contracten integraal in haar Staatscourant gepubliceerd. Daarmee werden de precieze voorwaarden van de afspraken die de NOT met de Britten en met haar Entente-bondgenoten gemaakt hadden, voor het eerst openbaar gemaakt.¹⁶³ Uiteindelijk belandde een exemplaar van deze Staatscourant ook in de Centrale landen, waar er dankbaar gebruik van gemaakt werd om de perscampagne tegen de NOT nog een graadje of wat op te voeren.¹⁶⁴ Belangrijker was echter dat de Duitse regering, die

---

¹⁵⁸ NA 2.06.079/1267: Posthuma aan NOT, 15 augustus 1918 no. 28010 afd. Crisiszaken bureau Nijverheid, bijgevoegd bij UC 16 augustus 1918.

¹⁵⁹ NA 2.21.261/33: 'Resumé van eene bespreking op het Ministerie van Buitenlandsche Zaken gehouden ten twee ure in den namiddag van Vrijdag 20 September 1918'.

¹⁶⁰ NA 2.06.079/1265: Botterell aan Van Aalst, 16 mei 1918 no. 634 'Urgent', bijgevoegd bij UC 21 mei 1918.

¹⁶¹ *Algemeen Handelsblad*, 3 juli 1918 Avondblad.

¹⁶² NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 133.

¹⁶³ NA 2.06.079/1605, LNX, 31 januari 1916, 1.

¹⁶⁴ Jastrow, *Völkerrecht und Wirtschaftskrieg*, 26, die opmerkt dat 'die NOT nach ihrem grundlegenden Verträge für verpflichtet gehalten wurde, jede aus einen Ententehafen ankommende Ware auf verlangen der Ententemacht ohne besondere Zustimmung des Importeurs an der Auskunftschaften zurückgehen zu lassen'. Om deze bewering te staven drukt hij op pagina's 74-75 integraal een kopie van het NOT-importeurscontract af. Cf. Tönnies, *Die niederländische Uebersee-Trust-Gesellschaft*, 1, 29-30.

dankzij duikbotenoorlog en kolenmonopolie steeds krachtiger economische druk op Nederland kon uitoefenen, voor het eerst zélf ook actie tegen de NOT ging ondernemen.¹⁶⁵

In januari 1917 werd de “Blommersdijk”, vanuit New York op weg naar Rotterdam, op de Noordzee door onderzeeboot U-53 tot stoppen gedwongen en naar Zeebrugge geleid, waar alle aan de NOT geconsigneerde lading moest worden gelost. In de anderhalve maand die daarop volgde werden ook de “Lupus” en de “Pomona”, wier lading geheel uit NOT-goederen bestond, naar een Duitse haven gestuurd en gedwongen alle goederen aan boord te lossen.¹⁶⁶ De NOT-goederen werden vervolgens voor het Hamburgse Prijsrecht gebracht, die ze verbeurd verklaarde. De argumentatie van de rechtbank was gebaseerd op de onderschepte NOT-documenten: het *Agreement* schreef namelijk voor dat de Britse regering het volste recht had te eisen dat aan de NOT geconsigneerde goederen naar Groot-Brittannië konden worden verscheept om dáár voor de Prijsrechter gebracht te worden als de ontvanger de Britten niet beviel. De Entente kon dus, zonder dat zij daarvoor uitleg verschuldigd was, contrabandegoederen die in Nederland werden aangevoerd, naar zich toe trekken. De NOT, concludeerde de Duitse Prijsrechter, maakte dit alles mogelijk, stond daarmee onder ‘starker englischer Einfluss’ en was met recht ‘eine Art englische Nebenregierung’ in Nederland.¹⁶⁷

De dubbelslag van de Hamburgse prijsrechter was een enorme ramp voor de NOT. De rechter had immers verklaard dat elk NOT-goed eigenlijk al half op weg naar Londen was: zij had daarmee de Duitse admiraliteit het groene licht gegeven om in het hele operatiegebied van de Duitse Kriegsmarine schepen met de NOT-kegel in top aan te houden en aan de Trustmaatschappij geconsigneerde goederen van boord te halen. Op aanraden van Loudon besloot de UC daarom om het oordeel van de prijsrechter in hoger beroep aan te vechten.¹⁶⁸ Zij nam dit advies graag over, en huurde enkele van Nederlands beste juristen¹⁶⁹ in die, samen met NOT-professor C. van Vollenhoven, de UC en – in het diepste geheim – Snouck Hurgronje en Loudon een verdediging voorbereidden.¹⁷⁰ Hun gloedvol betoog over het neutrale en strikt-Nederlandse gehalte van de NOT kon echter niet voorkomen dat in oktober 1917 het Oberprisengericht besloot het vonnis van de lagere rechtbank te laten staan.¹⁷¹

---

¹⁶⁵ BB R3101/1018: AA aan Von Bethmann Hollweg, 12 juni 1917, met bijgevoegd rapporten van de Duitse consulaten in Rotterdam (5 juni 1917) en Amsterdam (6 juni 1917) [SH].

¹⁶⁶ NA 2.06.001/4225: CHB 1 februari 1917, 1; NA 2.06.079/1265: UC 1 juni 1917, 227; UC 5 juni 1917, 12-16; Dagboek Van Aalst, 5 juni 1917, 464. Later werd ook de lading van het s.s. “Luna” in beslag genomen. NA 2.06.079/1263: UC 29 januari 1918, 156-157; NA 2.06.079/1264: UC 12 maart 1918, 126-127.

¹⁶⁷ NA 2.06.079/1252: UC 27 februari 1917, 189-191, citaten op 191. Cf. Detter, *Law of War*, 357-358.

¹⁶⁸ NA 2.06.079/1256: UC 15 juni 1917, 108-109; UC 22 juni 1917, 175-178.

¹⁶⁹ Mr. C.D. Asser en Mr. Th.A. Fruin. Zie voor hun beider goeder reputatie binnen de Nederlandse zakenwereld Mees, 'Fruin'.

¹⁷⁰ NA 2.06.079/1256: UC 26 juni 1917, 230-236; NA 2.06.079/1257: UC 3 juli 1917, 1-4; NA 2.06.079/1259: UC 4 september 1917, 7-8; UC 11 september 1917, 99.

¹⁷¹ NA 2.06.079/1260: UC 16 oktober 1917, 120; Schröder aan Asser, 15 oktober 1917, bijgevoegd bij UC 19 oktober 1917; NA 2.06.079/1261: UC 23 november 1917, 179-180. Later werd ook de aan de NOT geconsigneerde lading van de *Pomona* verbeurd verklaard (NA 2.06.079/1262: UC 21 december 1917, 178-179). De NOT-advocaten tekenden nog wel beroep aan tegen het vonnis, maar ook het *Oberprisengericht* wees hun bezwaren af (NA 2.06.079/1261: UC 16 november 1917, 136-137; NA 2.06.079/1264: UC 26 februari 1918, 8-10).

Loudon had echter al zien aankomen dat de Duitsers zich niet met juridische argumenten zouden laten vermurwen. Daarom had hij op 1 augustus 1917 de Berlijnse gezant Gevers opdracht gegeven informatie in te winnen 'over de houding die de Deutsche regering ten aanzien van de N.O.T. inneemt'. In het bijzonder moest hij bij het *Auswärtiges Amt* informeren of de Duitse regering wellicht bereid zou zijn om, gezien het grote belang dat de Nederlandse handel had bij aanvoer via de NOT, deze wellicht bereid zou zijn om de gerechtelijke uitspraak te vernietigen. Het AA was daar, bij monde van Kriege niet toe bereid, zolang het *Agreement* in haar huidige vorm – dus inclusief de terugzendclausule – van kracht was.¹⁷² Oppenheimer was, zoals altijd, graag bereid mee te denken als de Trustmaatschappij in de problemen zat en kwam daarom zelf met een voorstel: de Britse regering, dacht hij, zou wellicht bereid zijn om de terugzendclausule uit het *Agreement* te schrappen, als de NOT in ruil daarvoor bereid zou zijn om voortaan ook alle import uit Scandinavië te controleren.¹⁷³

Oppenheimers suggestie past in de Britse strategie om de blokkade van Duitsland ook voor eigen gewin aan te wenden. Het ging hem namelijk helemaal niet om het de Duitsers moeilijker te maken om via Nederland goederen uit Scandinavië te importeren. In Duitsland lagen immers meer dan genoeg handelsschepen die wegvallend Nederlands transport op de Baltische zee – het enige open water waar de Britse vloot zich niet durfde te laten zien – zouden kunnen overnemen.¹⁷⁴ Veel belangrijker was het feit dat door de NOT ingevoerde goederen uit Scandinavië voortaan onder de rantsoenen zouden vallen: de import zou dus beperkt worden, waardoor er gaten zouden openvallen die de Britten hoopten op te vullen.¹⁷⁵ Eind 1917 en begin 1918 werd er in Londen, tijdens de onderhandelingen over het *Basis of Agreement*, verder gesproken over Oppenheimers voorstel en werd een principe-akkoord gesloten. Maar omdat Loudon aangaf dat de regering nooit formeel akkoord kon gaan met een regeling die het verkeer tussen twee neutrale landen beperkte op last van een oorlogvoerende partij, werden deze besprekingen losgekoppeld van de *Basis of Agreement*-onderhandelingen waarin de regering immers ook partij was. Op 10 maart 1918 bereikten UC en Londen een voorlopig akkoord, maar om Nederlandse reders en handelaars te dwingen om vrijwillig gebruik te maken van de Trustmaatschappij voor het verkeer op Scandinavië – er was immers in de Baltische Zee geen Britse vloot die bij weigering om met NOT-kegel in top te varen schepen naar een geallieerde haven sleepte – was de hulp van de onderafdeling Scheepvaart van Crisiszaken nodig, maar die weigerde mee te werken.¹⁷⁶ Daarin las Van Aalst een uiting van het verlangen 'van zekere zijde om [...] de N.O.T. weg te werken'. Hierbij doelde hij uiteraard op Posthuma en

---

¹⁷² NA 2.06.079/1258: Loudon aan UC, 10 augustus 1917, afd. II no. 36836, 'zeer vertrouwelijk'; Gevers aan Loudon, 1 augustus 1917 no. 6896/1769, 'vertrouwelijk'; 'Note verbale' van Kriege, *Auswärtiges Amt*, 28 juli 1917, allen bijgevoegd bij UC 14 augustus 1917.

¹⁷³ NA 2.06.079/1259: Van Aalst aan Oppenheimer, 21 september 1917 no. 1915, bijgevoegd bij UC 25 september 1917; NA 2.06.079/1260: UC 9 oktober 1917, 48-49.

¹⁷⁴ BNA FO 382/1753, 231728: telegram Townley aan Balfour, 5 december 1917 no. 4091.

¹⁷⁵ NA 2.06.079/1263: telegram Valstar aan Van Vollenhoven (in Londen), 7 februari 1918, bijgevoegd bij UC 8 februari 1918; UC 8 februari 1918, 208-209; RvB 12 februari 1918, 238.

¹⁷⁶ NA 2.06.079/1264: UC 8 maart 1918, 78; UC 12 maart 1918, 101-103, 122-123 (citaat van Op ten Noort op 102); UC 15 maart 1918, 151; UC 19 maart 1918, 199-200 (citaat Van Aalst op 200); UC 9 april 1918, 265.

zijn nieuwe protégé Schim van der Loeff, met wie de Trustmaatschappij in de clinch lag over distributie.¹⁷⁷ Maar hij zal ook verwezen hebben naar Duitsland.

Want op 16 januari had de Duitse marine drie schepen van Jos. de Poorter aangehouden op hun weg van Zweden naar Nederland. Deze schepen zouden pas losgelaten worden als de eigenaar een zogenaamd *Geleitschein* (vrijgeleide) zou kunnen overhandigen: een beëdigde en gelegaliseerde verklaring dat schip, lading en bestemming Duitsland niet onwelgevallig zouden zijn. Zo'n *Geleitschein* zou bovendien getekend moeten zijn door een Duitse consul-generaal.¹⁷⁸ Enkele dagen later kwam daar bovenop een telegram binnen vanuit de Spaanse havenstad Cadiz, waarin de kapitein van de ss. "Atlas" meldde op 10 januari in de buurt van de Canarische Eilanden te zijn aangehouden door de commandant van de Duitse duikboot U-156, die hem en zijn bemanning sommeerde het vrachtschip te verlaten en het vervolgens met explosieven opblies.¹⁷⁹ Het telegram vermeldde dat het schip was opgeblazen omdat het geen *Geleitschein* aan boord had. Dat kon ook niet, aldus de commandant: de lading van de *Atlas* was namelijk geconsigneerd aan de NOT. Alleen lading geconsigneerd aan de regering, die door Berlijn expliciet was goedgekeurd, kon wat Duitsland betreft op een *Geleitschein* en dus op veilige oversteek rekenen.¹⁸⁰ Hiermee escaleerde het conflict tussen Duitse regering en de NOT, in de woorden van Loudon, tot 'zijn meest scherpen vorm'¹⁸¹: voortaan zou elk schip met de Trustmaatschappij-kegel in top *rücksichtslos* worden getorpedeerd.

9.7 – Generalabkommen

De Duitse eis dat Nederlandse schepen toestemming van Berlijn moesten vragen om uit te varen was een schot voor de boeg van zowel NOT als Nederlandse regering.¹⁸² Want als de Duitsers alleen *Geleitscheine* wilden afgeven aan ladingen geconsigneerd aan de Nederlandse regering, hield dat in dat zij zich moest conformeren aan de eisen die Duitsland daaraan zou stellen – bijvoorbeeld ten aanzien van de doorvoer van goederen die door de Duitse regering tot contrabande waren verklaard – en dat kon zij nu niet doen, net zo min als zij dat in 1914 had gekund. Bovendien zou het opheffen van de NOT – waar de Duitsers nu op leken aan te sturen – er voor kunnen zorgen dat nieuwe onderhandelingen met de Geassocieerden moeilijk, zo niet onmogelijk zouden worden.¹⁸³

De ideale gelegenheid om deze zaak met Berlijn op te nemen werd gevonden in de hervatting van de economische onderhandelingen met de Centralen, nodig omdat het kolen-

---

¹⁷⁷ NA 2.06.079/1264: UC 19 maart 1918, 199-200.

¹⁷⁸ NRC 16 januari 1918 Avondblad. Cf. NA 2.06.079/1263: UC 18 januari 1918, 65-66; UC 29 januari 1918, 181-182.

¹⁷⁹ Voor dit KNSM-schip was een ad-hoc overeenkomst met de Geassocieerden gesloten: na een vaarbeurt in dienst van de Amerikanen was het met een lading o.a. bestaande uit pinda's vanuit Zuid-Amerika onderweg naar Nederland.

¹⁸⁰ NA 2.06.079/1656: Notulen Commissie voor de Scheepvaart, 21 januari 1918, 245; NA 2.06.079/1263: UC 22 januari 1918, 97; UC 29 januari 1918, 165; UC 8 februari 1918, 207-208; RvB 12 februari 1918, 237-238; 2.06.079/1264: UC 5 maart 1918, 54-55.

¹⁸¹ NA 2.06.079/1263: Loudon aan de NOT, 6 februari 1918 afd. I no. 6799, bijgevoegd bij UC 8 februari 1918.

¹⁸² Baer, *The Anglo-German antagonism*, 274-275; Van Manen, *NOT IV*, 279-280.

¹⁸³ NA 2.06.079/1263: RvB 12 februari 1918, 235-236, 239-240; NA 2.06.079/1264: UC 22 maart 1918, 213.

kredietverdrag op 31 maart 1918 zou aflopen. Om deze onderhandelingen te leiden werd weer een nieuwe brede commissie ingesteld, de Commissie voor Economische Aangelegenheden met het Buitenland (CEAB). Deze bestond voor het grootste gedeelte uit inmiddels bekende namen: Snouck Hurgronje, Van Hoek (LNH), Trip (Financiën), Frowein (Kodibu), La Gro (NUM), Vissering (DNB), Van Aalst en Kröller, aangevuld met F. Fentener van Vlissingen, kolenmagnaat en lid van de Commissie van Advies van het Kodibu.¹⁸⁴ Loudon installeerde de commissie op 27 februari 1918 met de mededeling geleerd te hebben van het recente verleden:

*De tijd gaat spoedig om; wie zou gezegd hebben, dat het al 5 maanden geleden is, dat wij zulke moeilijke tijden te doorworstelen hadden bij de onderhandelingen over het Economisch Abkommen met Duitschland. [...] De Regeering heeft zich nu rekenschap gegeven, dat één van de redenen voor die groote moeilijkheden lag in het niet genoegzaam [...] georganiseerd zijn van de onderhandelingen, en daarom zijn wij tot de conclusie gekomen [...] dat de onderhandelingen moeten uitgaan van het Departement van Buitenlandsche Zaken en dat de onderhandelaars moeten voorbereid en geholpen zijn door een Commissie van Advies.*¹⁸⁵

Loudon leek te suggereren dat hij persoonlijk leiding zou geven aan de onderhandelingen en de CEAB-leden vooral een adviserende rol hadden. Maar in de praktijk liet de minister zich na de eerste vergadering niet meer zien, zodat de leden van de CEAB zelf de touwtjes in handen kregen, zonder dat was afgesproken wie de leiding had of dat de andere crisiscommissies of regeringsdepartementen zich zouden gedragen naar haar besluiten.¹⁸⁶

De commissie ging aanvankelijk nog voortvarend te werk, en besloot opdracht te geven tot een inventarisatie van wat er allemaal nog uit te voeren viel en welke andere zaken als drukmiddel gebruikt zouden kunnen worden in de nieuwe onderhandelingen. Maar door de inmiddels overbekende communicatieproblemen tussen ministers en Crisisinstellingen onderling duurde en duurde het maar voordat er een overzicht beschikbaar

---

¹⁸⁴ Ook Th. Van Voorthuijzen (referendaris van het ministerie van Koloniën), Prof. L.A. van Royen (voorzitter van het Munitiebureau), F.G. Waller (voorzitter van de Vereeniging tot regeling van het IJzervervoer en van het Centraal Verrekenkantoor voor Brandstoffen) en F. Smit, de president van het Rijksbureau voor de distributie van ijzer en staal, werden lid van de CEAB. Het Munitiebureau kocht namens de regering wapens en ammunitie in. Zie Bosboom, *In moeilijke omstandigheden*, 110. Het Centraal Verrekenkantoor had als taak om alle in Nederland aanwezige steenkool, ongeacht herkomst, te distribueren zodat de hogere kosten die Duitsland voor haar kolen vroeg enigszins genivelleerd konden worden. Voor meer informatie, zie *Eindverslag Centraal Verrekenkantoor*. Zie voor de samenstelling van de Commissie Van Manen, *NOT IV*, 225; De Vries, *Nederlandsche Bank*, 105-106; Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 87. De naam van deze commissie wordt later veranderd in 'Commissie van Advies inzake Economische Regelingen met het Buitenland'. Ik houd hier de originele naam aan.

¹⁸⁵ NA 2.06.079/1439: Notulen Commissie voor Economische Aangelegenheden met het Buitenland (voortaan: CEAB), 27 februari 1918, 1.

¹⁸⁶ NA 2.06.079/1263: UC 15 februari 1918, 252; NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 9 april 1918, 4-5; 23 april 1918, 2-3.

kwam over wat er nu precies beschikbaar was.¹⁸⁷ Ook de Duitse onderhandelaars – de gesprekken met de DHH, aangevuld met enige experts uit Berlijn, waren op 28 maart begonnen – was opgevallen dat hun Nederlandse gesprekspartners regelmatig met schaamrood op de kaken moesten toegeven over onvoldoende of niet de juiste statistische gegevens te beschikken.¹⁸⁸ Eén en ander deed Van Aalst, mede namens de UC, in blinde woede ontsteken:

*De heer Van Aalst [...] vindt het voor ons land nu langzamerhand tijd worden, dat er eenheid komt. Er mag niet langer de toestand bestaan, dat er [...] ministers zijn, die elkaar tegenwerken. [...] De Heer van Aalst ziet dan ook, als dat zoo moet doorgaan, uit de economische slapheid van ons land een groot oorlogsgevaar te voorschijn komen. Het feit, dat wij absoluut niet weten, welke de voorraden in ons land eigenlijk zijn geven den Duitschers aanleiding zich te verbeelden, dat zij het beter weten. Zij hooren terecht of ten onrechte, dat er nog groote voorraden in ons land worden achtergehouden [...]. Dit alles maakt den Heer van Aalst zeer angstig over den geheelen toestand in ons land. In deze commissie, zoo gaat de Heer van Aalst voort, zitten personen van hooge positie, die wat betreft hun hersens zich minstens gelijk mogen stellen met ministers, maar zooals de toestand thans is, hoort men allerlei soort tegenstrijdige berichten en men moet dan tot de vraag komen: aan welke handen is ons land eigenlijk overgelaten?*¹⁸⁹

Hoewel eigenlijk alle CEAB-leden (zelfs regeringsvertegenwoordigers Trip, Everwijn en Snouck Hurgronje) het hartgrondig met hem eens waren, was er weinig dat zij er aan konden doen.¹⁹⁰ Ondertussen sleepten de onderhandelingen met de Duitsers zich voort. Er werd over en weer geruzied over achterstallige leveringen, en Berlijn had – om de druk op haar westerbuur maximaal op te voeren, per 1 april de kolenkraan helemaal dichtgedraaid.¹⁹¹

Maar de Duitsers leken verder bepaald geen haast te willen maken met de onderhandelingen. Dat lag ook, maar niet alleen, aan het wantrouwen dat zij koesterden jegens de Nederlanders – men was Loudons opstelling tijdens de *Basis of Agreement*-onderhandelingen bepaald nog niet vergeten.¹⁹² Want uit het feit dat hun Nederlandse tegenhangers kennelijk niet over voldoende informatie beschikten om te onderhandelen, concludeerde de DHH namelijk dat de CEAB kennelijk geen ‘zuständige Stelle’ (bevoegde instantie) was die bijvoorbeeld de NUM en Crisiszaken tot medewerking kon dwingen. En dus had het niet zoveel zin om verder met deze nieuwe commissie te spreken.¹⁹³ Volgens

---

¹⁸⁷ Zie bijvoorbeeld NA 2.05.23/732, 21232: NUM aan Loudon, 9 april 1918 no. 3372; idem, 29115: NUM aan Loudon, 10 mei 1918 no. 4679; idem, 32046: NUM aan Loudon, 24 mei 1918 no. 5177; idem, 40236: NUM aan Loudon, 26 juni 1918 no. 6692.

¹⁸⁸ BAP RWA/41, 251-254: Rosen aan AA, 27 maart 1918 [HAS]. Cf. NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 30 april 1918, 3; Dagboek Van Aalst, 10 mei 1918, 575; De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 1 augustus 1918, 226-227.

¹⁸⁹ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 30 april 1918, 3.

¹⁹⁰ Dagboek Van Aalst, 26 april 1918, 563.

¹⁹¹ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 26 mei 1918, 1-2. Cf. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* III, 89

¹⁹² BNA FO 382/1845, 100823: telegram Townley aan Balfour, 6 juni 1918 no. 2056; BNA FO 382/1845, 100823: telegram Townley aan Balfour, 6 juni 1918 no. 2056. Loudon vertelde Townley op twee verschillende gelegenheden over het Duitse wantrouwen.

¹⁹³ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 9 april 1918, 3-4, 6, citaat op 3.

Snouck Hurgronje hadden de Duitse onderhandelaars hem bovendien tussen neus en lippen door verteld dat Nederland met ‘een zoo hoog mogelijk opgevoerde productie en een goede rantsoeneering’ – geleid door een instantie die wel voldoende bevoegdheden zou hebben – geen binnenlandse voedselproblematiek zou kennen en een stuk meer zou kunnen uitvoeren. De Duitse onderhandelaars waren dan ook van plan om ‘zoo lang met de onderhandelingen te treuzelen, totdat hier te lande deze zaken geregeld zullen zijn’. Ondertussen zouden zij echter duchtig misbruik maken van de vele mogelijkheden die nog altijd bestonden om nuttige goederen te importeren. Crisiszaken bood namelijk ook onder leiding van Schim van der Loeff maar zeer beperkt weerstand ‘aan den druk van onze agrariërs, verlekkerd op de hoge exportprijzen’ om toch zo nu en dan de grenzen te openen.¹⁹⁴ Daarbij wilden de Duitsers de ontwikkelingen aan het front afwachten. Die zagen er voor hen namelijk buitengewoon gunstig uit: op 23 maart 1918 was het langverwachte Duitse offensief begonnen, en op die allereerste dag boekte de centrale legers alleen al zo’n tweehonderd vierkante kilometer terreinwinst.

Het Duitse offensief was ook van grote invloed op de onderhandelingen die Van Aalst, parallel aan de gesprekken over een nieuwe economische overeenkomst, met de Duitse Legatie voerde over de toekomst van de NOT. Begin februari had Van Aalst aan Gneist laten weten dat met de Britten was onderhandeld over de *Prize Court*-clausule van het *Agreement* zodat het grootste bezwaar van de Duitse rechtbanken tegen de Trustmaatschappij spoedig verholpen zijn. Zou het, vroeg Van Aalst, daarom niet mogelijk om het *Geleitschein* en het NOT-contract gewoon naast elkaar te laten bestaan? Gneist reageerde niet afwijzend, maar liet weten dat de Duitsers naast het verdwijnen van de *Prize Court*-clausule nog meer eisen zouden stellen voordat zij aan NOT-schepen of –goederen een *Geleitschein* zouden afgeven. Hij kon zich die, vertelde hij op 12 februari aan Van Aalst, echter niet herinneren. Dat was nogal een flauwe truc om tijd te rekken, besepte de UC.¹⁹⁵ Ondertussen kreeg de NOT van de Reedersvereniging te horen dat verscheidene scheepvaartmaatschappijen bij de Duitse maritieme attaché E. von Müller hadden geïnformeerd naar de mogelijkheid om een *Geleitschein* te krijgen. Daar kregen zij officieel te horen dat rederijen die een contract hadden met de NOT geen vaarbewijs zouden krijgen.¹⁹⁶

De Reedersvereniging vroeg de Trustmaatschappij daarom dringend haar geschil met de Duitsers bij te leggen, en de reder Van Nievelt Goudriaan & Co deed de Trustmaatschappij zelfs het officiële verzoek van haar NOT-contract te worden ontheven.¹⁹⁷ Volgens Op ten Noort was deze ‘plagerij en dwarsdrijverij van de N.O.T.’ vanuit Berlijn bedoeld om zowel de regering als de reders duidelijk te maken dat de Trustmaatschappij

---

¹⁹⁴ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 30 april 1918, 6; PAAA/R8245: Von Kühlmann aan Von Hertling, 17 juni 1918. Citaat op De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 1 augustus 1918, 226-227. Zie over het Duitse offensief Stevenson, *1914-1918*, 398-401, 408-414; Keegan, *First World War*, 427-431.

¹⁹⁵ NA 2.06.079/1263: UC 12 februari 1918, 229-230; RvB 12 februari 1918, 233-236. Cf. NA 2.06.079/1265: UC 3 mei 1918, 106-107.

¹⁹⁶ NA 2.06.079/1265: UC 23 april 1918, 64, 72-73. Cf. NA 2.06.079/1264: UC 2 april 1918, 254; UC 9 april 1918, 264; NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 23 april 1918, 9.

¹⁹⁷ NA 2.06.079/1266: Nederlandsche Reedersvereniging aan UC, 14 juni 1918 no. 754, bijgevoegd bij UC 18 juni 1918; idem: Directie Van Nievelt Goudriaan & Co aan NOT, 19 juni 1918, bijgevoegd bij UC 28 juni 1918.

niets meer was dan een sta-in-de-weg die moest verdwijnen, wilden Nederland en Duitsland een nieuw bilateraal handelsakkoord sluiten.¹⁹⁸ Dat bleek ook toen Gneist op 22 maart 1918 bij onderhandelingen met de CEAB meedeelde dat schepen die in aanmerking willen komen voor een *Geleitschein* hun goederen zouden moeten consigneren aan een ‘amtliche Verteilungsbehörde’, en, zoals Valstar scherp opmerkte, dat sloot een contract met de NOT uit: die was nu eenmaal niet ‘amtlich’.¹⁹⁹

Maar de Duitse regering bleef de NOT aan het lijntje houden, want op 5 april 1918 stuurde Gneist een ‘vorläufige Zusammenstellung der an den Ueberseetrust unsererseits zu stellenden Forderungen’ (kennelijk was zijn geheugen weer opgefrist) aan Van Aalst. Daaruit bleek dat de Duitse regering bereid was om, mits aan bepaalde voorwaarden werd voldaan, het bestaan van de NOT te tolereren. Die voorwaarden bestonden uit de al eerder geformuleerde eisen dat de NOT de glasharde garantie af zou geven er na de oorlog mee op te houden en dat er geen goederen meer op verzoek van Londen zouden worden doorgevoerd naar Groot-Brittannië. Daarnaast eisten de Duitsers dat de NOT haar aandachtsgebied zou beperken tot goederen ná haar oprichting ingevoerd: oude voorraden die onder druk van de Trustmaatschappij van ‘vrij’ naar ‘onvrij’ waren omgetoverd moesten weer worden vrijgelaten.²⁰⁰ Dit zou aanzienlijke goederenvorraden, zoals tin en cacao, vrij maken voor uitvoer naar Duitsland. Daarnaast stond Berlijn er op dat voortaan aan de NOT geconsigneerde goederen alleen mochten worden doorgevoerd naar neutrale en niet naar Entente-landen. Dit zou onder andere regelingen waarbij Groot-Brittannië grondstoffen leverde in ruil voor het eindproduct – bijvoorbeeld margarine – saboteren. En tenslotte beval Berlijn dat de NOT bij de afgifte van goederen voortaan evenzeer als met de Britse *Statutory Black List* ook met de Duitse *Sperrliste* rekening zou houden; een lijst waar uiteraard vooral primair voor de Geassocieerden producerende bedrijven op figureerden.²⁰¹ Dit eisenpakket, dat volgens Valstar ‘sluiting van de N.O.T.’²⁰² zou betekenen, was bovendien niet definitief, waarschuwde Gneist: Berlijn hield zich het recht voor later nóg meer eisen te stellen.²⁰³ Op ten Noort concludeerde terecht dat Berlijn zich tegenover de NOT ‘hoogst chicaneus’ bleef opstellen: Duitsland was namelijk helemaal niet geïnteresseerd in een *modus vivendi*, maar wilde de NOT gewoon dwingen zichzelf op te heffen. Daarmee waren de onderhandelingen tussen de UC en de Duitse regering in een patstelling beland.²⁰⁴

Want de UC weigerde om zichzelf op te heffen zolang er nog een kans was dat zij iets zinvols kon betekenen, en daarom waagde zij eind juli 1918 een nieuwe poging tot onderhandelen. Rond die tijd werd namelijk een ruil voorbereid, waarbij veertig loggers (haringvisserij-schepen) volgeladen met Nederlandse groenten naar Noorwegen zouden

---

¹⁹⁸ NA 2.06.079/1265: UC 23 april 1918, 75.

¹⁹⁹ NA 2.06.079/1264: UC 22 maart 1918, 214.

²⁰⁰ Zie hoofdstuk 4, paragrafen 7-9.

²⁰¹ NA 2.06.079/1264: Gneist aan Van Aalst, 5 april 1918, met 'Vorläufige Zusammenstellung der an den N.O.T. zu richtenden Forderungen', bijgevoegd bij 9 april 1918. Gneist had begin maart 1918 aan Vakstar al een vrijwel identiek lijstje overhandigd, maar zonder de opmerking dat deze ‘vorläufig’ zou zijn, d.w.z. dat er eventueel nog meer of zwaardere eisen voor in de plaats zouden komen. Zie NA 2.06.079/1264: UC 5 maart 1918, 59-60.

²⁰² NA 2.06.079/1264: UC 19 maart 1918, 200.

²⁰³ NA 2.06.079/1265: UC 3 mei 1918, 106-107.

²⁰⁴ NA 2.06.079/1266: UC 9 juli 1918, 143.

vertrekken en met verse Noorse haring – een voedzame én smakelijke aanvulling op Posthuma's eenheidsworst – weer terug zouden komen. Deze haring moest, volgens afspraken daarover tussen Noorse vissers en de Britse regering gemaakt, aan de NOT worden geconsigneerd. De dringende noodzaak om de Scandinavische haring aan te voeren zorgde er voor dat Posthuma en Schim van der Loeff hun verzet tegen het reguleren van de Scandinavische handel door de NOT voorlopig lieten varen.²⁰⁵ Zodoende kon Van Aalst, gewapend met een inmiddels door de Britse regering getekende, en door de Nederlandse geautoriseerde, overeenkomst inzake het terugzenden van goederen naar een Britse prijsrechter nog eens een poging wagen bij een lid van de Duitse onderhandelingsdelegatie, ditmaal marine-attaché Von Müller, om te kijken of NOT en Berlijn wellicht toch door één deur zouden kunnen.²⁰⁶ Na ruggespraak met de Duitse regering werd op 25 juli in Den Haag verder onderhandeld, tot grote woede van de UC overigens niet met haar maar met Snouck Hurgronje en Schim van der Loeff. Tijdens deze bijeenkomst deelde Von Müller mee dat in men Berlijn na rijp beraad tot de conclusie was gekomen dat onder bepaalde voorwaarden NOT-contract en *Geleitschein* elkaar niet hoefden uit te sluiten, mits de Trustmaatschappij akkoord ging met enkele Duitse voorwaarden. Het nieuwe Duitse wensenlijstje – overigens een andere dan de eerder door Gneist verzonden 'Forderungen' – bevatte allereerst de eis dat de NOT voor het Scandinavische verkeer een aparte afdeling zou oprichten: veel Duitsers waren er namelijk heilig van overtuigd dat de bestaande NOT-afdelingen Britse controleurs in dienst hadden. Verder zou de NOT geen wijzigingen in de bestaande overeenkomsten of in het contract mogen aanbrengen zonder toestemming van de Duitse regering, zou zij toe moeten staan dat bepaalde Scandinavische goederen niet naar Nederland maar alleen naar Duitsland geëxporteerd werden en zou de UC geen bezwaren mogen maken als vanuit Scandinavië meer werd aangevoerd dan volgens de rantsoenovereenkomsten was toegestaan.²⁰⁷

Voor de Nederlandse regering had Von Müller echter een ander, en schijnbaar veel aantrekkelijker, aanbod. Berlijn was namelijk, deelde hij mee, bereid om haar eerdere eis dat *Geleitscheine* door een Nederlandse regeringsambtenaar getekend zouden worden, te laten vallen. In plaats daarvan zouden importeurs en reders zelfstandig de gevraagde garanties aan de Duitse consul mogen geven, samen met een verklaring van de Nederlandse regering dat deze garant stond dat de genoemde importeur niet op zijn verklaring zou terugkomen. Daarna zouden zij bij het Bureau Uitvaren van Schepen een *Geleitschein* kunnen komen ophalen. Von Müller hoopte dat dit aantrekkelijk aanbod de Nederlandse regering zou doen overhalen om de NOT te dwingen de strenge Duitse voorwaarden maar te accepteren. Bovendien was aanvaarding van Von Müllers aanbod afhankelijk van het tot stand komen van een algemeen bilateraal economisch akkoord (een *Generalabkommen*): Berlijn hoopte dus een dubbelslag te kunnen slaan door haar maritieme controle over de Nederlands-Scandinavische handel te gebruiken door én de NOT vleugellam te maken én de Nederlandse

---

²⁰⁵ NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 108. Nu er met de Nederlandse regering en de NUM overeenstemming was, kon eindelijk ook formeel de *Prize Court*-regeling met Groot-Brittannië worden getekend: NA 2.06.079/1267: Oppenheimer aan Van Aalst, 8 augustus 1918 no. 1001, bijgevoegd bij UC 16 augustus 1918.

²⁰⁶ NA 2.06.079/1264: UC 5 maart 1918, 55; NA 2.06.079/1266: UC 19 juli 1918, 199. Ook lagen er in Zweden zo'n twintig schepen met goederen voor Nederland te wachten. NA 2.06.079/1266: UC 26 juli 1918, 212.

²⁰⁷ NA 2.06.079/1266: UC 26 juli 1918, 213-214.

regering onder druk te zetten bij de economische onderhandelingen tussen de DHH en de CEAB.²⁰⁸

Die waren namelijk op 24 mei weer hervat, hetgeen alles te maken had met het door de Centralen van de jonge Sovjet-Unie verkregen Oekraïne. Duitsers en Oostenrijkers hadden gehoopt een rijk wingewest te hebben veroverd, maar de door hen ingestelde semi-zelfstandige Oekraïense Volksrepubliek werd al snel verscheurd door een bloedige burgeroorlog die voedselproductie en –transport ernstig bemoeilijkten.²⁰⁹ Maar omdat het Duitse offensief op het Westfront nog altijd voorspoedig verliep, leek er geen reden om geen forse eisen te stellen, en dus eisten de Duitse onderhandelaars ‘Mindestmengen’ voor bijna elk landbouwproduct dat Nederland kon uitvoeren.²¹⁰ De Duitsers vonden hetgeen Nederland aanbood echter veel te mager, waarna de Nederlandse regering besloot om de onderhandelingen maar af te breken, met als excuus dat zij per 3 juli 1918 (in verband met de uitgeschreven verkiezingen) demissionair was geworden en geen onderhandelingen wilde voeren die haar nog niet gekozen opvolgers zou vastleggen.²¹¹ Op 23 juli 1918 verzocht Gneist desondanks de CEAB om alsnog een akkoord te sluiten, zij het met een veel kleinere reikwijdte dan een *Generalabkommen*.²¹² Omdat de Duitse regering zich, voor de zoveelste keer, zorgen maakte over de wisselkoers van de mark ten opzichte van de gulden, ontstond er ruimte voor een nieuw , door Fentener van Vlissingen en Van Aalst uitonderhandelde, kolen-kredietakkoord. Duitsland garandeerde minimaal 120.000 ton kolen per maand voor de periode 1 augustus – 1 december 1918, in ruil waarvoor de Vereeniging voor den Geldhandel aan het Duitse bankenconsortium Fl. 30,- krediet per geleverde ton verstrekte tot een maximum van 16,9 miljoen gulden.²¹³

Ook wat betreft de NOT bleken de Duitsers bereid tot een tijdelijke regeling. Dat lag vooral aan het feit dat Van Aalst, met steun van enkele CEAB-leden (met name Ernst Heldring), de Duitsers meegedeeld had dat het succes van onderhandelingen over verdere kredieten zou afhangen van de Duitse houding ten opzichte van de NOT.²¹⁴ Daar leek hij succes mee te hebben, want op 13 augustus 1918 werd, als uitvloeisel van het nieuwe kolen/kredietakkoord, een *Schiffahrtsabkommen* getekend. De passages daarin die betrekking hadden op de NOT waren beduidend milder dan die in Von Müllers “aanbod”. Afsgesproken werd dat de NOT geen goederen mocht leveren aan personen op de *Sperrliste*

---

²⁰⁸ NA 2.06.079/1266: UC 19 juli 1918, 193-194; UC 26 juli 1918, 209-212.

²⁰⁹ Chambers, *War behind the War*, 460-461.

²¹⁰ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 21 juni 1918, 1-2.

²¹¹ NA 2.06.079/1267: UC 23 augustus 1918, 100-101; NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 12 juli 1918, 4-7; 16 juli 1918, 1-9. Cf. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 89; Smidt, *De regulering*, 65-66; Baer, *The Anglo-German antagonism*, 287-288.

²¹² NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 23 juli 1918, 1-5; 30 juli 1918, 7-8.

²¹³ Baer, *The Anglo-German antagonism*, 286-288; Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 312-315; Frey, 'Deutsche Finanzinteressen', 351-352; Porter, *Dutch neutrality*, 226; Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 89-90.

²¹⁴ NA 2.06.079/1265: UC 4 juni 1918, 272-273; Conceptovereenkomst en 'Opmerkingen waartoe de door de Duitse Regeering ingediende voorstellen aanleiding geven', beiden n.d., bijgevoegd bij UC 4 juni 1918; NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 30 juli 1918, 2, 6; NA 2.06.079/1267: UC 2 augustus 1918, 1-9; UC 9 augustus 1918, 44-45.

noch aan Prijsrechters in Geassocieerde landen en zichzelf onmiddellijk na het einde van de vijandelikheden zou opheffen.²¹⁵

Het nieuwe kolen/krediet-akkoord en de daaraan gekoppelde wapenstilstand tussen Duitsland en de NOT lijken een flinke concessie van Berlijn aan de Nederlanders.²¹⁶ Op het oog zag de kolen/kredietovereenkomst er wellicht vrij gunstig uit – zeker omdat Fentener van Vlissingen er in slaagde om de Duitse vraagprijs met 30% omlaag te praten, de looptijd te verlengen en de te leveren hoeveelheid iets te verhogen, hetgeen verraadt hoeveel haast Duitsland had met het verkrijgen van nieuwe kredieten²¹⁷ – maar de kleine lettertjes vertellen een ander verhaal. De overeenkomst was namelijk per 15 oktober met een termijn van twee weken opzegbaar, en bovendien had Berlijn laten vastleggen dat uiterlijk begin oktober nieuwe onderhandelingen over een *Generalabkommen* zouden worden geopend. Omdat Berlijn per 1 november de kolenkraan weer kon dichtdraaien als één en ander niet naar wens ging, en daarmee dus Nederland gedurende de aanstaande winter in de kou zou kunnen zetten, had het daarmee een flinke troefkaart in handen.²¹⁸ Maar tegen die tijd, merkte Van Aalst, zou Nederland weinig tot niets meer als compensatie te bieden hebben: de meeste landbouwproducten zouden tegen die tijd óf opgebruikt of, in verband met hun beperkte houdbaarheid, uitgevoerd zijn.²¹⁹

Bovendien zaten in de aanvullende voorwaarden nog drie flinke adders onder het gras. Ten eerste had de Duitse regering bedongen dat er een strikte verbruikscontrole – uitgevoerd door de Kodibu, maar onder Duitse supervisie – zou komen op steenkool, om er zeker van te zijn dat personen op de *Sperrliste* niets zouden krijgen en bedrijven die deels voor Geassocieerde belangen werkten evenredig gekort zouden worden.²²⁰ Daarnaast eisten de Duitsers dat de kwestie-NOT tijdens de besprekingen voor een *Generalabkommen* opnieuw ter sprake zou worden gebracht: de “wapenstilstand” tussen Berlijn en NOT was dus op zijn best een tijdelijke. Tenslotte behield de Duitse Legatie in Nederland de absolute controle over wie er een *Geleitschein* kreeg, zonder daarvoor verantwoording te hoeven afleggen. Hiervan maakte marine-attaché Von Müller veelvuldig gebruik om onder NOT-contract varende schepen alsnog een *Schein* te weigeren.²²¹ Nederland in het algemeen, en

---

²¹⁵ NA 2.06.079/1439: 'Uittreksel uit de overeenkomst met Duitschland betreffende de Scandinavische vaart', 13 augustus 1918, bijgevoegd bij Notulen CAEB, 6 augustus 1918. Het volledige *Abkommen* is te vinden in NA 2.06.079/1267, als bijlage bij UC 16 augustus 1918. Zie voor meer details NA 2.06.079/1267: Van Aalst aan Gneist, 30 juli 1918, Oppenheimer aan Van Aalst, 29 juli 1918 no. 971 en Van Aalst aan Oppenheimer, 30 juli 1918 no. 881, bijgevoegd bij UC 2 augustus 1918; UC 9 augustus 1918, 45-47, 56-57. De NOT richtte speciaal voor de Scandinavië-regeling een nieuwe afdeling op met de ‘gepensioneerd vice-admiraal’ H.P. van Hecking Colenbrander (een *outsider* dus, vermoedelijk om Berlijn tegemoet te komen) aan het hoofd. Eind augustus kreeg deze afdeling van Gneist de beschikking over de *Sperrliste* (NA 2.06.079/1267: UC 23 augustus 1918, 114).

²¹⁶ Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 311-315; Porter, *Dutch neutrality*, 226; Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog III*, 89-90

²¹⁷ NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 30 juli 1918, 1-3.

²¹⁸ OP V, map ‘Diary August 1918’: ‘Memorandum’ van Oppenheimer, 2 augustus 1918. Cf. NA 2.06.079/1266: UC 11 juni 1918, 27.

²¹⁹ NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 23 juli 1918, 4.

²²⁰ NA 2.06.079/1439: Notulen CAEB, 6 augustus 1918, 1.

²²¹ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 11 oktober 1918, 246.

de NOT in het bijzonder, leken geheel overgeleverd aan Duitse willekeur; er was hoogstens uitstel bereikt tot de onvermijdelijke onderhandelingen voor een *Generalabkommen*.

9.8 – Muurvast

De steeds grotere economische druk die Duitsland op Nederland kon uitoefenen, zorgde er voor dat in Londen vanaf begin 1918 steeds luidere kritiek klonk op het, op last van Washington, ingestelde handelsembargo. Dat was afgekondigd om Nederland te dwingen een algemeen handels- en scheepvaartakkoord te tekenen, maar daar leek na de “Schepenroof” geen uitzicht meer op. Rapporten uit Nederland, onder andere van Oppenheimer, toonden aan dat het algehele exportverbod voor goederen met bestemming Nederland er voor zorgde dat er gaten vielen die neutrale en Duitse fabrikanten maar al te graag opvulden – althans, voor zover zij daartoe de grondstoffen hadden. Vooral de Duitsers profiteerden door consumptie- en luxegoederen uit te voeren; deze waren toch ongeschikt als compensatie bij de economische onderhandelingen met Nederland, maar leverden bij verkoop wel broodnodige deviezen – zij het te weinig – en werkgelegenheid op. Bovendien slaagde Berlijn er in om markten te veroveren die altijd gedomineerd waren door de Britten, hetgeen Londen ook met het oog op de verwachte “oorlog-na-de-oorlog” zeer onwelgevallig was.²²² Daarom sprak Londen met Parijs en Washington af dat er enkele uitzonderingen in het embargo-beleid zouden worden gemaakt. Maar bij de Uitvoerende Commissie wekte de langzaam maar gestaag langer wordende lijst uitzonderingen, waarop producten als ‘real and imitation precious stones, marble and alabaster for statutory purposes’ en ‘straw hats’ prijkten, vooral irritatie.²²³ Toen ter illustratie zo’n lijstje aan de Raad van Bestuur werd voorgelezen, verbaasde haar leden zich vooral over het feit dat de Britten Nederland kennelijk wel zijn ‘artificial teeth’ gunde, maar geen etenswaren om deze valse tanden in te kunnen zetten.²²⁴

Verder onderhandelen met de Geassocieerden over de hervatting van de overzeese aanvoer van voedsel en grondstoffen – vanuit zowel Londen als Washington waren na de “Schepenroof” signalen binnen gekomen dat er met hen best te praten zou zijn over het implementeren van het *Basis of Agreement* minus de clausules die betrekking hadden op het Nederlandse tonnage – was echter onmogelijk. De Nederlandse regering had namelijk na de “Schepenroof” ten overstaan van verontwaardigde parlementsleden en de (internationale) pers verklaard de Geassocieerden niet meer te vertrouwen en dus ook niet meer met hen te willen onderhandelen.²²⁵ Om de situatie nog ingewikkelder te maken, had de Britse regering Nederland na de “Schepenroof” als doekje voor het bloeden 100.000 ton graan aangeboden,

---

²²² BNA FO 382/1845, 64692: Memorandum door Francis Oppenheimer, 26 april 1918; BNA FO 382/1845, 43890: Memorandum 'Economic Conditions (Neutral Countries). From a Trading Firm of Merchants (in Amsterdam)', 22 februari 1918; idem, 64692: 'Extract from Report on British Propaganda in Holland dated 31st March 1918, to the Ministry of Information. Part XVII. Trade in Relation to Propaganda'.

²²³ NA 2.06.079/1263: Botterell aan Van Aalst, 10 februari 1918 no. 238, bijgevoegd bij UC 12 februari 1918 Cf. NA 2.06.079/1263: UC 12 februari 1918, 225.

²²⁴ NA 2.06.079/1263: RvB 12 februari 1918, 240.

²²⁵ NA 2.06.079/1265: UC 23 april 1918, 75; UC 3 mei 1918, 111-112, 127-128; Gecombineerde RvB en Algemene Jaarlijkse Aandeelhoudersvergadering, 28 mei 1918, 247-248.

zonder enige tegenprestatie te eisen.²²⁶ De Britse regering, die van te voren niet door Washington was ingelicht, reageerde woedend: terecht redeneerde Balfour dat de Nederlandse regering dankzij dit Amerikaanse geschenk nog dieper in haar schulp zou kruipen.²²⁷

Binnen het kabinet waren alleen Treub en Loudon voorstander van het hervatten van de onderhandelingen met de Geassocieerden, maar hun collegae lieten zich, zoals Balfour al had gevreesd, niet vermurwen: de “vertrouwens”-kwestie en het feit dat dankzij het Amerikaanse graanaanbod de ergste nood voorlopig gelenigd kon worden, maakte hen niet bijzonder happig om opnieuw met de Britten en de Amerikanen rond de tafel te gaan zitten. Daarom liet Loudon begin april 1918 via topambtenaren De Waal en Snouck Hurgronje aan de Uitvoerende Commissie weten dat zij wat hem betreft zouden kunnen proberen om buiten de regering om een akkoord met de Geassocieerden te sluiten om de overzeese handel met wat restte van de Nederlandse handelsvloot te hervatten.²²⁸ De UC had hier wel oren naar, al was het maar omdat zij, opnieuw, onder grote druk stond van fabrikanten die afhankelijk waren van overzeese aanvoer. Tot nu toe hadden de meesten in afwachting van nieuwe aanvoer op bevel van de Trustmaatschappij en ondanks de sterk teruggefallen productie hun personeel in dienst gehouden, maar de vraag was hoe lang ze dat nog zouden volhouden, zeker als de overzeese handel pas weer op gang zou kunnen komen nadat een nieuwe regering was geformeerd.²²⁹ Daarom deed de NOT op 7 mei 1918 de Britten een voorstel voor een nieuwe algemene rantsoeneringsovereenkomst.²³⁰

De Britse regering ging echter niet in op het voorstel van de NOT: Botterell verklaarde dat Londen nieuwe onderhandelingen overbodig vond omdat er al een *Basis of Agreement* lag. Daarin stonden niet alleen afspraken in over rantsoenen, maar ook over bijvoorbeeld een lening en – belangrijker – beperkingen in de export naar Duitsland. En omdat deze laatste twee onder jurisdictie van de NUM en de Nederlandse regering vielen, die – zoals de Britten en de Amerikanen heel goed wisten – met de Duitsers aan het onderhandelen waren – was de kans heel groot dat elk positief resultaat dat uit aparte onderhandelingen met de NOT kon voortvloeien te niet zou worden gedaan, tenzij de regering zich akkoord verklaarde met het onderhandelingsresultaat.²³¹ En daar leek bitter weinig kans op: ook Loudon leek zich begin mei 1918 bedacht te hebben en maakte de UC duidelijk dat hij op geen enkele manier, officieel of officieus, de NOT kon helpen: Posthuma

---

²²⁶ BPNL VIII-2, doc. nr. 724, 810-811: Telegram Page aan Lansing, 16 april 1918. Cf. Baily, *Policy of the United States*, 97; Bell, *A history of the blockade*, 644; Farrar, *French Blockade*, 176-177.

²²⁷ BNA FO 382/2048, 69629: Balfour aan Lord Reading, 22 april 1918 no. 2372; NA 2.06.079/1265: UC 3 mei 1918, 115-116; UC 21 mei 1918, 212. Cf. Baer, *The Anglo-German antagonism*, 245; Smit, 'V.S. van Amerika', 118-119.

²²⁸ NA 2.06.079/1264: UC 9 april 1918, 260-261.

²²⁹ BNA FO 382/1855, 82078: memorandum door Oppenheimer, 17 mei 1918; NA 2.06.079/1266: UC 26 juli 1918, 208-209. Cf. Smit, *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* III, 95.

²³⁰ BNA FO 382/1855, 82078: telegram Townley aan Balfour, 8 mei 1918 no. 1748; UC 14 mei 1918, 170.

²³¹ BNA FO 382/1855, 85851: telegram Balfour aan Townley, 23 mei 1918 no. 1138; BPNL VIII-1, doc. nr. 486, 544-548: Townley aan Balfour, 8 mei 1918, met aantekening van Crowe, 22 mei 1918; BPNL VIII-1, doc. nr. 518, 579-580: Memorandum van Akers Douglas, 27 juli 1918; NA 2.06.079/1265: UC 14 mei 1918, 171-172; Botterell aan Van Aalst, 24 mei 1918 no. 660, bijgevoegd bij UC 28 mei 1918. Cf. Baer, *The Anglo-German antagonism*, 247-249.

zou hem dat in de ministerraad uitdrukkelijk verboden hebben.²³² Tot overmaat van ramp wist de Duitse regering het Amerikaanse graanaanbod te saboteren. Zij redeneerde, terecht, dat elke toenadering de Nederlandse bereidheid om met hén een akkoord te sluiten zou doen afnemen en de Trustmaatschappij bovendien nieuwe kracht zou geven. Bovendien waren de Duitsers bang dat de Nederlandse regering opnieuw, net als tijdens de *Basis of Agreement*-onderhandelingen, een dubbelspel speelde en heimelijk met de NOT samenwerkte.²³³ Berlijn eiste daarom dat de schepen die het Amerikaanse graan zouden moeten halen, eerst een *Geleitschein* moesten aanvragen. Uiteraard werd deze vervolgens door de Duitse regering geweigerd, tenzij de Nederlandse regering beloofde na de oorlog een flink deel van de handelsvloot ter beschikking van de Centralen te stellen, hetgeen de CEAB – die hierover onderhandelde – natuurlijk weigerde.²³⁴

Maar begin juni 1918 berichtte Loudon plotseling dat hij bereid was de onderhandelingen over een met de Britten en de Amerikanen te sluiten algemeen economisch akkoord (een *General Agreement*) te heropenen. Deze plotselinge koerswijziging werd veroorzaakt door het feit dat Berlijn opnieuw aandrong op het afsluiten van een *Generalabkommen*. Loudon wilde dat de Geassocieerden – in het bijzonder de Britten – een afvaardiging naar Nederland zouden sturen, net als de Duitsers dat hadden gedaan. Zo kon de CEAB met beide kanten onderhandelen over economische akkoorden die voor zowel Geassocieerden als Centralen aanvaardbaar waren; hopelijk kon zo een herhaling van het *Basis of Agreement*-fiasco vermeden worden.²³⁵

Londen reageerde voorzichtig positief, en stuurde Francis Oppenheimer, na de Londense onderhandelingen in Groot-Brittannië achtergebleven, naar Den Haag met een samenvatting van het *Basis of Agreement*, dat wat hem betreft als uitgangspunt voor nieuwe gesprekken moest dienen.²³⁶ Maar, tot de onaangename verrassing van zowel de Amerikanen als de Fransen, bevatte deze “samenvatting” ook enkele nieuwe punten.²³⁷ Zo viel daarin te lezen dat Groot-Brittannië in ruil voor het sluiten van een nieuw *Agreement* een groot jaarlijks extra krediet van 165 miljoen gulden eiste, waarvoor de NUM (en dus de regering) toestemming moest geven. Belangrijker wellicht nog was dat in de “samenvatting” vermeld stond dat de Nederlandse regering diende te garanderen dat ‘[t]he existing arrangements between the Associated Governments and the Netherlands Oversea Trust, except in so far as these may be modified by the present proposed agreement, must remain operative and undisturbed’. Bovendien moesten zowel regering als NUM officieel verklaren akkoord te gaan met Oppenheimers ‘5 per cent rule’; als de Britse regering alleen grondstoffen wilde uitvoeren als zij beschikking kreeg over 95 procent van het eindproduct,

---

²³² NA 2.06.079/1265: UC 7 mei 1918, 152; UC 28 mei 1918, 233.

²³³ NA 2.06.079/1265: Gecombineerde RvB en Algemene Jaarlijkse Aandeelhoudersvergadering, 28 mei 1918, 252.

²³⁴ NA 2.06.079/1265: UC 16 april 1918, 30-31; UC 30 april 1918, 95; Zie NA 2.06.079/1265: UC 4 juni 1918, 260-261, 274; NA 2.06.079/1266: UC 19 juli, 195-196.

²³⁵ NA 2.06.079/1265: Gecombineerde RvB en Algemene Jaarlijkse Aandeelhoudersvergadering, 28 mei 1918, 252-253; UC 4 juni 1918, 276-277.

²³⁶ OP V, map ‘Diary June 1918’: Oppenheimer aan Eyre Crowe, 28 juni 1918. Deze brief bevindt zich ook in BNA FO 382/1855, 118022. Cf. NA 2.06.079/1266: UC 9 juli 1918, 145-146.

²³⁷ BNA FO 382/1855, 110985: telegram Balfour aan Townley, 26 juni 1918 no. 1504; idem, 110905: telegram Townley aan Balfour, 21 juni 1918. Cf. OP VII, map ‘Draft Chapter XXI- ‘1918 (II. The Hague)’, 3.

dan moesten beide genoemde partijen daartoe de nodige maatregelen, zoals het verstrekken van uitvoerlicenties, treffen. De Britse regering zou dus geen getreuzel meer accepteren zoals zich met de recente olie- en vetonderhandelingen hadden voorgedaan. Door deze twee eisen te stellen maakte de Britse regering niet alleen duidelijk dat Schim van der Loeff en zijn Crisisdepartement zich niet meer met NOT-zaken moesten bemoeien, maar ook dat zij alleen bereid was te onderhandelen als dat haar directe economische voordelen opleverde.²³⁸

Loudon reageerde niet op de “samenvatting”. Hij wist dat de Duitse regering hernieuwde onderhandelingen met het *Basis of Agreement* als uitgangspunt niet zou accepteren, en was bovendien bang dat Berlijn als onderdeel van het *Generalabkommen* zou eisen dat de Trustmaatschappij zou worden opgedoekt.²³⁹ Sterker nog, ter voorbereiding op nieuwe onderhandelingen met de Duitsers had de NOT op 3 juli 1918 van Loudon het vriendelijk verzoek gekregen alle onderhandelingen te staken.²⁴⁰ Twee dagen later liet Snouck Hurgronje weten dat Loudon, op advies van Kröller, de mogelijkheid onderzocht een regeringsbureau op te zetten dat de NOT zou kunnen vervangen: wellicht konden zo eventuele Duitse bezwaren tegen een overeenkomst met de Geassocieerden worden weggenomen. Toen de UC hem er verschrikt op wees dat dat helemaal niet kon, omdat de regering zich nu eenmaal niet kon verenigen met de Britse interpretatie van het internationaal recht (laat staan met zaken als de *Statutory Black List*) merkte Snouck Hurgronje geheimzinnig op dat er ‘officieus wel iets in die richting gedaan kon worden’. De UC legde zich echter niet zo maar neer bij de ontmanteling van de Trustmaatschappij, te meer omdat, aldus Hintzen en Roelvink, Loudon sprak namens een ‘demissionair ministerie’: volgens hen kon alleen haar opvolger zich uitspreken over het lot van de NOT. Achter de schermen zette Van Aalst ondertussen een plannetje in werking om de dreigende sluiting van de NOT te voorkomen.²⁴¹

Hij had namelijk contact gezocht met de Amerikaanse gezant in Nederland, John W. Garrett, die hem had verteld zeer mee te voelen met het lijdende Nederlandse volk, en te hopen dat zijn regering spoedig iets voor hen zou kunnen betekenen.²⁴² Van Aalst liet zich dat geen twee keer zeggen en vertelde Garrett dat zonder Amerikaanse hulp de Rotterdamse bevolking het waarschijnlijk niet langer aan zou kunnen zien hoe grote hoeveelheden levensmiddelen, bedoeld voor de “Relief”, aan de kades werden overgeslagen richting België, en de schepen zou plunderen.²⁴³ Garrett was hiervan zeer onder de indruk,

---

²³⁸ NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 119-121. Cf. NA 2.06.079/1265: UC 21 mei 1918, 217; Gecombineerde RvB en Algemene Jaarlijkse Aandeelhoudersvergadering, 28 mei 1918, 253-254.

²³⁹ BNA FO 382/1855, 127133: telegram Townley aan Balfour, 21 juni 1918 no. 2628, Urgent; idem, 131886: Townley aan Balfour, 22 juli 1918 no. 1908, Confidential, met bijgevoegd Loudon aan Townley, 18 juli 1918 en 'Memorandum', n.d.; idem, 128600: telegram Townley aan Balfour, 23 juli 1918 no. 2645, Very Urgent; UC 19 juli 1918, 195. Cf. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 317; Oppenheimer, *Stranger Within*, 327.

²⁴⁰ BPNL V-1, doc. nr. 571, 590-591: Loudon aan NOT, 3 juli 1916.

²⁴¹ NA 2.06.079/1266: UC 5 juli 1918, 119-121, citaten op 120. Cf. NA 2.06.079/1265: UC 7 mei 1918, 149-150.

²⁴² NA 2.06.079/1262: UC 8 februari 1918, 209; NA 2.06.079/1264: UC 9 april 1918, 275-276. Garretts voorganger Henry Van Dyke had Nederland al in januari 1917 verlaten, maar zijn opvolger kwam in verband met de scheepvaartstremmingen pas veel later aan. Van Dyke, *Fighting for Peace*, 200-201.

²⁴³ BNA FO 382/1856: telegram Townley aan Balfour, 16 augustus 1918 no. 2902; idem, 149463: Townley aan Balfour, 16 augustus 1918 no. 2109 Commercial, Confidential.

en seinde de Amerikaanse regering dat zij onmiddellijk contact moest leggen met de NOT om dit nachtmerriescenario te voorkomen: met de Nederlandse regering was het volgens hem kwaad kersen eten, omdat die veel te veel onder de Duitse plak zat.²⁴⁴ Garrett kreeg daarop van Washington toestemming de NOT te vragen welke goederen Nederland het meeste nodig had. De UC leverde daarop een lijstje (met daarop onder andere nog eens 100.000 ton graan en 15.000 ton eetbare oliën en vetten) bij de Amerikaanse gezant in, en deelde hem – ietwat naïef – mee te verwachten dat Duitsland dit keer wél zou meewerken, omdat zij anders de verantwoordelijkheid zou moeten dragen voor hongersnood in Nederland en geplunderde “Relief”-schepen.²⁴⁵ De Duitsers werden daarom via een schreeuwerig artikel in het *Algemeen Handelsblad* op de hoogte gebracht van de gesprekken tussen de NOT en de VS, dat tegelijkertijd diende om het ministerie van Buitenlandse Zaken onder de neus te wrijven dat de NOT nog altijd van grote waarde was, zeker in een situatie waarin de regering gezien de “vertrouwens”-kwestie en haar bijna-demissionaire karakter aarzelde om actie te ondernemen:

*Onder dergelijke omstandigheden staan officiële vertegenwoordigers der natie machteloos: gelukkig heeft het ons niet aan mannen ontbroken, die het zich tot taak gerekend hebben, het pad tot herstel der vriendschappelijke verhoudingen te effenen. Dat zich de toekomst gunstiger laat aanzien dan kort geleden [...] mag voor een deel worden toegeschreven in het bijzonder aan het optreden van den man, wien uit den aard zijder bijzondere betrekkingen als president van de N.O.T. door de vertegenwoordigers der Geassocieerden een willig oor wordt geleend. De heer van Aalst is door zijn bemiddeling ook ditmaal een zeer kostbare steun geweest voor onze Regeering.*²⁴⁶

Van Aalst had zijn boodschappenlijstje ook doorgestuurd naar het Britse gezantschap.²⁴⁷ Oppenheimer en Townley reageerden echter zeer negatief, en waarschuwden de Amerikanen voor de gevolgen: ‘[A]ny such arrangement would be likely to delay the conclusion of a general agreement, and would be more likely to be interpreted here as a sign of weakness on our part than as a disinterested act intended to assist Holland at a difficult moment’, rapporteerde de laatste op 16 augustus.²⁴⁸

Ondertussen was ook Loudon weer uit zijn schulp gekropen, hetgeen alles te maken had met het op 31 juli afgesloten kolen/kredietakkoord, waarin was afgesproken dat de

---

²⁴⁴ BNA FO 382/1855, 115506: Mededeling van Alonzo Taylor, 29 juni 1918.

²⁴⁵ NA 2.06.079/1266: UC 19 juli 1918, 195-198; NA 2.06.079/1267: NA 2.06.079/1267: ‘Memorandum’ en ‘Note’ van Van Aalst, 27 juli 1918, bijgevoegd bij UC 2 augustus 1918.

²⁴⁶ *Algemeen Handelsblad*, 15 juli 1918 Ochtendblad.

²⁴⁷ BNA FO 382/1623, 102929: Memorandum van Allizé, ‘Conditions de resserrement du Blocus à l’égard de la Hollande’, 16 April 1917’.

²⁴⁸ BPNL VIII-1, doc. nr. 522, 583-586: Townley aan Balfour, 16 augustus 1918, citaat op 583. Cf. BNA FO 382/1855, 115621/X/1129: Robert Cecil aan Alonzo Taylor, 3 juli 1918, Immediate; BNA FO 382/1855, 110905: telegram Balfour aan Reading [Washington], 26 juni 1918 no. 3946. Baer, *The Anglo-German antagonism*, 251-252 maakt ook melding van Van Aalsts poging om Garrett te beïnvloeden, maar vertelt maar het halve verhaal: het ging Van Aalst niet alleen om de goederen *an sich*, maar juist ook om het blijvend nut van de NOT aan te tonen. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 315-316 meldt dat dit Anglo-Amerikaanse meningsverschil er in resulteerde dat de Britten als gebaar richting Washington toestonden dat het embargo wat werd opgerekt. Dat is niet het geval, sterker nog: het oprekken van het embargo was een Brits idee. Zie ook Smit, ‘V.S. van Amerika’, 119-120.

onderhandelingen over een *Generalabkommen* zo snel mogelijk zouden moeten beginnen. Het had voor Loudon dus geen zin meer om verder tijd te rekken, en op 4 augustus meldde hij zich daarom ook bij de Britse Legatie met de officiële mededeling dat hij bereid was mee te werken aan een nieuwe rantsoenovereenkomst.²⁴⁹ Om handen en voeten te geven aan Loudons plan met beide zijden tegelijkertijd te onderhandelen, stelde Snouck Hurgronje voor om een lijst op te stellen van alle goederen die Nederland nog naar Duitsland kon uitvoeren in ruil tegen nuttige import, zodat de Geassocieerden konden aangeven welke zij aanvaardbaar vonden en welke niet. Oppenheimer vond dat goed, mits de Nederlandse regering in ruil zou garanderen dat de met de Duitsers te maken afspraken niet de regelingen met of via de NOT gesloten zouden doorkruisen.²⁵⁰ Daarop bleef het vanuit kamp-Loudon opnieuw stil, vermoedelijk omdat de inventarisatie van wat er nog viel uit te voeren nog altijd niet was afgerond en omdat het ministerie van Buitenlandse Zaken de volgende regering niet permanent aan de Trustmaatschappij wilde binden.²⁵¹ Oppenheimer interpreteerde Loudons stilte echter als een nieuwe poging tot tijdrekken en kwam, met Townley, tot de conclusie dat de al te voorzichtige minister van Buitenlandse Zaken een flinke zet in de juiste richting nodig had.

Het middel dat Oppenheimer daarvoor koos was een brief – een pamflet is wellicht een beter woord voor het 17 kantjes lange epistel – aan Van Aalst, waarin hij zijn gal spuwde over de Nederlandse regering die de Trustmaatschappij dermate dwars zat dat zij haar overeenkomst met de Britten niet voldoende kon nakomen. De brief was, zelfs voor Oppenheimers begrippen, stevig te noemen. Hij beschuldigde Loudon, die toch de ‘good faith’ van de Trust had gegarandeerd, van onneutraal gedrag omdat hij – ten gunste van de Duitsers – zich niet aan zijn woord had gehouden. Bovendien constateerde hij dat de reden achter de ruzies tussen Crisiszaken en de Trustmaatschappij gelegen was in de ‘strong pro-German tendencies’ van eerstgenoemde.²⁵² Vervolgens deed hij er nog een schepje bovenop. Als gevolg van het diplomatieke geknoei en de endemische onbetrouwbaarheid van de Nederlandse regering, schreef Oppenheimer:

*Holland to-day who in proportion to her size is one of the prominent manufacturing countries is without raw materials – who is one of the leading shipping countries of the world has seen her flag disappear from the seas – who is one of the leading agricultural countries sees her population practically starving. I think you will agree that this is a sad epitaph for any Government.*²⁵³

---

²⁴⁹ BPNL V-1, doc. nr. 602, 617: Loudon aan Townley, 4 augustus 1918; OP V, map ‘Diary August 1918’: dagboekaantekening Francis Oppenheimer 7 augustus 1918.

²⁵⁰ BNA FO 382/1855, 136899: telegram Townley aan Balfour, 7 augustus 1918 no. 2817; idem, 142974: telegram Townley aan Balfour, 18 augustus 1918 no. 2919. Cf. OP V, map ‘Diary August 1918’: ‘Memorandum. Telegram of August 7, 1918’, door Oppenheimer; en idem, ‘Memorandum. Telegram of August 18, 1918’; OP VII, map ‘Draft Chapter XXII- ‘1918 (III. Crisis)’, 3.

²⁵¹ NA 2.06.079/1267: UC 16 augustus 1918, 65-66; UC 23 augustus 1918, 99-100; UC 6 september 1918, 174. Cf. BNA FO 382/1855, 142974: telegram Townley aan Balfour, 18 augustus 1918 no. 2919; BNA FO 382/1856, 149463: Townley aan Balfour, 16 augustus 1918 no. 2109 Commercial, Confidential.

²⁵² OP X, map ‘Loose notes’: Oppenheimer aan Van Aalst, 11 augustus 1918.

²⁵³ OP V, map ‘Diary August 1918’: Oppenheimer aan Van Aalst, 22 augustus 1918.

Het was de bedoeling dat Van Aalst, met wie Oppenheimer zijn brief van te voren had doorgesproken, kopietjes zou verspreiden onder invloedrijke Nederlandse politici en zakenlieden, in de hoop dat zij de regering onder druk zou zetten de Geassocieerden niet zo tegen zich in het harnas te jagen.²⁵⁴

Oppenheimers epistels misten hun doel echter volledig: niet alleen zouden ze zijn eigen carrière de nek omdraaien, maar ze verzuurden ook de verhouding tussen de Nederlandse en de Britse regering aan de éne, en tussen Londen en Washington aan de andere kant. Want Oppenheimer had de Amerikaanse Legatie in Nederland niet op de hoogte gebracht van zijn plannetje, uit angst dat Garrett en zijn commercieel attaché Paul L. Edwards – die hem tijdens de Londense onderhandelingen al in negatieve zin was opgevallen – de boel zouden saboteren, bijvoorbeeld door opnieuw de NOT allerlei aanbiedingen te doen.²⁵⁵ Garrett was op zijn beurt buitengewoon kwaad om het feit dat Oppenheimer c.s. zijn onderhandelingspogingen met de NOT hadden geveet, en liet aan Washington weten het gevoel te hebben dat er door de Britse Legatie een ‘very small game’ werd gespeeld met als doel de Amerikanen zoveel mogelijk buiten de deur te houden zodat de Britse regering zoveel mogelijk voordeeltjes kon behalen.²⁵⁶ Garrett liet dan ook aan de Britse regering weten dat de VS niet bereid was om op basis van het *Basis of Agreement* met Nederland te onderhandelen, met als excuus dat Washington deze nooit, zoals oorspronkelijk wel de bedoeling was, officieel had geratificeerd.²⁵⁷

Nu de Britten de Amerikaanse onderhandelingen met de NOT blokkeerden en de Amerikanen de Britse onderhandelingen met Loudon, leek er opnieuw een impasse te ontstaan, die des te gevaarlijker was omdat de tijd doortikte en de door Duitsland gestelde deadline waarop onderhandelingen over een *Generalabkommen* moesten beginnen dichteren dichterbij kwam. Maar in de zomer werden de diplomatieke verwickelingen in Nederland ingehaald door gebeurtenissen op het slagveld. Het grote Duitse offensief had weliswaar flinke terreinwinst opgeleverd, maar ook de Duitse reserves aan mankracht danig uitgeput. De Geallieerden kregen tegelijkertijd juist versterking in de vorm van verse Amerikaanse ‘doughboys’. Samen zetten zij 18 juli 1918 de eerste succesvolle tegenaanval in. Vanaf dat moment namen de Geassocieerden het initiatief definitief over, en werden de Duitsers steeds verder teruggedrongen.²⁵⁸

Hoewel de Duitse legerleiding geen al te brede ruchtbaarheid gaf aan de snel verslechterende militaire situatie, voornamelijk om geen paniek te veroorzaken die een geordende verdediging tegen de Geassocieerde opmars zou bemoeilijken, drong het nieuws langzaam maar zeker ook door tot de DHH in Nederland. Daar werd besloten om, gezien de militaire situatie, de onderhandelingspositie drastisch te wijzigen: in plaats van in te zetten op een *Generalabkommen* voor de middellange termijn besloten de Duitsers om te proberen

---

²⁵⁴ OP V, map ‘Diary July 1918’: dagboekantekening 30 juli 1918; idem, map ‘Diary August 1918’: dagboekantekening 14 augustus 1918; idem, map ‘Diary September 1918’: Oppenheimer aan Crowe, 24 september 1918; NA 2.06.079/1267: UC 2 augustus 1918, 7-8. Cf. Oppenheimer, *Stranger Within*, 327.

²⁵⁵ OP V, map ‘Diary June 1918’: Oppenheimer aan Eyre Crowe, 28 juni 1918. Cf. Smit, ‘V.S. van Amerika’, 119.

²⁵⁶ Garrett aan Lansing, 17 augustus 1918, geciteerd in Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 319.

²⁵⁷ BNA FO 382/1855, 110905: telegram Townley aan Balfour, 21 juni 1918 en telegram Balfour aan Reading [Washington], 26 juni 1918 no. 3946.

²⁵⁸ Stevenson, *1914-1918*, 421-463; Keegan, *First World War*, 440-443.

een aantal kortlopende overeenkomsten voor het hier en nu te sluiten.²⁵⁹ Tegelijkertijd werd in de laatste week van augustus de formatie van de nieuwe Nederlandse regering eindelijk afgerond en verschenen, na de nodige speculatie, de namen van de nieuwe ministers in de pers. In Groot-Brittannië werd dit nieuws met gejuich ontvangen, niet in het minst omdat uit het nieuws uit Nederland bleek dat er schoon schip gemaakt zou worden: zowel Loudon als Posthuma zouden definitief het veld ruimen.²⁶⁰ De vraag bleef echter of met hun opvolgers wel op korte termijn een akkoord te sluiten viel. Veel, zo niet alles, hing daarbij af van de houding die de nieuwe regering tegenover de NOT zou aannemen.

9.9 – Nieuwe bezems

Ruim twee maanden na de verkiezingen van 3 juli trad op 9 september het nieuwe kabinet aan, dat in veel aspecten een curieus contrast vormde met haar voorganger.²⁶¹ De 72 jaar oude, liberale (en dus "linkse") Cort van der Linden werd vervangen door de jonge katholiek Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck, die leiding gaf aan een parlementaire regering die steunde op de drie grote christelijke ("rechtse") partijen.²⁶² De technocraat H.A. van IJsselsteyn mocht de distributie-puinhoven van Posthuma opruimen als nieuwe minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, en de pro-Geallieerde Loudon werd opgevolgd door de partijloze (conservatief-)liberaal en voormalig burgemeester van Den Haag H.A. van Karnebeek, die geacht werd meer op hand van de Duitsers te zijn. Hoewel de vermeende sympathieën van Van Karnebeek het Geassocieerd enthousiasme enigszins temperden, maakte het bericht dat Ruijs de Beerenbrouck c.s. van plan waren schoon schip te maken erg veel goed.²⁶³

De Uitvoerende Commissie had de komst van de nieuwe regering zwevend tussen hoop en vrees afgewacht. De laatste maanden van het bewind van de oude regering waren gekenmerkt door een continu ondergraven van haar autoriteit en zelfstandigheid, zeer tot ongenoegen van de UC. En hoewel zij altijd bij hoog en laag beweerde niets te willen doen tegen de zin van de Nederlandse regering, had zij bijvoorbeeld het bevel niet meer te onderhandelen van Loudon kunnen negeren met een beroep op het (bijna-)demonstratieve karakter van het kabinet-Cort van der Linden. Dat excuus had zij nu niet meer, en daarom maakte Valstar namens de Trustmaatschappij op 11 september enigszins zenuwachtig zijn opwachting bij Van Karnebeek om deze te vragen welke rol de nieuwe regering voor de NOT

---

²⁵⁹ BNA FO 382/1856, 155283: Townley aan Balfour, 1 september 1918 no. 2216 Commercial; OP V, map 'Diary August 1918': 'Memorandum of interview between Commercial Attaché and Mr. Piek (29th August 1918). Cf. Sanders, *British Strategic Planning*, 146.

²⁶⁰ BNA FO 382/1856, 145679: telegram Townley aan Balfour, 22 augustus 1918 no. 2954; idem: telegram Balfour aan Barclay (Washington), 24 augustus 1918 no. 5246; idem, 50279: telegram Townley aan Balfour, 31 augustus 1918 no. 3070. Baer, *The Anglo-German antagonism*, 253 stelt juist dat er tot het sluiten van de vrede in november 1918 geen vorderingen meer werden gemaakt met de onderhandelingen. Dat is onjuist, zoals nog zal blijken.

²⁶¹ Ritter, *De donkere poort II*, 351.

²⁶² Zie Puchinger, 'Formatie van Ruijs'.

²⁶³ Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 35; Moeyes, *Buiten schot*, 329-331. Zie over Van Karnebeeks (vermeende) pro-Duitse sympathieën, Kraaijestein en Schulten, 'Frans-Nederlandse betrekkingen', 237 en Riemens, *Passie voor vrede*, 130.

had bedacht.²⁶⁴ Deze nodigde de voltallige UC, inclusief de drie secretarissen uit, voor een vergadering met hemzelf, de nieuwe premier, Van IJsselsteyn en verschillende topambtenaren, waaronder Snouck Hurgronje en Schim van der Loeff, waar spijkers met koppen geslagen zou worden.

Van Aalst, die namens de UC op deze uiterst belangrijke bijeenkomst het woord voerde, trakteerde zijn gehoor op een geschiedenislesje. Toen de NOT werd opgericht, verhaalde hij, functioneerde deze 'als stootkussen tusschen de eigen Regeering en de Entente'. In die eerste oorlogsjaren had 'de Regeering niet de minste neiging [...] zich met de zaak te bemoeien', maar liet alles rustig over aan de NOT, die met stilzwijgend goedkeuren van de betrokken ministers de klappen opving. Maar naarmate de oorlog langer duurde, telde het neutraliteitsargument steeds minder zwaar en ging de regering zich steeds actiever bemoeien met zaken die daarvoor exclusief het domein van de NOT waren, zoals distributie, scheepsladingen en handelspolitieke besprekingen met de Geassocieerden. De recente geschiedenis, zoals Loudons bevel om alle onderhandelingen te staken, de continue aanvaringen met Posthuma en recentelijk de conflicten met Crisiszaken en haar directeur Schim van der Loeff, hadden bij de UC het beeld gecreëerd dat 'sommige Regeeringsorganen' zelfs nog verder wilden gaan, en 'de N.O.T. liever van het toneel zouden zien verdwijnen'. De UC verzette zich daartegen, want, doceerde Van Aalst verder, 'het verleden draagt zijne consequenties'. Niet alleen stelden de Entente-landen, vooral de Britten, veel vertrouwen in de NOT – zeker na hun negatieve ervaringen met de vorige regering – en zouden zij dus niet accepteren dat de Trustmaatschappij zomaar zou verdwijnen²⁶⁵, maar bovendien hadden de UC-leden persoonlijk hun woord gegeven dat zij de gemaakte afspraken (vervat in het *Agreement*) zouden uitvoeren. Hintzen nam het daarna van hem over met een gepassioneerd betoog om 'den ouden toestand laten herleven'. De NOT had namelijk sinds 1915 een uitgebreid controle- en distributieapparaat ontwikkeld dat aan zowel de Britse als de Nederlandse eisen voldeed. Maar de regering, in casus Crisiszaken, had geleidelijk de distributie overgenomen en dat was bepaald geen verbetering, zoals bleek uit de recente controverses over vet. Wellicht nog erger was het feit dat de regeringsdistributie simpelweg niet zo effectief was als die van de NOT. De Trustmaatschappij kon bijvoorbeeld *preventieve* controle uitoefenen, bijvoorbeeld door op te passen met het sturen van al te grote hoeveelheden kostbaar vet naar grensregio's als Limburg. Bovendien had Crisiszaken de tussenhandel compleet uitgeschakeld, en zodoende grote schade toegebracht aan de Nederlandse handelswereld.²⁶⁶

Schim van der Loeff, in de hoek gedrukt, riposteerde dat "zijn" distributie-kantoren juist altijd naar haar NOT-adviseurs luisteren. Hij beschuldigde de NOT er bovendien van om

---

²⁶⁴ BNA FO 382/1856, 155550: Telegram Arnold Robertson aan Balfour, 11 september 1918 no. 3166. Robertson was de 'First Secretary' van de Britse Legatie in Nederland en verving Townley tijdens zijn verlof. Cf. De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 14 September 1918, 233.

²⁶⁵ Hier had Van Aalst groot gelijk in. Zie bijvoorbeeld BNA FO 382/1856, 169084: Telegram Robertson aan Balfour, 7 oktober 1918 no. 3485 ('His Majesty's Government intent to maintain Trust as in the past') en idem, 169768: telegram Balfour aan Robertson, 11 oktober 1918 no. 2474.

²⁶⁶ NA 2.21.261/33: 'Resumé van eene bespreking op het Ministerie van Buitenlandsche Zaken gehouden ten twee ure in den namiddag van Vrijdag 20 September 1918'.

zich, tuk op macht, definitief te willen vestigen als een 'staat in den staat' en de regering, bijvoorbeeld inzake haar distributiemethoden, de wet te willen voorschrijven. Beide opmerkingen komen hem, aldus de wat al te brave notulist van de vergadering, op forse 'uitingen van tegenspraak' te staan. Hintzen ontkende bij hoog en bij laag dat het de NOT om macht te doen was, maar stelde dat het onzinnig was de jarenlange distributie-ervaring van de Trustmaatschappij bij het grofvuil te zetten. Het aanwezige ministerstrio, dat de discussie tot dan toe vooral zwijgend had aangehoord, leek het met Hintzen eens te zijn. Van IJsselsteyn verzekerde de toehoorders namelijk dat, wat hen betrof, de NOT 'voorzeker [...] nog een groote toekomst te wachten' stond. Hij ging daarom graag in op Hintzens aanbod om inzake de regeringsdistributie meer gebruik te maken van de bij de NOT aanwezige expertise: hij beloofde dat Trustmaatschappij-vertegenwoordigers een veel grotere, vaak zelfs bepalende stem krijgen in de Rijksdistributie-commissies zouden krijgen, ook om de weer in ere te herstellen tusschenhandel te reguleren. De minister-president bood zich daarnaast aan om als scheidsrechter op te treden in toekomstige competentiegeschillen tussen Crisiszaken en de NOT. Maar, besloot Van IJsselsteyn, de distributie was en bleef een staatstaak, hetgeen betekende dat de NOT-vertegenwoordigers indirect voor zijn ministerie zouden gaan werken.²⁶⁷

Voor de diplomatieke bemoeienissen van de NOT zou iets dergelijks gaan gelden. Van Karnebeek gaf namelijk aan de beleidslijn die Loudon in zijn laatste dagen als minister had ingezet, te willen doorzetten, hetgeen betekende dat alle onderhandelingen in principe vanuit zijn ministerie plaats zouden moeten vinden 'omdat er eenheid moet zijn'. Onafhankelijk onderhandelen zou er dus niet meer bij zijn, hetgeen niet weg zou nemen dat de NOT, of andere instanties zoals de NUM, in bepaalde gevallen in opdracht van Buitenlandse Zaken bepaalde onderwerpen zou kunnen bespreken. 'Desideratum', sprak hij namens de hele ministerraad, 'is algemeene bevoegdheidsregelen met voortdurend overleg'.²⁶⁸

Dit 'desideratum' was meer dan een vroom geformuleerde wens. Dat bleek bijvoorbeeld toen snel na Van Karnebeeks aantreden de regering aankondigde dat er een nieuwe onderafdeling aan het ministerie van Buitenlandse Zaken zou worden opgezet, de Directie Economische Zaken (DEZ).²⁶⁹ Deze directie zou worden bestierd door Snouck Hurgronje en zou het opperbevel krijgen over alle onderhandelingen over handelszaken met het buitenland. Dit betekende, zoals Van Karnebeek al had laten doorschemeren, niet dat Crisisinstellingen als de NOT totaal geen bestaansrecht meer hadden. Sterker nog, hun vertegenwoordigers werd gevraagd zitting te nemen in een Raad van Bijstand. De voornaamste taak van deze Raad, die de te vrijblijvende CEAB verving, was het bevorderen van samenwerking tussen de verschillende particuliere Crisisinstellingen en overheidslichamen, en daarbij de 'parallele bemoeienissen' die in het verleden hoogtij vierden te voorkomen. Daarnaast moest de Raad van Bijstand de minister adviseren over de opbouw van de DEZ en deze nieuwe afdeling, evenals de regering in het geheel, ter zijde

---

²⁶⁷ Idem.

²⁶⁸ Idem. Cf. NA 2.21.261/33: 'Memorandum omtrent de verhouding der N.O.T. tot de Nederlandsche Regeering', n.d. Zie over Van Karnebeek zijn wens om eenheid te bewaken ook Ritter, *De donkere poort* II, 395; Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 35-36.

²⁶⁹ NA 2.02.05.02/138, no. 55: Notulen ministerraad 24 september 1918.

staan in het voorbereiden van Nederland op een “oorlog-na-de-oorlog”.²⁷⁰ H. Colijn, Indisch ijzervreter, topman van de Bataafsche Petroleummaatschappij – het grootste bedrijf van het land – en de gedroomde premierskandidaat van de koningin, nam, op expliciete uitnodiging van de majesteit, de job van voorzitter van deze commissie aan.²⁷¹ Op verzoek van Van Karnebeek werd ook mr. B.C.J. Loder, specialist in internationaal recht, lid, en verder werden Van Aalst, Kröller (te invloedrijk om lang aan de zijlijn te laten staan), Heldring, Schim van der Loeff, Snouck Hurgronje en Fentener van Vlissingen gevraagd.²⁷² Laatstgenoemde heren werd, tijdens de eerste vergadering van de Raad op 5 oktober 1918, expliciet meegedeeld dat ze niet uitgenodigd waren om particuliere belangen – van bedrijven, personen of Crisisinstellingen – te behartigen, maar dat zij adviseurs waren geworden van Buitenlandse Zaken:

*De besprekingen van den Raad van Bijstand zijn zaak van het Departement, de belangen die daar worden besproken, belangen van het Departement. Iedere persoonlijke bemoeiing zonder bepaalde opdracht op het gebied van buitenlandsche economische politiek is daarom met het lidmaatschap van den Raad van Bijstand onverenigbaar. Steeds zal het oog gevestigd moeten blijven op de zoo zeer gewenschte eenheid in het staatsbelang.*²⁷³

Nu alle neuzen dezelfde kant op waren gezet kon de Raad tot het behandelen van het belangrijkste thema overgaan; de noodzaak om nieuwe onderhandelingen te openen met zowel de Geassocieerden als de Duitsers.²⁷⁴ Die laatsten hadden hun toon weliswaar fors gematigd, vooral inzake de afgifte van *Geleitscheine* voor de transatlantische vaart, maar hadden nog altijd enkele troefkaarten in handen in de vorm van onder andere ijzer en scheepsbouwstaal, waarvoor zij forse concessies eisten.²⁷⁵ Gezien de ontwikkelingen op het slagveld – zowel op het Westfront, de Balkan als in het Midden-Oosten werden de Centralen teruggedreven – koos de Raad van Bijstand er echter voor om deze besprekingen zoveel mogelijk te rekken.²⁷⁶ Onderhandelingen met de Geassocieerden leken daarom van des te groter belang, ook met het oog op de snel verslechterende voedselsituatie: schaarste aan

---

²⁷⁰ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 5 oktober 1918, 2.

²⁷¹ Zie Langeveld, *Colijn I*, 213-216.

²⁷² Aanvankelijk was Fentener van Vlissingen niet gevraagd omdat hij, wegens zijn connectie met het Duitse kolensyndicaat, op de Britse Zwarte Lijst stond. Op 8 oktober werd hij alsnog lid. Cf. Langeveld, *Colijn I*, 218-219; Schuursma, 'Van Karnebeek', 87-88; Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 36-37; Kersten, 'Een woud van verandering', 62.

²⁷³ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 5 oktober 1918, 8.

²⁷⁴ *Ibidem*, 4-6

²⁷⁵ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 8 oktober 1918 ('middag-vergadering'), 6-7; NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 1 november 1918, 1-6. De Duitse onderhandelaars eisten dat voor elk schip dat Nederland kon maken met ingevoerd staal er twee voor Duitsland van stapel zouden lopen.

²⁷⁶ Zo liet Van Karnebeek eerst aan de Duitsers weten dat hij zich moest inwerken in zijn nieuwe functie voordat hij de onderhandelen zou heropenen, en beweerde daarna dat er een nieuwe inventarisatie nodig was van eventueel voor de export benodigde landbouwproducten voordat het zin had om verder te praten. De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 13 september 1918, 231. Ook in de onderhandelingen met Oostenrijk-Hongarije werd besloten 'de ontwikkelingen der omstandigheden af te wachten'. NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 18 oktober 1918, 1.

eetbare oliën, vetten en broodgranen zorgden er voor dat er voor de van voedselbonnen afhankelijke Nederlanders nog maar 25 gram margarine en boter en 200 gram brood per dag beschikbaar was.²⁷⁷ Na enige verwarring over wáár nieuwe onderhandelingen zouden worden gevoerd en met wie precies – de Amerikanen leken aanvankelijk hun eigen plan te willen trekken en stelden aparte besprekingen in Washington voor²⁷⁸ – werd besloten dat een delegatie uit de Raad namens alle Nederlandse betrokkenen (regering, NUM en NOT) een nieuw *General Agreement* zou uitonderhandelen in Londen, waar vertegenwoordigers van alle Geassocieerden bijeen zouden komen.²⁷⁹

De vraag was vervolgens wie er zou onderhandelen. Colijn, had Van Karnebeek besloten, zou sowieso gaan, samen met topambtenaar H.J. Lovink die de belangen van de ministeries van Koloniën en LNH zou verdedigen.²⁸⁰ Omdat de Britten zouden hebben aangedrongen op een kleine commissie, droeg Van Karnebeek Ernst Heldring voor als derde en laatste lid, ook omdat Van Vollenhoven na zijn negatieve ervaringen aangaande de *Basis of Agreement*-onderhandelingen had aangegeven totaal geen zin meer te hebben in een nieuw Londens avontuur.²⁸¹ Heldring wilde zijn opdracht aanvankelijk weigeren: Colijn noch Lovink, die nota bene de hele oorlog in Indië had gezeten, hadden eerder met de Geassocieerden onderhandeld en hij was daarom bang voor een mislukking waar hij dan deels de verantwoordelijkheid voor zou moeten dragen.²⁸² Als een soort compromisvoorstel werd daarom geopperd om Valstar aan het onderhandelings trio toe te voegen, zij het niet als gevolmachtigd onderhandelaar. Dat was namelijk niet verenigbaar met het streven van de nieuwe regering, aldus jurist Loder. De Nederlandse onderhandelaars zouden namelijk, voor het eerst en op uitdrukkelijk verzoek van de Geassocieerden, een volmacht meekrijgen om ook daadwerkelijk een akkoord te kunnen sluiten. Valstar zou als afgevaardigde van de private NOT dan gevolmachtigd worden een akkoord af te sluiten waar ook de regering partij in was: het al door Schim van der Loeff genoemde gevaar van een 'staat in den staat' kwam

---

²⁷⁷ BNA FO 382/1856: 'Memorandum upon Dutch Rations' van Maurice Parmalee, hoofd van de 'Rationing and Statistical Subcommittee' van de Allied Blockade Committee, n.d. [1 november 1918], met bijgevoegd memorandum 'Dutch Ration for Bread Cereals', 1 november 1918. Zie voor het vetrantsoen Ritter, *De donkere poort II*, 352.

²⁷⁸ NA 2.06.079/1267: UC 13 september 1918, 220-221; UC 20 september 1918, 237; De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 20 september 1918, 235; 23 september 1918, 236-237; 3 oktober 1918, 240.

²⁷⁹ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 17 oktober 1918, 248.

²⁸⁰ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 11 oktober 1918, 6-7. Lovink was voormalige Directeur-Generaal van den Landbouw, en had daarna gediend als directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in Nederlands-Indië.

²⁸¹ BNA FO 382/1856, 155550: telegram Robertson aan Balfour, 11 september 1918 no. 3166; idem, 165462: telegram Robertson aan Balfour, 1 oktober 1918 no. 3412.

²⁸² Colijn was weliswaar eerder in Groot-Brittannië geweest voor onderhandelingen, maar die gingen vooral over de mogelijkheid om, via zijn persoon, contacten te leggen tussen hooggeplaatste Britten en Duitsers. De Britse regering had hier geen enkele interesse in, maar liet Colijn wel in die waan, waarschijnlijk om hem te misbruiken voor propaganda-doeleinden of om via hem informatie over de toestand in Duitsland te verkrijgen. Langeveld, 'Colijn zwischen Deutschland und England', 108-114. Colijn hoopte zelf dat hij zijn nieuwe reis naar Londen zou kunnen gebruiken voor een ultieme poging een compromisvrede tussen Britten en Duitsers te bewerkstelligen, maar daar kwam niets van terecht. Van Roon, 'Colijn en Duitsland', 291.

daarmee weer dichtbij.²⁸³ De UC weigerde echter om Valstar als “ondergeschikte” naar Londen af te laten reizen. Het ging hier, legde Van Aalst uit, om een principekwestie: belangrijke onderdelen van het uit te onderhandelen akkoord hadden betrekking op en moesten worden uitgevoerd door de NOT, en voor de correcte werking van die NOT stonden de UC-leden persoonlijk garant: ze hadden immers hun handtekening onder het *Agreement* gezet. Het zou dus, aldus Van Aalst, erg raar zijn als de NOT niet als zelfstandig onderhandelaar aan de tafel zou kunnen plaatsnemen, ook omdat de Britten zouden staan op actieve deelname van de Trustmaatschappij.²⁸⁴

Van Aalst sprak overigens enigszins met gespleten tong. Aan de ene kant wilde hij uiteraard dat de NOT zich zo onafhankelijk mogelijk kon opstellen, maar aan de andere kant had hij er grote moeite mee dat juist Valstar naar Londen zou gaan. Valstar had zich bij de *Basis of Agreement*-onderhandelingen naar Van Aalsts smaak al te zeer in de kijker gespeeld, en hij duldde eigenlijk geen concurrentie in zijn positie als hét gezicht van de NOT. Maar omdat hij nog altijd weigerde om zélf de Noordzee over te steken, had hij geen keus dan te ijveren voor een gevolmachtigde status voor Valstar.²⁸⁵ Heldring steunde Valstar – die wel onderhandelingservaring en kennis van zaken had – en liet weten niet zonder hem aan boord te gaan; daarom moest deze dus wel de status van gevolmachtigde krijgen. Van Karnebeek was het daar absoluut niet mee eens: Valstar als zelfstandig onderhandelaar opnemen in de commissie viel volgens hem niet te rijmen met zijn streven naar eenheid onder opperbevel van zijn ministerie. Hij probeerde zelfs Valstar, de Raad van Bijstand en de NOT voor te liegen dat Heldring tóch akkoord was gegaan met de originele driepersoons onderhandelingscommissie in een poging hem over te halen tóch als adviseur en niet als gevolmachtigd onderhandelaar mee te gaan.²⁸⁶ Dit ministeriële leugentje werd echter doorzien, waarna hij totaal geen kans meer zag om Valstars volmacht te weigeren: besloten werd dat zowel de NOT als de regering Valstar een volmacht zouden geven om namens hen te onderhandelen.²⁸⁷ Zodoende scheepten op 20 oktober 1918 drie Nederlandse onderhandelaars (Colijn was al voor zaken in Londen), met een klein gevolg aan technische adviseurs en secretarissen, in naar Londen waar zij – na aansluiting te hebben gevonden bij

---

²⁸³ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 8 oktober 1918, 1-4, idem: Notulen Raad van Bijstand, 8 oktober 1918 ('middag-vergadering'), 4. Zie voor de Geassocieerde eis dat de Nederlandse onderhandelaars volmacht tot onderhandelen hadden BNA FO 382/1856, 165462: telegram Robertson aan Balfour, 1 oktober 1918 no. 3412.

²⁸⁴ NA 2.06.079/1268: UC 11 oktober 1918, 76-85; NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 15 oktober 1918, 1-2.

²⁸⁵ Van Aalst was dan ook groot voorstander van onderhandelen in Den Haag en had daartoe bij Leverton Harris gelobbyd. Toen deze hem vertelde dat de Britten stonden op Londen maar hem expliciet uitnodigde over te komen, bedankte hij met een verwijzing naar 'various circumstances of [sic] private nature, especially the precarious condition of my wife's health'. NA 2.21.261/33: Leverton Harris aan Van Aalst, 19 september 1918 en Van Aalst aan Leverton Harris, 15 oktober 1918. Zie over de jaloezie van Van Aalst ten opzichte van Valstar De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 10 oktober 1917, 217; 13 september 1918, 230-231; 6 oktober 1918, 243; 11 oktober 1918, 246-247 en BNA FO 382/1856, 155550: telegram Arnold Robertson aan Balfour, 11 september 1918 no. 3166.

²⁸⁶ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 8 oktober 1918, 244-245; 10 oktober 1918, 245.

²⁸⁷ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 9 oktober 1918, 245.

een Brits konvooi – vijf dagen later aankwamen.²⁸⁸ Zij hadden een volmacht bij zich namens alle betrokken Crisisinstellingen en regeringsdepartementen; eindelijk zou Nederland met één stem spreken. De vraag was echter of er überhaupt nog iets te onderhandelen viel: de oorlog was immers op een haar na afgelopen en de Geassocieerden leken alle troefkaarten in handen te hebben.

9.10 – General Agreement

Eerste Wereldoorlog- en neutraliteitshistorici als Marc Frey en Cornelis Smit hebben de Londense besprekingen van eind 1918 die, in tegenstelling tot de onderhandelingen van bijna een jaar eerder, wél leiden tot een *General Agreement*, beschreven als bijzonder eenzijdig.²⁸⁹ In eerste instantie lijkt voor zo'n karakterisering ook alle aanleiding te zijn. Het onderhandelaarsviertal – Colijn gaf het tijdens de eerste besprekingen zelf ook toe – wilde namelijk heel veel van de Geassocieerden, maar had in de onderhandelingen maar weinig wisselgeld.²⁹⁰ De Nederlandse desiderata waren voor een belangrijk deel gebaseerd op Loudons “verlanglijstje”: een snelle hervatting van de overzeese aanvoer, garanties tegen verdere inbeslagname als wat resteerde van de handelsvloot weer zou uitvaren om de aan te bieden goederen te komen halen, en toestemming om bepaalde goederen met Duitsland uit te ruilen.²⁹¹ Bovendien wilden de onderhandelaars dat naast Nederland ook Indië van het nodige zou worden voorzien; in het bijzonder moesten alle beperkingen in de aanvoer van rijst en tarwe uit de Britse Dominions en koloniën in Zuidoost-Azië, door de Britse regering ingesteld, worden ingetrokken.²⁹²

Het was echter maar de vraag of de Nederlandse onderhandelaars überhaupt iets te eisen zouden hebben. Tijdens de *Basis of Agreement*-onderhandelingen hadden regering en NOT nog een waardevol ruilobject in handen in de vorm van de mogelijke verhuur van Nederlandse tonnage maar dat was hen, door middel van de “Schepenroof”, uit handen genomen. Bovendien noopte de militaire situatie – de Centralen waren inmiddels zo goed als verslagen – tot een ‘zoo coulant mogelijk optreden’ jegens de Geassocieerden.²⁹³ Daarbij leken vooral de Amerikanen, nu het einde van de oorlog naderde, niet bereid om enige uitvoer naar Duitsland toe te staan, en had zij onderhandelaars gestuurd die totaal geen kaas

---

²⁸⁸ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 19 oktober 1918, 249-250; 25 oktober 1918, 250-251 Cf. Van Manen, *NOT IV*, 331. Volgens Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 37-38 werd Valstar geen gevolmachtigd onderhandelaar, dat is onjuist. De vier onderhandelaars werden ondersteund door de heren Joh. G. Heil en Mr. C.J. Heemskerk, respectievelijk directeur en secretaris van de NUM, L.J. van der Waals, commies aan het departement van Koloniën, A.W.L. Talma Stheeman, adjunct-secretaris NOT, en O.G. van Heeteren, die als secretaris van de delegatie optrad (NA 2.06.079/1268: UC 18 oktober 1918, 96-97).

²⁸⁹ Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 321.

²⁹⁰ BNA FO 382/1856: 'Foreign Office Blockade Committee. Minutes of Proceedings', 28 oktober 1918, 11.

²⁹¹ BNA FO 382/1856: 'Foreign Office Blockade Committee. Second Day.', 30 oktober 1918,

²⁹² NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 8 oktober 1918 ('middag-vergadering'), 1-6, 9-15; Notulen Raad van Bijstand, 15 oktober 1918, 3-5. Cf. De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 14 September 1918, 231; 30 september 1918, 239-240.

²⁹³ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 18 oktober 1918, 4.

hadden gegeten van de situatie in Nederland.²⁹⁴ Desondanks hadden de vier Nederlanders in Londen wel degelijk een belangrijke troefkaart in handen: kinine.

Kinine was één van de drie originele “vrije” Indische producten, waarvan de Entente uit humanitaire en PR-overwegingen de doorvoer naar Duitsland niet durfde te blokkeren.²⁹⁵ In de loop van 1917 bleek dat de Duitse fabrieken, in tegenstelling tot die in Geassocieerde landen, een grote kinine-voorraad hadden aangelegd en bovendien in toenemende mate gebruik maakten van kunstmatige alternatieven. Daarom had een Brits opkoopconsortium in de zomer van 1918 geprobeerd de bestaande contracten open te breken om zo de productie van koortswerende middelen in de Geassocieerde landen sterk te kunnen verhogen.²⁹⁶ Dat was van groot belang, gezien het feit dat in het laatste oorlogsjaar een mysterieuze influenza-epidemie, die bekend stond als de “Spaanse Griep”, zich in rap tempo over de hele wereld verspreidde en vele miljoenen slachtoffers maakte.²⁹⁷ Eén van de eerste symptomen van besmetting was hoge koorts, en doctoren hoopten destijds met kinine deze te kunnen onderdrukken in de hoop dat het griepvirus dan aan haar openingszettingen geen vervolg zou kunnen geven. Het Kinabureau had wel oren naar het Britse voorstel, maar de Gouvernment van Indië gooide roet in het eten door, als represaille voor het Britse voedsel embargo de export van kina en kinabast te verbieden.²⁹⁸ Van deze omstandigheid wilde – aldus Heldring, in wiens dagboek een uitgebreid verslag van de Londense besprekingen te lezen is – de Nederlandse onderhandelingscommissie handig gebruik te maken.²⁹⁹

Dat lukte hen heel aardig. Want op 2 november werd de Nederlanders een compromisvoorstel gedaan, waarbij in ruil voor levering van 50.000 kg. kinabast het goederenvervoer tussen Nederland en de VS aan de ene, en de Britse koloniën en Nederlands-Indië aan de andere kant volledig hersteld zouden worden. Belangrijker nog was dat zou worden toegestaan dat Nederland maximaal 15.000 stuks vee naar Duitsland zou mogen uitvoeren, mits minimaal drie maal zoveel naar Geassocieerde landen zou worden geëxporteerd – vooral ten bate van de inmiddels ontzette maar zwaar getroffen landbouwgebieden in Noord-Frankrijk en België. Deze laatste concessie was van belang, noteerde Heldring, omdat daarmee ‘het beginsel van geen export naar Duitsland overwonnen’ was. Dit ‘gentleman’s agreement’ werd op 5 november geformaliseerd en was een groot succes voor de Nederlandse onderhandelaars.³⁰⁰

---

²⁹⁴ BNA FO 382/1856: ‘Foreign Office Blockade Committee. Minutes of Proceedings’, 28 oktober 1918, 13; NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 18 oktober 1918, 1. Voor de houding van de Amerikanen, zie BPNL V-2, doc. nr. 685, 702-704: Snouck Hurgronje aan Van Karnebeek, 25-27 oktober 1918. Cf. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 321.

²⁹⁵ BNA CO 323/751: Townley aan Balfour, 24 oktober 1917 no. 5287 Commercial.

²⁹⁶ NA 2.06.079/1268: UC 27 september 1918, 21-23; NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 29 oktober 1917, 3-7.

²⁹⁷ Keegan, *First World War*, 437-438.

²⁹⁸ NA 2.21.261/33: telegram Van Swinderen aan BuZa, 29 oktober 1918.

²⁹⁹ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 28 oktober 1918, 253. Ook de UC en BuZa waren op de hoogte van het belang van kina bij de *General Agreement*-onderhandelingen. UC 27 september 1918, 22.

³⁰⁰ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 1 november 1918, 256; 2 november 1918, 256-257; 4 november 1918, 258; 4 november 1918, 258; 4 november 1918, 258. Zie ook NA 2.06.079/1268: UC

Het vervolg verliep echter wat minder soepel, hetgeen vooral te maken had met ontwikkelingen ver buiten Londen. Verreweg de voornaamste en meest verstrekkende daarvan was het einde van de gewapende strijd tussen Geassocieerden en Centralen. Bulgarije moest in september de strijd al staken, in oktober was het laatste Oostenrijks-Hongaarse en Ottomaanse verzet gebroken, en op 11 november 1918 om 11 uur 's ochtends Parijse tijd ging ook op het Westfront, waar Duitsland als laatste de strijd vol had gehouden, een wapenstilstand in. Ondertussen was in Berlijn een revolutionaire wind opgestoken, die uit Rusland was komen overwaaien, en geen halt leek te houden bij Duitslands westgrens. SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra kondigde namelijk op 11 november, de dag van de wapenstilstand, aan dat zijn partij de macht van de burgerlijke partijen zou overnemen. De voortdurende maatschappelijke onrust vanwege de steeds kariger wordende voedselvoorziening leek deze revolutionaire beweging kritische massa te kunnen geven.³⁰¹

Wapenstilstand – die mede inhield dat er geen *Geleitscheine* meer nodig waren – en revolutie hadden een ingrijpend effect op de onderhandelingen.³⁰² Via zijn Anti-Revolutionaire partijgenoten en bevriende zakenlieden werd Colijn voortdurend op de hoogte gehouden van de situatie en ook bij het Foreign Office kwamen continu 'vrij alarmeerende' berichten binnen.³⁰³ Daarom werd besloten om op basis van het 'gentleman's agreement' en met Valstar gehouden besprekingen over rantsoenen – die in verband met de nog altijd zwaar onder druk staande wereldproductie vaak nog lager uitvielen dan in het *Basis of Agreement* waren afgesproken – alvast een voorlopig akkoord te tekenen, dat voedselleveranties aan Nederland mogelijk zou maken.³⁰⁴ Op initiatief van Leverton Harris werd daarin expliciet opgenomen dat er overeenstemming was bereikt tussen de Geassocieerden en de 'Royal Netherlands Government', waarmee werd aangegeven dat een eventuele revolutionaire regering niet op Geassocieerde steun zou kunnen rekenen.³⁰⁵ Vlak nadat hij op 14 november zijn handtekening had gezet, werd Colijn met het voorlopig resultaat per Britse *destroyer* naar het net door de Duitsers geëvacueerde Zeebrugge gebracht, vanwaar hij zich per auto naar Den Haag haastte.³⁰⁶ Die nacht nog liet de Nederlandse regering grote aanplakbiljetten ophangen, waarop te lezen viel dat zeer binnenkort nieuwe aanvoer te verwachten viel. Deze mededeling gaf de anti-revolutionaire

---

15 november 1918, 173-177 en NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 8 november 1918, 11 en 12 november 1918, 1-2. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 323 schrijft dat in het *General Agreement* de Nederlands-Duitse handel door de Geassocieerden volledig werd afgeknepen, maar dat klopt niet.

³⁰¹ Moeyes, *Buiten schot*, 325-329, 335-343; Ritter, *De donkere poort II*, 377-392.

³⁰² NA 2.02.05.02/138, no. 71: Notulen ministerraad 11 november 1918.

³⁰³ Langeveld, *Colijn I*, 219-220. Citaat op De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 12 november 1918, 262. Cf. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 322; De Vries, 'Het economische leven', 362.

³⁰⁴ BNA FO 382/1856: 'Memorandum upon Dutch Rations' van Maurice Parmalee, hoofd van de 'Rationing and Statistical Subcommittee' van de Allied Blockade Committee, n.d. [1 november 1918]; idem: 'Proposed Dutch Agricultural Agreement. 29th October, 1918. Departmental Conference with Monsieur Valstar'; idem: BNA FO 382/1856, 186454: 'Inter-Allied Conference, 8th November, 1918'.

³⁰⁵ Zie De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 3 december 1918, 269. Op 14 december gaf Bonar Law bovendien in het Lagerhuis, voor het oog van de internationale pers, aan dat de bevoorrading van Nederland (en andere neutrale landen) niet mogelijk zou zijn als er 'a disturbance of public order' zou plaatsvinden. HC Deb, 14 november 1918, vol. 110 c2890. Cf. Frey, *Der Erste Weltkrieg*, 322.

³⁰⁶ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 14 november 1918, 263-264.

beweging onder de burgerlijke partijen, die inmiddels op gang was gekomen, een beslissende steun in de rug: op 18 november werd tijdens een feestelijke (zij het zorgvuldig geregisseerde) manifestatie op het Haagse Malieveld de koningin door een grote menigte toegejuicht, en Troelstra moest zijn “vergissing” toegeven.³⁰⁷

Ondertussen werd in Londen verder onderhandeld over belangrijke onderdelen van het *General Agreement* die nog niet in het voorlopige akkoord waren opgenomen: de lening voor de Geassocieerden (door de Britten als sine qua non voor het afsluiten van een nieuw akkoord beschouwd), een nieuw *Agricultural Agreement*, garanties voor de scheepvaart en de verhouding tussen NOT en de Nederlandse regering.³⁰⁸ De eerste drie punten konden relatief eenvoudig geregeld worden. Afsproken werd dat de Geassocieerden 25 miljoen gulden krediet per maand kregen gedurende zes maanden: in totaal 150 miljoen gulden. De Nederlandse regering stond garant voor dit bedrag, mits het geld gebruikt zou worden om Geassocieerde aankopen in Nederland en Indië te financieren.³⁰⁹ Verder werd met de NUM (de opvolger van het LEB) een nieuw *Agricultural Agreement* gesloten, waarin de hoeveelheden die Nederland naar Duitsland mocht uitvoeren werden beperkt en aan strikte voorwaarden verbonden, maar niet verboden (zie tabel 9.3 hieronder). Daarbij werd afgesproken dat, in ruil voor de beschikbaarstelling van de afgesproken hoeveelheden goederen in geassocieerde productielanden en de levering van bunkercolen de eigenaars van de gerekwireerde schepen van de Nederlandse regering de mogelijkheid zouden krijgen om nog langer in geassocieerde dienst te varen. Omdat de Geassocieerden daarvoor een zeer ruime vergoeding boden gingen de meeste scheepvaartmaatschappijen graag op hun aanbod in.³¹⁰

Tabel 9.5 – Verdeling van uitvoerbaar surplus Nederlandse landbouwproducten volgens het nieuwe *Agricultural Agreement*

Productcategorie	Bestemming			Opmerkingen
	Centralen	Neutralen	Geassocieerden	
(Gecondenseerde) melk	17% (max. 4400 ton)	8%	75%	Eerst tekorten richting Groot-Brittannië goedge maakt
Groente, fruit, tuin en boemzaden	Onbeperkt, mits eerst 50% te koop is aangeboden aan Geassocieerde inkopers, die meer zullen betalen dat prijspeil in Nederland			Geen fruitpulp of aardappelen naar Centralen.
Vlas	-	Max.	Min. 77%	Geassocieerden betalen

³⁰⁷ Zie Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 754-776; Langeveld, *Colijn I*, 221-222.

³⁰⁸ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 15 oktober 1918, 5-6.

³⁰⁹ NA 2.02.05.02/138, no. 73: Notulen ministerraad 15 november 1918; NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 8 november 1918, 7-8; 19 november 1918, 7-8 en 26 november 1918, 1-9. Cf. NA 2.21.261/33: ‘Besprekingen ten kantore van De Nederlandsche Bank op Donderdag 29 Augustus 1918, des morgens te 11 uur. Aanwezig de Heeren C.J.K. van Aalst, E. Heldring en Mr. G. Vissering’, bijgevoegd bij G. Vissering aan Van Aalst en Heldring, 16 september 1918; idem: telegram Van Swinderen aan BuZa, 4 en 28 november 1918.

³¹⁰ BNA FO 382/1856: Leverton Harris aan Heldring, 19 november 1918 en Heldring aan Leverton Harris, 21 november 1918; NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 12 november 1918, 4 en 22 november 1918, 5-6. Cf. Flierman, *Het centrale punt*, 51-52.

		13%		niet meer dan gemiddelde prijs op Britse markt.
Vlaszaad	-	Max. 25%	Min. 75%	
Strohulzen	15% van export naar Geassocieerden			
Riet en rieten matten	25%, max. 1000 ton.	25%	50%	Export naar Centralen alleen voor Nederlandse steenfabrieken in Duitsland
Vleesafval	Max. 1000 ton			
Vee	Max. 15.000 stuks		Min. twee maal export naar Centralen naar België en N-Frankrijk	Pas uitvoer naar Centralen mogelijk als vee in België en Noord-Frankrijk is aangekomen
Paarden	Max. 1000 paarden en 7000 veulens		Min. drie maal export naar Centralen naar België en N-Frankrijk	Pas uitvoer naar Centralen mogelijk als vee in België / Noord-Frankrijk is aangekomen. Alleen uitvoer naar Centralen in ruil voor kolen , zout, ijzer en potas.
Overige producten	Vrij	Vrij	Export verboden	

Bron: BNA FO 382/1856, 194732: 'Agreement between the Royal Netherlands Government and the British, French and Italian Governments and the War Trade Board of the United States, referred to hereafter for convenience as the Associated Governments', 25 november 1918, met bijgevoegd Leverton Harris aan Heldring, 25 november 1918; BNA FO 845/10: 'Agricultural Agreement', 20 december 1918.³¹¹

Het allermoeilijkste aspect van de *General Agreement*-onderhandelingen betrof de clausules betreffende de NOT. De Geassocieerden eisten namelijk dat de NOT alle Nederlandse in- en export zou controleren en zou waken tegen ongeoorloofde uitvoer naar de Centralen. Dit zou betekenen dat de Trustmaatschappij na de wapenstilstand en mogelijk zelfs na het

³¹¹ Het *General Agreement* verbood daarnaast expliciet de export naar de Centralen van veevoer, kunstmest, 'foodstuffs of any kind, including animals alive or dead and the products thereof' (behalve zoals hierboven aangegeven), suiker in alle vormen, hooi, stro, zaden, mest, technische en beender-vetten, zeep (behalve 130 ton harde zeep per maand), bloembollen (behalve voor 'horticultural purposes', leer en huiden. Export naar neutralen mocht alleen plaats vinden aan landen en geconsigneerden en via routes die van te voren door de Geassocieerden waren goedgekeurd. Uitvoer naar Indië zou gelden als doorvoer binnen Nederland. De Nederlandse regering mocht de uitvoer van levensmiddelen weigeren als de binnenlandse situatie daarom zou vragen, maar dat betekende ook dat '[n]o further permits shall be granted for the export of similar goods in any direction'. Begin januari 1919 werd het *Agricultural Agreement* officieel door de NUM ondertekend. BNA FO 845/10: 'Verslag der vergadering van de Gedelegeerde Commissie op den 5den December 1918, 's middags 2 uur' en 'Akte', 9 januari 1919.

sluiten van de vrede zou moeten blijven bestaan, want het *General Agreement* had een looptijd van twaalf maanden.³¹² Vooral de Britten drongen sterk aan op het voortbestaan van de NOT. Dat had allereerst te maken met het feit dat de oorlog formeel nog niet voorbij was. De Geassocieerden hadden namelijk besloten om de blokkade van Duitsland te laten voortbestaan tot de vrede getekend was, om zo druk op de nieuwe Duitse regering te kunnen blijven zetten tijdens de vredesonderhandelingen. Om die na-oorlogse blokkade, waar ik in de epiloog van dit boek nog op zal terugkomen, ook in Nederland vorm te geven was de NOT nodig, te meer omdat de Britten op de Trustmaatschappij meer invloed konden uitoefenen dan op de nieuwe Nederlandse regering – die zich bovendien door het opvangen van “oorlogsmisdadiger” Wilhelm II en het doorlaten van terugtrekkende Duitse troepen door de punt van Limburg haast even impopulair had gemaakt als haar voorganger.³¹³ Om te voorkomen dat de regering-Ruijs de Beerenbrouck ook op economisch gebied zou tegenwerken, bevatte het uiteindelijke *General Agreement* een clausule die de regering verplichtte de NOT van alle mogelijke steun te voorzien:

*The Royal Netherlands Government will take the necessary steps to maintain an effective prohibition of exports, as provided for in that Agreement, to the Central Powers of all goods imported into the Netherlands under that Agreement, and the manufactures and products thereof (including bye-products [sic] and waste) [...], and will do everything in its power to ensure that the Netherlands Oversea Trust shall continue in existence during the currency of the Netherlands Oversea Trust Agreement, exercising such functions as may be necessary to perform the terms of that Agreement.*³¹⁴

Deze clausule plaatste de regering voor een lastig parket. Het was één ding om indirect het principe van rantsoenering te erkennen – zeker nu de Centralen geen machtsfactor van betekenis meer vormden, bijna alle productiegebieden Geassocieerd waren en de wereldschaarste aan productie en tonnage toch voor aanvoerbepalingen zou zorgen – maar heel wat anders om de verplichting aan te gaan de Trustmaatschappij te ondersteunen als deze, met de Britse Statutory Black List in de hand, bepaalde Nederlanders op bevel van een andere regering uitsloot van het ontvangen van geïmporteerde goederen. Maar verzet was, door Colijns snelle tekening van het voorlopig akkoord, echter niet meer mogelijk, en daarom bepaalden de onderhandelaars zich, op advies van de Raad van Bijstand, tot de mededeling dat de Nederlandse regering niet zou toestaan dat de Statutory Black List – en

---

³¹² Daarom besloot de NOT, na goedkeuring van de Raad van Bestuur, artikel 2 van de de statuten te wijzigen in de volgende formulering: ‘Het doel der vennootschap is het verlenen van hare tusschenkomst in den ruimsten zin des woords ten behoeve van Nederlandsche kooplieden of Nederlandsche vennootschappen van koophandel ten einde den ongestoorden aanvoer en uitvoer van goederen zoveel mogelijk te verzekeren.’ Elke verwijzing naar het einde van de oorlog, die in eerdere versies van de statuten voorkwam, was nu verdwenen zodat er geen formeel bezwaar meer was zijn om de NOT ook in vreedstijd te laten voortbestaan. NA 2.06.079/1268: UC 22 november 1918, 209-210.

³¹³ Kraaijestein en Schulten, 'Frans-Nederlandse betrekkingen', 243; Abbenhuis, *Art of staying neutral*, 256.

³¹⁴ BNA FO 382/1856, 194732: 'Agreement between the Royal Netherlands Government and the British, French and Italian Governments and the War Trade Board of the United States, referred to hereafter for convenience as the Associated Governments', 25 november 1918, met bijgevoegd Leverton Harris aan Heldring, 25 november 1918.

de Franse, Italiaanse en Amerikaanse varianten daarop – na het tekenen van de vrede nog van kracht zouden zijn. De vraag was echter of de Geassocieerden zich daaraan zouden houden, zeker omdat dit voorbehoud niet terugkeert in de uiteindelijke verdragstekst.³¹⁵ Een tweede probleem was dat de verhouding tussen NOT en Nederlandse regering, zoals die in de hierboven geciteerde formulering is weergegeven, niet bepaald overeenkwam met de visie van de nieuwe regering, volgens welke de Trustmaatschappij veel van haar zelfstandigheid zou moeten inleveren en in feite een verlengstuk van het ministerie van Buitenlandse Zaken zou worden. Dit werd voorlopig, maar elegant opgelost doordat Valstar van de UC opdracht kreeg de op de NOT betrekking hebbende gedeelten alleen te tekenen ‘subject approval Netherlands Government’: daarmee werd nogmaals aangegeven dat de NOT niets zou doen dat tegen de expliciete wensen van de regering in zou gaan.³¹⁶

Het meest verstrekkende, en potentieel ook het meest problematische aspect van het *General Agreement* was echter dat de Geassocieerden verordonneerden dat de NOT (en daarmee dus ook de regering) mee moest werken aan een wereldwijd economisch experiment dat zijn weerga niet kende. Tijdens het laatste oorlogsjaar hadden de Geassocieerden voor verschillende grondstoffen zogenaamde ‘executives’ opgezet, die als enige de volledige productie van een bepaalde grondstof, bijv. graan, mochten opkopen en verdelen onder verschillende afnemers, met als doel zo rationeel en zuinig mogelijk om te gaan met zowel de grondstof in kwestie als met scheepsruimte.³¹⁷ Nu de wapenstilstand gesloten was, besloten de Geassocieerden het systeem van de ‘executives’ wereldwijd in te zetten en ook de neutralen te verplichten mee te werken. Ook Nederland werd, in ieder geval voor de duur van het *Agreement*, aan de ‘executives’ verbonden; de NOT mocht namelijk voor grondstoffen waarvoor zo’n internationaal lichaam zou worden opgezet geen invoer toestaan dat niet door voornoemd lichaam was goedgekeurd.³¹⁸ Er zaten voordelen aan zo’n systeem, oordeelde de Raad van Bijstand: doordat de tussenhandel grotendeels werd uitgeschakeld zouden grote prijschommelingen of –verschillen tussen verschillende landen worden voorkomen, en de Geassocieerden hadden beloofd om Nederlandse vertegenwoordigers op te nemen in de ‘executives’ die goederen zouden beheren waarvan Nederland of Indië groot-producent was.³¹⁹

Desondanks leken de nadelen zwaarder te wegen. Kröller was er bijvoorbeeld van overtuigd dat de ‘executives’ niets meer waren dan een verlengstuk van ‘Engelse politiek’; het Britse Rijk, de grootste katoenproducent, zou bijvoorbeeld haar grote invloed in het betreffende supranationale overlegorgaan kunnen gebruiken om de Twentse katoenindustrie sterk te benadelen ten opzichte van haar concurrenten in Lancaster.³²⁰ Bovendien veroorzaakte de dreigende uitschakeling van de vrije handel voor grote paniek onder de Nederlandse zakenwereld. Daarom besloot de Uitvoerende Commissie – na

---

³¹⁵ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 19 november 1918, 3; UC 22 november 1918, 198-201.

³¹⁶ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 22 november 1918, 1-4 (citaat op 4) en 6 december 1918, 2-7.

³¹⁷ NA. 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 12 november 1918, 3-4 en 19 november 1918, 4-5.

³¹⁸ NA 2.06.079/1268: UC 22 november 1918, 191.

³¹⁹ NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 19 november 1918, 2, 6-7.

³²⁰ NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 15 november 1918, 1-2, citaat op 2.

ruggespraak met de Raad van Bestuur – dat, mochten deze duistere voorspellingen bewaarheid worden, ‘de N.O.T. niet genegen zou zijn te blijven voortwerken’.³²¹

Deze bedenkingen werden echter niet aan de Geassocieerden meegedeeld. Want hoewel de Nederlanders onderhandelaars dankzij het Indisch monopolie op kinine wel degelijk enkele successen had kunnen scoren, hadden zij inzake de ‘executives’ en het voortbestaan van de Trustmaatschappij feitelijk geen keus. Niet alleen was de oorlog inmiddels *de facto* door de Geassocieerden gewonnen, zij beheersten ook nog eens een groot deel van de wereldproductie. Om de broodnodige rantsoenen aan te kunnen voeren moest er wat geslikt worden; uitstel was, gezien de economische toestand in Nederland, geen optie meer. Daarnaast stonden de Geassocieerden op het punt om een Vredesconferentie te organiseren waarin, zo was de algehele verwachting, een nieuwe wereld zou worden gecreëerd op nieuwe politieke én economische grondslag, waarbij internationale organisaties als een Volkenbond en de ‘executives’ naar verwachting een grote rol zouden spelen. Nederland kon het zich niet veroorloven daarvan afzijdig te blijven. Op 23 november 1918 tekenden de onderhandelaars daarom het *General Agreement*, waarop onmiddellijk de niet door de Geassocieerden gerekwireerde Nederlandse schepen uitvoeren om de gerantsoeneerde goederen op te halen.³²²

9.11 – Conclusie

Tijdens de onderhandelingen voor een *General Agreement* lukte het de Nederlandse Crisisinstellingen eindelijk om met een stem te spreken, onder leiding van de regering. Daarmee ging een wens in vervulling die begin 1917 al voor het eerst werd geformuleerd, toen in de vorm van een “Centrale”: een idee dat – als vanouds – aan het hogesnelheidsbrein van Treub was ontsproten, en haar eerste vorm kreeg na intensief overleg met Van Aalst. Maar al snel nadat het idee van verregaande centralisatie van de buitenlandse handel in combinatie met een strakkere regulering van de binnenlandse distributie gelanceerd werd met instemming van alle regeringsdepartementen en Crisisinstellingen, werd zij slachtoffer van de onderlinge ruzies en jaloezieën die binnen bestuurlijk Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog schering en inslag waren.

Ook het parlement eiste inspraak in de wijze waarop de NUM tot stand kwam; zij speelde zodoende – zij het op de valreep – een veel grotere rol dan tot nu toe werd aangenomen.³²³ In de debatten over de vorm die de Exportcentrale zou moeten aannemen werd continu de NOT aangehaald als een voorbeeld van hoe het niet moest. De Trustmaatschappij werd afgeschilderd als een organisatie die particulier boven algemeen belang stelde. Liever, benadrukten de parlementariërs, moest de regering - gecontroleerd door het parlement - de touwtjes stevig in handen houden. Dat was immers de beste garantie dat zowel de buitenlandse handel als de binnenlandse distributie zo eerlijk mogelijk verliep en dat er een strikte scheiding zou worden aangebracht tussen beleidsmakers en

---

³²¹ NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 29 november 1918, 5. Cf. NA 2.06.079/1268: UC 22 november 1918, 203-209.

³²² NA 2.06.079/1268: UC 22 november 1918, 187-188, 202-203.

³²³ De Vries, 'Nederland 1914-1918', 72 beweert bijvoorbeeld dat de Kamer pas na de Wapenstilstand van november 1918 uitgebreid aandacht besteedde aan de (macht van de) NOT en andere Crisisinstellingen.

belanghebbenden. Waarschijnlijk fungeerde juist de NOT als kop van jut, omdat Van Aalst en de Trustmaatschappij voor het oog van pers en publiek compleet met elkaar versmolten waren. In het parlement werd de Trustmaatschappij daardoor beschouwd als het privé-speeltje van de NHM-topman. Tenslotte zal de NOT ook gebruikt zijn als pars pro toto voor alle Crisisinstellingen; de Trustmaatschappij – de oudste en bekendste – was immers maar één van de clubjes, vond een merendeel van de parlementariërs, die probeerden om de Nederlandse economie en handelspolitiek in te zetten ten bate van hun eigen particuliere plannetjes.

De fundamentele Crisisinstellingen-kritiek zorgde er voor dat het parlement de NUM, nog voordat zij formeel was opgericht, flink aan banden legde en onder controle bracht de regering, in casu ministers Treub als Posthuma, waarmee zij slachtoffer werd van de rivaliteit tussen beide ministers. Posthuma introduceerde bovendien een (deels) rivaliserende instelling, in naam een regeringsdepartement maar feitelijk een verlengstuk van de Commissie van Bijstand. De NUM, oorspronkelijk bedoeld als tegenwicht tegen Duitse centralisatie en grondstoffenmonopolie, kon zich daarom niet ontwikkelen tot het economisch wapen waar met name Treub en de UC zo op hadden gehoopt.³²⁴ Bovendien bracht zij geen eenheid in de bonte verzameling van Crisisinstellingen, maar zorgde zij juist voor meer verdeeldheid; de grandioos mislukte kolen/kredietonderhandelingen van herfst 1917 waren daarvan, zoals ik heb laten zien, het meest pijnlijke gevolg. Duitsland leek economisch oppermachtig; alleen haar voortdurende afhankelijkheid van Nederlandse financiers – iets wat de NUM had kunnen uitbuiten, maar in deze werd zij gepasseerd door o.a. Van Aalsts NHM – voorkwam erger.

Begin januari 1918 zette Duitsland direct de aanval in op de NOT, na eerder via een omweg (de rechter) al de nodige plaagstootjes te hebben uitgedeeld. Dat is rijkelijk laat gezien het feit dat al vanaf de zomer van 1915 het overgrote merendeel van de Duitsers er heilig van overtuigd was dat de Trustmaatschappij haar orders direct uit Londen ontving. De relatieve terughoudendheid van Berlijn - die haar overigens niet hinderde op te treden als zij vond dat de NOT een te grote invloed uitoefende op de Nederlandse neutraliteit - had twee oorzaken. Allereerst was het *Auswärtiges Amt*, zoals ik in hoofdstuk 5 al heb laten zien, er van overtuigd dat Duitsland zonder de NOT nog slechter af was; zonder de Trustmaatschappij zou bijvoorbeeld de Nederlandse landbouw geen overschotten kunnen produceren. Maar dit relatieve voordeel was, zo leek het, na 1917 definitief verdwenen. Bovendien hechtte Berlijn er grote waarde aan om de aandeelhouders van de NOT, de bankiers die haar van leningen voorzagen en de reders op wie zij ná de oorlog een groot beroep zou moeten doen om goederen aan te voeren, tevreden te houden.³²⁵ Maar begin 1918 was voor Berlijn de tijd gekomen om de Trustmaatschappij definitief uit te schakelen. Allereerst was men toch zeer bezorgd geworden dat de NOT ook na de oorlog zou blijven bestaan, hoe zeer de UC-leden ook benadrukten dat haar statuten dat niet toelieten.³²⁶

---

³²⁴ Treub, 'De economische toestand', 179

³²⁵ Daarom was de UC er aanvankelijk ook vast van overtuigd dat er, zelfs na januari 1918, wel een manier gevonden kon worden om Duitsland te overreden de Trustmaatschappij met rust te laten. NA 2.06.079/1265: UC 14 mei 1918, 182; UC 21 mei 1918, 212; Gecombineerde RvB en Algemene Jaarlijkse Aandeelhoudersvergadering, 28 mei 1918, 249.

³²⁶ NA 2.06.079/1254: UC 27 april 1917, 167; UC 6 juli 1917, 80-81.

Bovendien leek de eindoverwinning begin januari dichtbij: Rusland was, op een haar na, verslagen, waardoor het mogelijk leek de Entente-legers in het westen een beslissende slag toe te dienen voordat de Amerikanen en masse waren gearriveerd. De Duitse legerleiding voelde zich kennelijk zeker genoeg van haar zaak om te proberen de Trustmaatschappij de das om te doen: in een door Duitsland gedomineerd Europa zou Nederland een satelliet van Duitsland vormen, en hadden de in de NOT vertegenwoordigde bankiers en reders dus geen keuze dan zichzelf ter beschikking van de machtige oosterbuur te stellen.³²⁷ Tenslotte leek de uitschakeling van de Trustmaatschappij een gemakkelijke manier om eventuele onderhandelingen met de Geassocieerden te bemoeilijken en om op de korte termijn door de NOT opgeslagen goederen te bemachtigen.

De Duitse aanval op de NOT zorgde ervoor dat de anti-Trustmaatschappij-beweging in Nederland nóg meer momentum kreeg. Posthuma, Schim van der Loeff (het in UC-kringen intens gehate hoofd van Crisiszaken) en ook Loudon gingen haar beschouwen als een sta-in-de-weg; haar bestaan hinderde een effectieve binnenlandse distributie en was een struikelblok bij de Nederlands-Duitse onderhandelingen. Door het feit dat Duitsland, dankzij Loudons diplomatieke blunder, bovendien de hervatting van trans-Atlantische scheepvaartverkeer afhankelijk had weten te maken van de verstrekking van *Geleitscheine*, vormde de Trustmaatschappij indirect zelfs een belemmering voor de hervatting van economische onderhandelingen met de Geassocieerden. Zelfs Van Aalst opperde begin maart 1918 de mogelijkheid om de Trustmaatschappij dan maar op te heffen en in haar plaats een 'hervormde N.O.T.' op te richten, die wel de goedkeuring van de Centralen én van de kritische elementen binnen de Nederlandse regering zou kunnen wegdragen.³²⁸

De NOT werd echter gered door een combinatie van factoren. Groot-Brittannië en de VS lieten duidelijk weten niet bereid te zijn het verdwijnen van de Trustmaatschappij te tolereren. En aangezien men, zelfs na de "Schepenroof", de deur naar de Geassocieerden in ieder geval op een kier wilde houden, was het - vond bijvoorbeeld Snouck Hurgronje - onverstandig om de NOT op te heffen.³²⁹ Bovendien werden de meest drastische en concrete plannen – zoals Loudons regeringsbureau – gesmeed toen het kabinet bijna demissionair was, waardoor zij niet doorgezet konden worden. Tenslotte is er een duidelijk verband te zien tussen de mate waarin Berlijn druk uitoefende op de NOT en haar succes op het slagveld; *du moment* dat een nederlaag onafwendbaar leek, verdween ook de Duitse pressie.

Want vanaf september 1918 werd het steeds duidelijker dat de oorlog bijna afgelopen zou zijn, en dus verviel nut en noodzaak van onderhandelingen met de Centralen. Ondertussen was Nederland al anderhalf jaar verstoken van de invoer van belangrijke voedingsmiddelen, en was het merendeel van de bevolking aangewezen op de voedseldistributie. In het najaar van 1918 had elke volwassene per week recht op 200 gram brood, 100 milliliter melk, vier kilogram aardappelen en 1 kilo "vlees", vaak Posthuma's

---

³²⁷ NA 2.06.079/1257: UC 24 juli 1917, 208.

³²⁸ NA 2.06.079/1264: UC 22 maart 1918, 213.

³²⁹ NA 2.06.079/1439: Notulen CEAB, 2 april 1918, 5-6; UC 26 mei 1918, 1-2. Hetzelfde gold overigens voor andere afspraken met de Entente die, na de Schepenroof, hun economische betekenis grotendeels leken te hebben verloren, zoals het *Agricultural Agreement*.

gehate eenheidsworst.³³⁰ De onderhandelingen slaagden echter wonderwel; eind december kon het Nederlandse overzeese handelsverkeer, gebruikmakend van de niet door de Geassocieerden gerekwireerde schepen, weer worden opgestart. Daardoor konden de voorraden worden aangesproken en de rantsoenen per direct worden verhoogd, waarmee en passant Troelstra's revolutieplannen een gevoelige slag werd toegebracht.

In mijn analyse van de onderhandelingen die leidden tot een General Agreement heb ik twee dingen willen benadrukken. Allereerst heb ik betoogd dat het relatieve succes³³¹ dat bij die onderhandelingen werd behaald voor een belangrijk deel te danken was aan het feit dat Nederland zowel nu als in de toekomst belangrijke Indische grondstoffen - waarvan kina niet de minste was - kon leveren, hetgeen overigens de vraag oproept waarom er niet eerder en vaker strategisch gebruik is gemaakt van de natuurlijke hulpbronnen van de Indische archipel. Maar veel belangrijker nog is het eensgezinde optreden van de Nederlandse onderhandelingscommissie, gesteld onder het opperbevel van het ministerie van Buitenlandse Zaken en samengesteld uit een Raad van Bijstand waarin vertegenwoordigers van alle Crisisinstellingen afgevaardigd waren.³³²

Vooraf de Raad van Bijstand, technisch gezien onderdeel van de nieuwe afdeling DEZ van Buitenlandse Zaken, was een ware innovatie; zij introduceerde voor het eerst hiërarchische verhoudingen tussen de verschillende Crisisinstellingen (waarbij premier Ruijs de Beerenbrouck als scherpzetter kon optreden bij competentiegeschillen), functioneerde als schakel tussen de verschillende regeringsdepartementen en particuliere lichamen als de NOT, en maakte zodoende een doeltreffende coördinatie mogelijk. De regering-Ruijs de Beerenbrouck kreeg zo, in enkele weken, voor elkaar wat haar voorganger niet was gelukt. Dat had drie belangrijke redenen.

Allereerst vormde de nieuwe regering veel meer eenheid dan zijn voorganger ooit had gedaan. Cort van der Lindens politiek-theoretische angst voor een "homogeen ministerie" werd namelijk door zijn opvolger noch door de nieuwe ministersploeg gedeeld. Dat bleek toen op 13 september 1918 een Koninklijk Besluit werd afgekondigd, waarin werd vastgelegd dat voortaan een minister pas een beslissing mocht nemen over zaken met een reikwijdte die zijn eigen departement oversteeg, dan na overleg met de minister-president. Hij zou voortaan de beslissing goed- of afkunnen keuren, of de zaak kunnen voorleggen aan de hele ministerraad. Dit besluit was van groot belang; het dwong de ministers om in kernzaken, zoals de handelspolitiek, één lijn te trekken en versterkte de coördinerende positie van de premier ten opzichte van zijn collega's: in plaats van "tijdelijk voorzitter" werd hij de *primus inter pares* van de ministerraad.³³³ Zo kon voorkomen worden dat ministers

---

³³⁰ Kraaijestein, 'Lokale noden', 70-74; Klein, 'Krasse tijden', 1812.

³³¹ Wie in ieder geval niet verantwoordelijk was voor het succes, betoogden Heldring en Snouck Hurgronje, was delegatieleider Colijn; zijn Engels was zo bar slecht dat hij vaak maar half begreep wat de Geassocieerden nou eigenlijk van hem wilden. De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 4 november 1918, 258; 14 november 1918, 264; BPNL V-2, doc. nr. 685, 702-704: Snouck Hurgronje aan Van Karnebeek, 25-27 oktober 1918.

³³² De Britse regering was in ieder geval bijzonder verheugd dat de delegatie door alle betrokken Nederlandse instanties met 'full powers' geïnvesteerd was. BNA FO 382/1856: telegram Balfour aan Townley, 30 oktober 1918 no. 2669.

³³³ KB 13 september 1918, nr. 38. Cf. Den Hertog, *Cort van der Linden*, 566.

maar hun eigen gang gingen zonder bij de leider van het kabinet aan te kloppen of met hun collega's te overleggen. Grote conflicten zoals die onder Cort van der Linden tussen Posthuma en Treub voor waren gekomen, zouden zo voorkomen kunnen worden.³³⁴ Ten tweede was de regering-Ruijs de Beerenbrouck een "gewoon" meerderheidskabinet, na de grondwetswijziging-1917 tot stand gekomen en dus gekozen via algemeen (mannen)kiesrecht. Zij had daardoor geen last van de legitimiteitsproblemen die het kabinet-Cort vooral vanaf 1917 plaagden. Bovendien had zij een veel directere band met de Kamer dan haar voorganger ooit had. De combinatie daarvan zorgde er voor dat zij daadkrachtiger kon optreden en sneller gehoor kon en wilde geven aan de Kamerbrede wens om meer overheidscontrole en coördinatie. Tenslotte trad de nieuwe regering in functie op een moment dat de strikte neutraliteit die de regering-Cort van der Linden altijd had moeten bewaren, langzamerhand nut en noodzaak verloor. De Centralen hadden verloren en het leek er op dat de Geassocieerden als eindoverwinnaars de wereld naar hun beeld zouden herscheppen. Nederland moest daar wel aan meedoen, besepte iedereen, ook Van Karnebeek, die waarschijnlijk veel pro-Duitser was dan Posthuma ooit was geweest. Alle hens moest aan dek, en er moest daarom intensief worden samengewerkt met de Crisisinstellingen, in het bijzonder de NOT. Zo kon en (gezien de reputatie die de Trustmaatschappij in de Geassocieerde landen, in het bijzonder Groot-Brittannië nog steeds had) moest de regering-Ruijs de Beerenbrouck openlijk en openbaar samenwerken met de Trustmaatschappij, iets wat haar voorganger alleen heimelijk kon doen.

Dit alles betekende wel dat, zeker na het sluiten van het *General Agreement*, de NOT een tweeslachtige positie innam. Aan de ene kant werd de Trustmaatschappij prominent genoemd in het definitieve economische verdrag tussen Nederland en de Geassocieerden: bijna alle onderdelen van het akkoord zouden worden uitgevoerd door of via de NOT.³³⁵ Maar aan de andere kant was de NOT de facto een regeringsorgaan geworden, die haar autonomie grotendeels had moeten opgeven.³³⁶ De UC kon geen zelfstandige beslissingen meer nemen zonder toestemming van het ministerie van Buitenlandse Zaken, die in kernzaken zou overleggen met de andere regeringsdepartementen. Weliswaar had zij in de Raad van Bijstand nog wel een (belangrijke) stem, maar uiteindelijk was het de minister(raad) die besloot.³³⁷ Daarmee was de Trustmaatschappij opgehouden een zelfstandige, particuliere instelling te zijn.

---

³³⁴ De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 23 september 1918, 236-237.

³³⁵ FRUS 1918, Suppl. 1-II, 1547-1583: 'Agreement between the Royal Netherlands Government and the British, French, and Italian Governments and the War Trade Board of the United States', 25 november 1918.

³³⁶ Er werden eind november 1918 zelfs plannen ontwikkeld om de contractafdeling van de NOT samen met Crisisinstellingen en een redersdelegatie in één gebouw onder te brengen, om zo de synergie te bevorderen. NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 29 november 1918, 2-4; 6 december 1918, 1. Cf. De Vries (red.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring*, I, 8 december 1918, 271-273. Houwink ten Cate, *Mannen van de Daad*, 35, stelt overigens dat de regering de intentie had om de macht en invloed van de Crisisinstellingen als de NOT te "breken". Dat lijkt me geen juiste karakterisering; de regering wilde juist dat de Crisisinstellingen (voorlopig) bleven bestaan, maar hun invloed moest beperkt en (vooral) gekanaliseerd worden.

³³⁷ NA 2.05.32.05/1: Notulen Raad van Bijstand, 6 december 1918, 4.